

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T 83.1

V 46M

Name of Book మధు మా సత్తి.

Name of Author వేంకట రమణయ్యగారు

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204451

UNIVERSAL
LIBRARY

మ ధు మా ప తీ

మొదలైన నాలుగుకథలు.

శ్రీ డాక్టరు నేలబూరు వేంకటరమణయ్యగారు

రచించినవి.

ప్రథమముద్రణము

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్

4. షల్లి కేశ్వరస్వామి గుడిసందు

లింగి సెప్టెంబరు, హున్నడి

మదరాసు.

1950

Printed at
The Chandrika Press,
Old Washermanpet, Madras.

ఉ పో ధా త ము

నేను వృత్తిచే కథారచయితనుగాను, కథకుని కుండ వలసిన లక్షణములు నాయందుకలవేమో తెలియదు, ఈ కథల రచనకు కారకులు మిత్రులు శ్రీ ఖాసా సుబ్బారావుగారు, వారి ప్రోత్సాహములేకుండిన వీనిని నేను వ్రాసియుండను, ఇవి యన్నియుఁ దొలఁత వారి తెలుఁగువృత్తంత్రయందు ప్రకటింపఁ బడినవి. పుస్తకరూపమున వానిని మరలఁ బ్రకటించుకొనుట కనుమతి యొసంగినందులకు వారికి కృతజ్ఞుఁడను.

ఆధునికాంగ్రవాజ్యమున కథానకరచన ముందుకు వచ్చినది; ఇది ఆంధ్రులకు కేవల ముఁ రిచితమైన సూతనపంపి ధానముగాదు ; ఆంధ్రులకు చిరకాలమునుండియుఁ గథలపై నాదరాభిమానములు గలవని 'గాటబీచలే' చదివి గాథలు ద్రవ్యతెనుంగువారికిఁ'అను నెఱ్ఱాపైగ్గడవాక్యమువలన విదిత మగుచున్నది. ఆంగ్రమున కథానకవాజ్యము చాలగలదు, మన పెద్దలకు వచనరచనలు రుచింపమిచే నిది చాలవఱకు ద్రవ్య రూపమున వెలసినది. ఆంగ్రమందు కథానకరచన ఎప్పుడు ప్రారంభమాయెనో నిశ్చయించిచ్చలేము; కాని మనమెఱిగిన కథానకరచయితలలో ప్రథముఁడు కేతన; అతనికి వెనుకటివాఁడు మంచన; పదునాల్గవ శతాబ్దమున అన్నయ ఐక్కిన గోపరాజులు; వారికి తరువాత పేర్కొనఁదగినవారు అనంతామాత్యయెట్ట

నలు; అటుపిమ్మట దూబగుంట నారాయణకవియు భాసయు
వేంకటనాథుడును పద్యకథానకవాఙ్మయమును బెంపించిరి ;
పదునేడు పదు నెనిమిదవశతాబ్దములందు కదిరీతి అయ్యలరాజు
నారాయణరాజుల రచనలలో నిది పరిపూర్ణతనందినది. మొట్ట
మొదట మనకథానకములు సంస్కృతమునుండి యాంధ్రీకరణ
ములు ; తరువాత నవి యనుకరణములుగ మారినవి; కడపట
నవి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము నందినవి. మఱియు దేశకాలాభి
రుచుల ననుసరించి వానిస్వభావము మారుచువచ్చినది. ప్రారంభ
దశయం దవి కేవలము సాహసవిషయాత్మకములు. తరువాత
నవి సీతిబోధకము లైనవి. కడపట శృంగారప్రధానములుగ
పరిణమించినవి.

వచనకథానక రచనయు సూతనముగాదు. పదు నెని
మిదవశతాబ్దమున నెప్పుడో ప్రారంభమైనట్లున్నది. పందొమ్మి
దవశతాబ్దమున ముద్రణాలయములు వచ్చునప్పటికే యది
చక్కగ నభివృద్ధినందినది; కాని విద్యాధికుల నిరాదరణవలన
నది వాసికెక్కలేదు. పామరలలోనూ కథలు రచింపబడినవి.
తత్కారణమున రచయితలు తమ పేరుగూడ వీనియందు ప్రక
టింపలేదు; కావున నివి యత్యంతములొని నిర్ణయించుటకు
వీలులేదు.

ఆధునికకథానకములకు పైజెప్పిన పద్యగద్యకథానకము
లతో నెట్టిసంబంధమును లేదు. ఇప్పటికథకు లెవ్వఱును ఆంధ్ర
మున ప్రాచీనకాలమునుండి వచ్చు కథానకవాఙ్మయముగలదని

యెఱుంగును. ఇందులకు మూడునాల్గుకారణములు గలవు. (౧) మన విద్యావిధానమున నాంధ్రభాషావాఙ్మయముల నభ్యసించుటకుఁ దగినయనుకూలములు లేవు; కావున స్పృహవిద్యాస్థానములలో విద్య నభ్యసించువారికి ఆంధ్రభాషను చక్కగ నేర్చి అందలి వాఙ్మయముచయము గొంగుఁజేసికొనుట కవకాశము చాలదు. కావున వాని గ్రంథరచనకు గడగినప్పుడు సుకరిచితమైన యాంగ్లవాఙ్మయముపై నాధారపడవలసినపా రగుచు న్నాన్దును. (౨) ప్రాచీనాంధ్రకథానకగ్రంథములు సామాన్యసాఠకుల కందుబాటున లేవు. కొన్ని ముద్రితములైనను, ముద్రితముగానివి పెక్కు తాళవత్ప్రసంగములతోను కాగితపువ్రాత ప్రతులందును లిఖితపు స్తకభాండాగారములం దణగియున్నవి. (౩) అధునాతివాంఛరచయితల స్వాభిమానాతిశయము. ప్రాచీనాంధ్రరచన లన్నియు సంప్రదాయబద్ధము లనియు స్వభావవిరుద్ధములనియు, దత్కారణమున నాధునికులు వీనిని బఠించి తెలిసికొనఁదగిన విశేషాంశము లేన్నియులేనియు వీరియం దనేకులు చెప్పుదురు. వీరి ప్రచారప్రాబల్యమువలన విద్యార్థులకేకాక విద్యావంతులకుఁగూడ నాంధ్రవాఙ్మయము నెడ నిరసనభావముగలిగినది. (౪) ఆంగ్లమున విద్య నభ్యసించుటవలన మన హరికందఱకును ఆంగ్లవాఙ్మయముం దత్యంతాభిమానము గలిగినది. ఆంగ్లేయకవులు, నాటకకర్తలు, గద్యరచయితలు, శాస్త్రజ్ఞు లెల్లరును మనకు మేలు బంతులైరి. ఇది సహజమే అధునిక ప్రపంచమునం దాంగ్లభాషను

మించినభాష వేటొక్కటిలేదు. అది సర్వతోముఖముగ నభి
వృద్ధిచెందినది. కావ్యనాటకాదిసారస్వతముమాట నటుండ
నిచ్చి నానావిధశాస్త్రములను లలితకళలను కార్తికవిద్యలను
గూర్చిన యుద్గ్రంథములును అందుఁ గానవచ్చినట్లు మఱి
యెందును గానరావు. ఈకారణములవలన మనప్రాంతద్యుగద్యు
కథానకవాఙ్మయము ఇప్పటివారి దృక్పథమునఁ బడలేదు.
ఆంగ్లమున విస్తారమైన కథానకవాఙ్మయముగలదు. స్వతంత్ర
ముగ కథానకములను రచించుటతో దృష్టినందక ఆంగ్లే
యులు ప్రపంచమునం దన్నిభాషలలోను గానవచ్చు సుప్ర
సిద్ధకథానకములన్నిటిని తమభాషలోనికి బరివర్తనము గావిం
చికొనియున్నారు. కాబట్టి యాంగ్లభాష నెఱిగినవారికి
ప్రపంచమందలి కథానకవాఙ్మయము సర్వమును కరతలామ
లకము. ఇప్పటి మనకథానక మాంగ్లకథానకవాఙ్మయములర్క
మువలన నుప్పతిల్లినదే. ఇంతవఱకు బయలువెడలిన తెనుగు
చిన్నకథలయం దనేకము లాంగ్లమునుండి పరివర్తనములే.
కోన్ని యనుకరణములును గలవు. మనకథకులలో నెవ్వరో
కొండఱుత్ప తక్కినవారు తా మనువదించు నాంగ్లకథలరచ
యితలపేర్లు చెప్పరు. అనువాదమనియైన తెలియనీయరు.
ఆంధ్రమున స్వతంత్రకథలు లేకపోలేదు. బ్ర. శ్రీ శ్రీపాద
సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. మునిమాణిక్యము సరసింహారావు, కొడవటి
కుటుంబరావుగారలు ఆధునికాంధ్రసాంఘికార్థికవిషయములను
వర్ణించు! స్వతంత్ర కథలను రచించియున్నారు. ఈతరగతికి:

జేరినవాడే కరుణకుమారుడు. వీరు రాబోవుతరము కథకులకు మార్గదర్శకు లనుకొనవచ్చును.

కథానకము కేవలము క్రీడావాఙ్మయముగాదు; పాఠకుల మనసును రంజింపజేసి శ్రమను మరపించుటకొఱకే యది యుత్పత్తియైనదని యెంచరాదు. అదియు నొకకళ. కల్పనా చాతుర్యము, శిల్పనైపుణ్యము, భాషాజ్ఞానము, మొదలగునవి కథకున కుండవలసిన యత్యంతావశ్యకమైన లక్షణములు. కథానకముల భాషనుగూర్చి యొక్కమాట చెప్పవలసియున్నది. మన కథానకములన్నియు నూండలికభాషయందును తఱచు గ్రామ్యమునందును విరిచితము లగుచున్నవి. ప్రజానీకముకొఱకు వ్రాయఁబడిన కథానకములు వారికి సులభగ్రాహ్యమగు వ్యావహారికమున నె యుండుట యొప్పు అని దీనికి సమాధానము వీరు చెప్పవచ్చును. కాదనను; కాని కథానకములభాష వ్యావహారికమని యెంచుట పొరఁబాటు. సర్వాంధ్ర దేశమునకును గ్రాంథికమున కొక్క మానమెట్లుకలదో వ్యావహారికమునకును నట్టి దొకటి ఆవశ్యకము. దానిలక్షణ మెట్టిదన నాంధ్ర దేశమునందన్నియెడల నుండువారికిని సులభగ్రాహ్యమగుటయే. మన కథానక రచయితలందఱును వారివారి మండలములయందలి వాడుకభాష నుపయోగించుచున్నారు. అన్యమండలములవారికిది చాలవఱకు దుర్గాహ్యమగుచున్నది. ఈకారణమున కథకుల కనేకులకు ఆంధ్ర దేశమంతటను వారిప్రతిభకుఁ దగిన ప్రాసకము లేకపోవుచున్నది. కావున కథానకరచనయందు సాధ్య

మగునంతవఱకు మాండలిక గ్రామ్యభాషలను త్యజించుట యుక్తము.

ఈ చిన్నసంపుటయందలి కథలు నాలుగును కథారచన యందు నా ప్రథమ ప్రయోగము లు (experiments). నాలుగును చరిత్రాత్మకములే దీనికి రెండు కారణములుగలవు. మిక్కిలు ఖాసా సుబ్బరావుగారు తమ కత్తికకు చరిత్ర కథలనే వ్రాయుచుని నియోగించుట యొకటి. ఆంధ్రదేశచరిత్రను కథలరూపమున జనుల కెఱుకవఱుచి తన్నులమున వారిని చరిత్రాధ్యాసకు బురికొల్పవలయునను అభిప్రాయ రెండవది. కాని చారిత్రకకథల రచనయు దవలంబింపవలసినదృతి యెద్దియో నేనే నిర్ణయించుకొనవలసివచ్చినది. ఏలయున ఆంధ్రమున నింతవఱకు చరిత్రకథలు వ్రాసినవారేలేర. కొన్ని నవలలు గలవు గాని యవి యంతగ నుపకరించినవి కావు. వానియందు కొన్ని చరిత్రాంశములను వ్యక్తులపేర్లును ద్వారాచరిత్రకథనుని చెప్పదగిన లక్షణము లెవ్వియును గానరావు. ఆంగ్లచారిత్రకకథలు కొంతవఱకును మార్గదర్శకములై నవి. వానినుండి చారిత్రక కథానకమున కుండవలసిన ప్రధానలక్షణము దేశకాలాత్మక సాదృశ్యతయని గ్రహించినాడను. చారిత్రకకథానక రచయితలు కథావస్తు వెప్పటిదో యప్పటి రాజకీయ సాంఘికాధికారి పరిస్థితులను వాస్తవనిర్ణయము గానీయక జౌచిత్యమునకు భంగము కలుగనీయక కథను బెంపొందించవలయును. ఇది నుకరముగాదు. సంపూర్ణ చరిత్రజ్ఞానముగలిగినగాని చారిత్రక

కథానకముల రచించుటకు శక్యముగాదు. చరిత్రజ్ఞానమునఁగా రాజకీయములను తెలిసికొనుటమాత్రముగాదు. మతసాంఘికాస్థికాదు సావేషాది యను సర్విషయజ్ఞానమని యెఱుంగనగును.

నాకుగల యల్పచరిత్రజ్ఞానము నాధారపఱచుకొని ఈ కథలను వ్రాయ సాహసించితిని. ఇవి చారిత్రకకథానకములకు మేలుబంతులనియెంచుట సరఁబాటు. పై జెప్పిన చారిత్రకకథానకలక్షణములన్నియు నిందు గానరాకపోవచ్చును. ఈతరగతి కథానకరచన కిది చారినూపిన నాకడఁక నెరవేరినదని సంతసించును.

పాఠకుల కీకథలలోని ఇతివృత్తము చక్కఁగ బోధయగుటకొఱకు తదాశ్రయభూతములైన చరిత్రాంశముల సంగ్రహముగ నిచట వివరించుట యుక్తమని తలఁచితిని. క్రీ. శ. ౧౨-వ శతాబ్దాంతమున కల్యాణీ చాళుక్యసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయినది; ౧౩-వ శతాబ్దమధ్యమున దాని ప్రతిస్పర్ధియైన చోళ సామ్రాజ్యముగూడ నంతరించినది. వీని స్థానమున సూతనరాజ్యములు నాలుగు గేఱిసవి. దక్షిణమున మధుర పాండ్యరాజ్యము; ద్రావిడ దేశమంతయును, దక్షిణాంధ్రమున నొక లేశమును పాండ్యుల యొలుబడిక్రింద నుండినవి. దక్షిణ కర్ణాటమును, ద్వారసముద్రమును రాజధానిజేసికొని, హొయ్సల బల్లాళు లేలుచుండిరి. పశ్చిమాంధ్రమున నొక కొంతతో నుత్తర కర్ణాట షహరాష్ట్రములను దేవగిరి

యాదవరాజులు పాలించుచుండిరి, కొంచె మించుమించుగ నాంధ్రదేశమంతయు నోరుగంటి కాకతీయుల యేలుబడియందుండెను. ఒండొరులపై దమయాధిపత్యమును నెలకొల్పుట కొఱకు వీరు నిరంతరము యుద్ధములునేయుచుండిరి. ఇట్లు వీరు పోరుచుండఁగా దక్షిణాపథముపై డిల్లీ తురకసుల్తాను లెత్తివచ్చి వీరినందఱిని గూలఁద్రోసి దక్షిణసముద్రసర్వంతము గల రాష్ట్రమునంతటిని తమ సామ్రాజ్యమున గలుపుకొనిరి. మొట్టమొదట దేవగిరి యాదవరాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౧౬-వ సంవత్సరమున దురకలు జయించిరి తరువాత కాకతీయుల వంతు వచ్చెను. ఏడుపర్యాయము లెత్తివచ్చి చిట్టచివర క్రీ. శ. ౧౩౨౩ లో నోరుగంటిదుర్గమును సాధించి కడపటి కాకతీయప్రభువగు ప్రతాపరుద్రుని చెజుపట్టుకొని డిల్లీకే గొని పోయిరి. కాకతీయరాజ్యమంతట డిల్లీ సామ్రాజ్యమున లయమై పోయినది. ఆసంవత్సరముననే పాండ్యరాజ్యముగూడ డిల్లీ తురకసుల్తానులకు హస్తగతమైనది.

కాకతీయులపై డిల్లీసుల్తాను ఏడుపర్యాయము లెత్తి వచ్చిరని యంటినికదా. మొదటి యైదు దండయాత్రలును ఖల్జీ సుల్తానులయాజమాన్యమున నడచినవి. క్రీ. శ. ౧౩౧౯-౨౦ లో ఖల్జీవంశ మంతరించినది. తరువాత తుఘ్లూకులపాలన ప్రారంభమాయెను. ఈవంశస్థాపకుడైన ఘయాజ్-ఉద్దీన్-తుఘ్లూకు షహ దక్షిణభారతమునంతటిని డిల్లీ సామ్రాజ్యమున గలుపుకొన నిశ్చయించి క్రీ. శ. ౧౩౨౩-వ

అని తన జ్యేష్ఠపుత్రుడును యవరాజును నగు జూనాఖాన్
కుఘ్లూకును—ఇతఁడే తనవార సామ్రాజ్యాభిషిక్తుడైన
మొట్ట ముహమ్మదు బిక్తుఘ్లూకు పహ యను మంతననామ
మును వహించెను—గొప్పనైస్యముతోఁగూడ ఓరంగంటిని
జయించి స్వాధీనముజేసికొనుటకొఱ కంపెను. జూనా విచ్ఛిం
నుడు, కవి, సకలశాస్త్రవిశారదుడు. అన్ని శాస్త్రములకంటె
నతనికి గణితముం దభిమాన మెక్కువ. జ్యోత్యమునం దతనికి
గల విశ్వాసము గాఢతమమైనది. విద్వద్గోష్ఠియం దాంకి
తఱుగనిది. అతఁడు దండయాత్రలు సలుపునపుడుగూడ
శాస్త్రజ్ఞులు కవులు విద్వాంసులు మున్నగువారతని బరివే
ష్ఠించి పోవువాడు. అతనికి నచ్చినకవులలోను జ్యోత్యులలోను
ఉబైయ్యుడు ముఖ్యమైనవాడు. తండ్రి యాజ్ఞప్రకారము
జూనా ఓరంగంటిని ముట్టడించుటకు వచ్చినప్పుడు ఉబైయ్యు
దతని వెంబడివచ్చెను. ముట్టడి ప్రారంభమై ఆఱునెలలు
గడచినవి. కోట స్వాధీనమగుచున్నది. తెవ్వియు గానరాలేడు.
సుల్తాను కుమారుని త్వర పెట్టుచు ఉత్తరముపై నుత్తరము
వ్రాయఁగడఁగెను. జూనాఖా నెట్లయిన శీఘ్రముగ కోటను
సాధించి డిల్లీకి మరలిపోవ నాతురపడఁజొచ్చి, యొకనాడు
ఉబైయ్యుడును బిలిచి కోట యెప్పుడు స్వాధీనమగునో చప్పు
మని యడిగెను. నెలరోజులలో కోట హస్తగతమగుననియు,
కానిపక్షమున దనతల నిచ్చెదననియు నతఁడు జవాబుచెప్పెను.
దాదాపు నెలరోజులు గావచ్చినవి. కోట వశపడున ట్లగపడ

లేదు. ఉబైయ్యదుకు తహతహపువ్విడి. జూనా చండుడు; దయాదాక్షిణ్యములు లేనివాడు. గడుపుప్రకారము ఓసగల్లతనికి స్వాధీనముఁ గాకపోయిన నతఁడు ఉబైయ్యదు తలనఱకించుననుటకు సంశయములేదు. తప్పించుకొనుట యెట్లు? అతనికి దైవ యొకమాన్గము చూపెను. డిల్లీకిని ఓసగంటికిని మధ్య సుల్తానుస్థాపించిన తపాలచాకీ లనేకముల నాంధ్రులు నాశముగావించిరి. డిల్లీనుండి వచ్చువార్త లాగి పోయినవి. సందుచూచుకొని ఉబైయ్యదు కుట్రలుసేయ నారంభించెను. అతఁడు సర్దార్లకడకేగి, 'డిల్లీయందు సుల్తాను మృతిజెందెననియు, ఖల్జీవంశజుఁ డొక్కఁడతనిస్థానమున సామ్రాజ్యాధిపతి యాయెననియు జూనాఖానున కీసమాచారము దెలియువచ్చినను సర్దార్ల కెవ్వరికి నావిషయమును దెలియ నీయక దాచి రహస్యముగ వారిజల నుద్దేశించియున్నాఁడనియు' జెప్పెను. ఉబైయ్యదు జూనాఖానుని కంతరంగమిత్రుఁడగుటచే సర్దార్ లిది వాస్తవమనినన్ని ప్రతాపాంధ్రునితో సంధిచేసికొని తమతమ పాలెములను లేపుకొని యచట వాసి పోయిరి. వారు పోయినపిమ్మట ప్రతాపాంధ్రుడు జూనాఖానుని పై న్యములపైబడి వారిని చెల్లాచెదరు గావించెను. ఇది యంతయు చరిత్ర. దీనిమీద నాధారపడియున్నది మధుమావతికథ.

దేవగిరి యాదవరాజ్యము మహమ్మదీయులకు స్వాధీనమైనపిమ్మట యాదవరాజుల దండనాయకులలో నొక్కఁడైన

కంపిలిరాయలు స్వతంత్రుడై ఇప్పటి బళ్లారిమండలములోని కంపిలి కుమ్మరములు ప్రధానస్థానములుగ పదియొడ్డుకాలము తప్పనిసర ప్రదేశముల నేలెழு. వలిన భూమి విష్ణుదేవను, రాజ్య కాలమల్పమైనను అతనికిర్దిప్రతాపములు ఢిల్లీ సామ్రాజ్యము నాలుగుచెఱుగులను దాకినవి. పాను శాహిపద ముజ్జట్లూగినది. అతఁడును నతని కుమారుఁడు రాముఁడును మహమ్మదీయులను నిగ్రహించి హిందూధర్మమును పురఃకీర్తి బద్ధకంకణులైరి. ఢిల్లీ సుల్తాను ముహమ్మద్ బిన్ తుఘ్లూకునకు మేనత్తకొడు కును ప్రతిపక్షియునగు సగరదుర్గాధ్యక్షుఁడు బహుఉద్దీగర్హ స్పృడు వీరికి పరమమిత్రుఁడు; కావున సుల్తాను కంపిలిరాయలను నిర్మూలించి. యతని రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొన నిశ్చయించి మూడవర్యాయములు సైన్యముల నంపెను. మొదటి రెండు సాయలును సుల్తాను పరాజయమందెను. మూడవమా రతనిని జయింపజేసి వరించినది. కంపిలిరాయల యంతఃపుర స్త్రీలందరన్ని ప్రవేశ మొనర్చిరి; కంపిలిరాయఁడు కుమారరాముఁడు మున్నగు శూరులందఱును రణశయ్య నలంకరించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౨౬ వ వర్షమున కంపిలిరాజ్యము ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమున లయమైపోయినది. ఈచరిత్రాంశముల నాధారపఱచుకొని వ్రాసినది కంపిలిరాయల కథ.

క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వ సువత్సరమున మధురపాండ్య రాజ్యమును ఢిల్లీ సుల్తాను జయించెను. అతని పక్షమున నొక మహమ్మదీయసర్దారచట క్రీ. శ. ౧౩౩౪ వఱకును పాలించెను.

తరువాత సయ్యదు జలాలుద్దీన్ అహమ్మద్ యనునతడు సుల్తానుపై తిరుగబడి స్వతంత్రుడాయెను. ఇతనికిని ఇతని యనంతర మచట స్వతంత్రులై పాలించిన మహమ్మదీయ ప్రభువులకును మధురసుల్తాను లనిపేరు. క్రీ. శ. ౧౩౨౨ లో గయా జుద్దీన్ దాష్టుద్దాహును నతడు మధురకు సుల్తానాయెను. ఇతడు మనుజ జన్మమెత్తిన రాక్షసుడు: క్రూరాత్ముడు, హిందువులపాలిటిమిత్తి. కన్ననూరు కుప్పయ్యధమున ముమ్మడి బల్లారాయల నోడించి చెఱబెట్టి కూర్మముగ వధించెను. ఇతడు వధించి నందఱు హిందువులను మఱి యే తురక రాజును వధించియుండలేదు. ఇతని తల్లియు భార్యయును పుత్రుడును ఒకనాడే మారి తాకుడుచే మడిసిరి. వీర్యాభివృద్ధిగొఱ కితఁ డొక యాషఢము సేవింపఁగా నది వికటించి యతడు మృతినొందెను. ఇది ప్రతీకారమను కథ కాధారము.

కృష్ణదేవరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౦౯-వ సంవత్సరమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తుడాయెను. బహమనీ సుల్తానులకును విజయనగరరాయలకును తరతరములుగ బెరిగి వచ్చుచుండిన పగకారణముగ బహమనీసుల్తాన్ రెండవమహామూదుశాహు దండెత్తివచ్చెను; కాని కృష్ణరాయలచే పరాజితుడై పారిపోయెను. 'ఫత్రుగ్రాహి' యీచరిత్రాంశములపై నాధారపడినది.

మ ధు మా వ తి.

మధుమావతి యెప్పటికలె నాదిన మరుణోదయమున
 మేల్కొనినది. కాల్యకృత్యములను దీర్చుకొని చిత్రశాలం బ్రవే
 శించినది. ఆ ముందటి దినమున మాచల్దేవి విలిచిన మోహినీ
 చిత్రఫలకమును వ్రేలగట్టుట కనువగు స్థలమును చిత్రశాల
 యందు వెనుకనారంభించినది. తూర్పుగోడమీఁద చిత్రింపఁబడి
 యుండిన తారాచంద్ర దాశకన్యాపరాశరచిత్రముల నడుమ
 గొంతతావు గానవచ్చెను. క్రొత్త చిత్రఫలకమునుగట్టుట
 కాస్థల మనుకూలపడునో లేదో చూచుట కాగోడచెంతకుఁ
 బోయి జేసితోఁ గొలువ నారంభించెను. కార్యవ్యాసంగమున
 నామె పిల్లినలె నిశ్శబ్దముగ చిత్రశాలంబ్రవేశించిన యంగ
 రేకుల వాని యాగమనమును గమనింపదాయె. వాడును
 మెత్తమెత్తని యడుగులతో నామెచెంతకు నడచి బారెడు
 దూరమున నిలిచెను. గొంతసేపటికి మధుమావతి, ‘ఈస్థలము
 చాలును; ఇరుగు పొరుగు యుక్తమైనదే’ అనుచు వెనుదిరుగఁ
 గనే మలిచిపెట్టిన విగ్రహమువలె నిలిచియున్న ¹యంగరేకుల
 వాడు గానవచ్చెను.

“ఏమి బంకయ్యా విశేషము?” అని వానిని హెచ్చరిం
 చినది. “అన్నగారి కియ్యమని ఈ కమ్మ నొకడు యిచ్చిపోయి

1. అంగ రేకులవాడు = అంగరక్షకుడు.

నాడు” అనుచు గుండ్రని తాటియాకుచుట్ట నామెచేతికిచ్చెను. దానిమధ్య నొక ¹నింబపల్లవము గ్రువ్వబడియుండెను. పరధ్యానముననుండిన మధుమావతి యాపల్లవమును గాంచగ నెచకితయాయెను. ‘ఈకమ్మ యెవ్వరికి? మాచల్దేవిగారలకా?’ అని యడిగెను.

“కాదు, తమకే”

“తెచ్చినవారెవ్వరో విచారించితివా?

“ఊ! ప్రధాని అన్నయ్యగారి దేవిడిదాసి”

“సరే, నీవు పోవచ్చు”

అంగ రేకులపాఁడు ఆస్థానమునకుఁబోయెను. సంత్రమముతో దొట్టపడు చేతులతో గమ్మనువిచ్చి సారబట్ట చూచినది. అందు గానవచ్చినదంతయు నొక్కమాటయే ‘వెంటనే రమ్మ కొలువునకు’ అని. కొంతసేపు యోచించినది. కమ్మయందు గ్రువ్వబడిన పల్లవమువలన కార్య మవసరమనుట తెల్లము. ఆలస్యము సేయఁగూడదు. తురకదండు వచ్చుచున్నదనువార్త పట్టణమంతటను వ్యాపించి ప్రజలను కలవరపెట్టుచున్నది. దండయాత్ర మాట నిజమగునా? అగునేని అన్నయ్యగారు తన్నురమ్మని యాజ్ఞాపించిన దాస్యదర్శముననేయగునా? ఎట్లయినఁగాని ప్రధానిగారియాజ్ఞ యచల్లంఘనీయముగదా అని చింతించుచు మెల్లగ నడచి వెలిహజారమును దాటి

1. నింబపల్లవముగాని మఱి యే పచ్చనియాకుగాని అవసరమును సూచించును.

వీధిం బ్ర వేళించినది. అవగాహనార్థము చెరువునకు బోవు చుండు ఏనుగులను జూచుచు కొన్నినిమిషములు నిలిచినది. తరువాత రాజమార్గమువైపు దిరిగి ఇ దులూరివారి దేవిడికి పయనముసాగించినది.

2. మా చాంబకల.

“మధుచూ, మధుచూ” యని యభ్యంతరమందిరము నుండి వినివచ్చినది పిలుపు. “ఏమక్కయ్యా” యని లోనికేగినది మధుచూవతి.

“ఎక్కడకుబోయియుంటివచ్చా యింతసేపు?”

“మదనలేఖగారి యింటికి బోయియుంటిని.”

“నాతో నేల చెప్పకపోయితివి?”

“అక్కగారు పూజాగృహమున శారదాదేవి నుపాసించుచుండిరి. మదనలేఖగారి చెలి త్వరపెట్టి తీసికొని పోయినది.”

“ఏమి మునిగిపోయినదని?”

“లేదక్కయ్యా, కోలచలమ మల్లయ్యగారు క్రొత్తగ నొక యక్షగానమును రచించినారట. దానిని మన వాడె లోని నాటకశాలలో బ్రదర్శింపవలయునట.”

“దానితో నీకేమిసంబంధము? వేషము వేసుకొనమని యడిగినదా?”

“అందులకగా దక్కయ్యా. ఆ ప్రదర్శనమునుజూడ తమ్ము ఎట్లయిన పిలుచుకొనిరమ్మని ప్రార్థించినది.”

“ఊహూ-ఇంతకు ఆనాటకముపే రేమి?”

“మాచాంబ సాంత్యనము.”

“మాచాంబసాంత్యనమా? మాచాంబ యెవ్వరు?”

“అక్కగారే.”

“ఊహూ.”

“అక్కగారికి సమ్మతముగదా?”

“కాకేమి?”

“మరి నన్ను మీరు ఏలావెదకితిరి? నాతోడ నేమైన కార్యముగలిగెనా?”

“విశేష మేమియులేదు. సందనవనమునకు బోయి వచ్చెదమని యనుకొంటిని. మొన్న మనము నాటివచ్చితిమే, చంపకలత , అది యెట్లున్నదో చూచిరావలయునని కోరికవృత్తినది. వేగుజామున నది వాడిపోయినట్లు కలలో చూచితిని. అది మొదలు మనస్సంతయు దానిమీఁదనే యున్నది.”

“సందెప్రొద్దన బోవుదము.”

“నేను నాయంత్రము వచ్చుటకు వీలులేదు. మహారాజుగారు విచ్చేయుదురని వార్తవచ్చినది.”

“రేపటియుదయము బోవుదము.”

“అంతవరకు వేచియుండుటకు ఓపిక లేదు.”

“మఱి ఏమిచేయుదము?”

“.....”

“అక్కగారి యాజ్ఞయైన నేను పోయివచ్చెదను.”

“నాహృదయము చక్కగా గనుగొంటివి - నా నోటి లోని మాటలను నీవే పలికితివి.”

3. ఓ రు గ ం టి ము ట్ట డి.

మాచాంబ చిత్రశాల ప్రవేశించి పిల్ల కూటము జూచు నది హంసతూలికాతల్పముమీఁద కూర్చున్నది. కాని యామె మనస్సన్యధా లగ్నమై యుండినది. చూపు లచటి విచిత్రవస్తువులమీఁద బ్రసరించుచుండినను నవి యెవ్వయు నామె దృష్టికి గోచరము కాలేదు. బహిర్దృష్టి యంతర్దృష్టిలో లీనముగుట చేత నామెకు సన్నిహితపదార్థములు గనఁబడియు గానరాక పోయినవి. దూరమున పుట్టకోటకు వెలుపట అనుమకొండ చెంత ధ్వంసమైన నందనవనము పొడిగట్టినది. అది యొక పృథు తనది. అపహాసములైన చెట్లను ఓడవర్తకుల కపరిమితి ధనమునిచ్చి తెప్పించినది. పంజారమునుండి కర్పూరవృక్షములను, మలయమునుండి యగరునెట్లను, మళయాళమునుండి చందన పాదపములను దెప్పించి కన్నబిడ్డలవలె సాకినది; పారశీకమునుండి గోవ బేహారులములమున రప్పించినది గొజ్జగియంటులను. తన చేతితోనాటి పాదులుగట్టి ఎరువుపెట్టి నిల్లు పోసి పెంచినది. ఒక తరగతివా? నానావర్ణములవి, చేరలంత పూవులు; జగముండునంతకాల ముండవలయునని పల్లెనాటి చంద్రకాంత శిలలతో నాదీర్ఘి కసోపాసములను గట్టించినది. ఆ క్రీడామంటపమున గూర్చుండి యెన్నిపర్యాయము లిష్ట

గోష్ఠియందుండినది ప్రతాపరుద్రమహీపాలునితోగూడ. అంతయు గలఁగొంచిన దృశ్యములనలె మాయమైపోయినది. హనుమంతుఁడు జొచ్చిన యశోకవనమువలె ధ్వంసమైపోయినది ఆరామము. సమూలముగాఁ బెకలింపబడినవి కప్పరపుటనటులు. చందనాగరు వృక్షములు యుద్ధపుటేనుఁగులకును, గుఱ్ఱములకును కట్టుకంబములైనవి. దిగుడుబావిచెఱిగి ఢిల్లి సురతాణి తోపుడేరా; అర్ధచంద్ర చిహ్నముతోడ నాకు పచ్చజెండా క్రీడామంటపముమీఁద నెగురుచున్నది. ఎచ్చట తాను ప్రతాపరుద్రదేవుని సముఖమున విద్వాంసులతోడను, నర్థకగాయకాది కళావంతులతోడను వాదము నల్పుచుండినదో యచట నుల్లాఘఖాయుడును నతని సర్దారులును మంత్రాలోచనలు సాగించుచున్నారు. నిరంతరము దన సంగతి నేకోరుచు దినమున కొకసారియైనను దనకు దర్శనమును బ్రసాదించు నామహారాజును పొడగొంచి ఎన్నిమాసములైనవి పురముననుండియు స్థలాంతర్గమనమందుండిన ట్లాయెకదా! ఎంతలో నెంత మార్పు. అన్నిటికంటె మించిన దుఃఖము మధుమావతితోడి యెడబాటు. మధుమావతి తన బహిఃప్రాణము, చేటియై శన కొలుపుజొచ్చినను చెల్లెలివలె ప్రాణప్రియయైనది; ఆరోజు తానేల ఒంటరిగా నందనమునకు నంపవలయును, మృతినందియుండినను చింత గలిగియుండదు. తురకల చేజిక్కినదట. ఎట్టి యాపదల పాలైనదో. ఇట్లు చింతాసాగరమున మునిగియుండిన యామె చెవిసోకినది దూరమునుండి గాలి

తగలపై గొట్టుకొనివచ్చిన యస్పష్టఘంటారవము; రాను రాను అది స్పష్టతరముగ వినరా నారంభించినది. మొదట నది యొక కర్ణగంధమును జూచి మరియొకదానినుండి వెలువడిపోవుచుండినను క్రమక్రమముగ మనోపీఠికై బ్రాకినది. గాఢనిద్రనుండి మేల్కొనినట్లు విచారజలధినుండి బయలువెడలినది ఆమె చిత్తము. ఆఘంటారవము ఆంధ్రోక్తిశ్వరుమోసాలపై మోయు గడియారపుమోత. సంధ్యాకాలమైనది. వెంటనే శంఖనుండుభులు మోగినవి. వానితోఁగూడ జెలగినది ఏకవీరాదేవి యాలయపు ఘనఘంటామహారావము—
‘ఘణం ఘణా ఘణ ఘణా’ అను శబ్దము వాతావరణమును ముంచివేసినది దేవి యాలయమున సుద్వీకృతమీ ఘంటానాదమును సేయుటకు గారణ మామెకాద్యమున స్ఫురింపలేదు; కొంత వితర్కింపగా స్మరణకు వచ్చినది. ఆరోజు శుక్రవారమని. వెంటనే ఆమెకొక తిలపు గణించి. తల్పమునుండి లేచి పిలిచినది. ‘మదాలసా, మదాలసా’ యని.

4. పుర దేవత.

ఏకవీరాదేవి ప్రాంగణమున దేవి నర్చించుటకు వచ్చియుండిన భక్తజనము గ్రీక్కిరిసి మూగియుండెను. అమ్మవారు మహాసత్యముగల దేవతయని ప్రఖ్యాతి. ప్రసన్నురాలైన యామె యొసఁగు వరప్రసాదమునకు మితిలేదు; కోపముగలిగినేని యామె చేయు కీడ్చిది యని చెప్పదరముగాదు; కావున ఏకవీరామహాదేవిని ప్రార్థించి వరములు వేడుటకొఱకును కోరిక

లీడేరిన అమ్మవారికి దమ మొక్కుబడులను జెల్లించుటకొఱ
 కును బ్రతి శుక్రవారమును ప్రజలామె గుడికి మూగుట
 సామాన్యము. కాని ఢిల్లీ సుల్తాను సైన్యమువచ్చి యోరు
 గంటికి ముట్టడి వేసినప్పటినుండియు నమ్మవారిని ప్రార్థించుట
 కామె గుడికి పట్టణప్రజలందరు నెడతెఱపితేక వచ్చుచు బోవు
 చుండువారు. ఏడునెలలై నవి తురకదండువచ్చి ముట్టడి వేసి,
 డిల్లూఘుఖానుడు చండశాసనుడు, కోటలోనివారిని వెలుపటి
 కిని వెలుపలివారిని లోనికి బోసీయరాదని యతడు కట్టుదిట్టము
 గావించెను. మనుష్యుల రాకపోకలు నిలిచిపోవుటయే కాక
 పట్టణమునకు దాని పరిసర ప్రదేశములనుండి సాధారణముగ
 వచ్చు నాహారాది పదార్థములుగూడ రాక యాగిపోయినవి,
 కోటలోని జనుల కనుదినముగ జీవనము సాగుట కష్టతరము
 గాఁజొచ్చినది. ప్రతాపరుద్రనుహారాజు నతని మంత్రులును
 రెండుసంవత్సరముల పర్యంతము ముట్టడిసాగినను చాలునంతటి
 సామగ్రిని చేర్చియుండినను కూరగాయలు, తమలపాకులు,
 పాలు, పెరుగు మొదలగు పదార్థములు దుర్లభము లాయెను.
 ముఖ్యహారపదార్థము లంగడియం దింకను విక్రయింపఁబడు
 చుండినను ముందటివలె పుష్కలముగ చిక్కుటలేదు. ఒకటికి
 పదియైనవి వెలులు. మఱియు నగరి యాజ్ఞ లేక ఏవస్తువును విక్ర
 యించుటకు వీలులేక వచ్చినది. నగరిపెద్ద తలారి నాగయగన్నమ
 నీడు వర్తకులకు మి త్తివలె దోచెడివాడు; హఠాత్తుగ నతడు
 తనకింకరులతో అంగడులనుబ్ర వేశించి వర్తకుల మర్కవ్యాపార

విధానములను బరిశీలించి నగరి కట్టుబాటుల నుల్లంఘించి బేర సారములను నడపు దొంగ బేహారులను కఠినముగ శిక్షించుచుండుటవలన ఎంతటిధనవంతులైనను అప్పుడప్పు డధభోజనముతో దృష్టిసందవలసివచ్చెడిది. క్రమక్రమముగ మనికి సౌఖ్యము దగ్గుటచే బ్రజలకు మనశ్శాంతి చెడెను. కలియుగరాక్షసులైన తురకలవలనియుపద్రవము దొలగించుకొనుటకు మార్గములను వెదుకసాగిరి. కష్టము లతిశయించుకొలఁదియు భగవద్భక్తియు గాఢతరముగాఁజొచ్చెను. పట్టణపుగుళ్ళన్నియు ప్రజల భక్త్యా దరములకు పాత్రములాయెను. ఇతర దేవతలందఱికింక నేకవీరా మహాదేవి అతిశయముగా వారి పూజాపురస్కారములకు గుఱి యాయెను. ఆమె యొకగంటి పుర దేవత; మఱియు కాకతమ్మకు సైదోడు. పట్టణప్రజలను గాకతిరాజవంశమును సంరక్షింపవల సిన బాధ్యత యామెయందతిశయముగనుండెను; కావున నామెయందె పట్టణప్రజలదృష్టియంతయు లగ్నమైయుండినది.

శుక్రవారము దేనికి పవిత్రమైనదినము. ఉదయము మొదలు మధ్యాహ్నమువఱకును బలిసమర్పణము జరిగెను. మ్రొక్కుజెల్లించువారుదప్ప నన్యులెవ్వరు నప్పు డమ్మవారిని దర్శించుటకురారు. సందె కొలుపు ముఖ్యము; కుంకుమతో దేవీ సహస్రనామార్చన జరుగునమయ ముది. దేవాలయనియోగ ములవారందఱును వాలాయముగ సందెకొలుపునకు రావలసి యుండెను. ఆరోజు దేవాలయ ప్రాంగణమున నెప్పటికింక ప్రజ మూఁగియుండినది. చంక నిఱికించికొనియుండిన జవనిక

తంత్రిని శ్రుతి కనుకూలముగ మీటుచు మొలనున్న డక్కిని వాయించుచు, బవనీడొకఁడు పరశురామునికథను పాడ నారంభించెను ; సమస్తలోకజనని ఏకవీరాంబికను మాలతయొక్కతె సంధ్యాఘంటానిస్వరమున లీనమైపోవునట్టి మధుర స్వరమున గీర్తించుచు గానముసేయఁ నొడఁగినది; మఱి కొండఱు తాళములు వేయుచు జవనికలు మీఱుచు ‘తక దాందు’ మ్మను మృదంగశబ్దములు మోయించుచు ఏకవీరాదేవిని, మాహురమ్మను, రేణుకాదేవిని వర్ణించు తందానపదములు పాడుచుండిరి. అన్నిటికంటె హృదయంగమమైనది వీరేశానన్యకటీర మండలాలగు శంభలీ స్త్రీలనృత్యము. వీరి పాట, తడనుగుణమైన యాట, దానితోగూడిన యభినయకౌశల్య మెల్లవారి మనస్సు నాకర్షించినవి. అమ్మవారి కొలువునండడియందు నిమగ్నులై యుండిన భక్తజనులదృష్టిని ద్వారమువైపునుండి వినవచ్చు పల్యంకవాహుల హెచ్చరికధ్వను లాకర్షించెను. చెమటగారు నల్లనిబోయీలు పన్నిద్దరు ‘ఓహుం ఓహుం’ అను నటపులతో నందలము నొకదాని మోచి తెచ్చి ద్వారము చెంత దింపిరి. పెద్దబోయి యందలముతలాపుం దెఱచెను. తరుణవయస్కురాలు స్త్రీయొకఁజె యందుండి బయలువెడలి వెనుదిరిగి యందళములోనికి చెయిజూచెను; ఆమె కైదండ యూతగొని మేఘగర్భమును జించుకొని బయటికి వచ్చిన మెఱుపువలె నొకజవ్వని బయటికి వచ్చినిలేచెను. వెంటనే “మాచల్లేవి, మాచల్లేవి” యనుశబ్దము మాఱుమ్రోగినది దేవాలయప్రాంగణమున.

మాచలేవి సుప్రసిద్ధ యువతీమణి: రూపమున నామెను
మించినస్త్రీ యాంధ్రమండలమున లేదనిన సతిశయోక్తికాదు.
ఆమె యందచందములను తగురీతియందు వర్ణించుటకు భాష
యందలి మాటలుచాలక కవులు భగ్నయత్నులగువారు.
వృత్తిచే వెశ్యయైనను నామెకుగల గౌరవమును జనానురాగ
మును రాణివాసస్త్రీలకుఁగూడ లేదు. కళలయందును, విద్యల
యందును నామెకుగల నేర్పారము. చక్కని కవయిత్రి;
గాంధర్వవిద్యయం దామె యందరికి నాదర్శప్రాయ; వీణా
వాదనకౌశలమున తుంబురు నారిదాదులనుఁగూడ నధఃకరిం
చినదని సంగీతవిద్వాంసులు మెచ్చుకొనెడివారు; సంభాషణ
చమత్కారమున కామె పుట్టినిల్లు. ఆమె రూపవిద్యాగుణ
సంపదలచేనాకర్షితుఁడైనవలక్షణసర్థరాధినాథుఁడు సర్వాంధ్ర
నామ్రాజ్యాధిపతి కాకతి వీరదుద్రమహీపాలుఁ డామెకుటమిఁ
గొరివచ్చెను. ఆమె యీ మహారాజును వలచినది. ఆయన
తన్ను విడినాడిపోకుండు తన పైటకొంగునకు కట్టియుంచుకొన
వలయునని సర్వదా ఆయనమనస్సును రంజింపఁజేయుటకు సదు
పాయములు వెదకుచుండెడిది. చదువుటయందును, బాడుట
యందును, చతుర యగుటవలనను, వీణావాదనకౌశలమున
నెఱజాణ యగుటవలనను, ప్రతిభతో సంభాషించుటయందు
ప్రౌఢయగుటవలనను నామెకు ప్రతాపదుద్రమహారాజును
సంతోషపెట్టుట సులభసాధ్యమాయెను. ఒక్కొక్కప్పుడు

సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములను జదివి వినిపించి యుండలివిశేషములను విశదీకరించి చెప్పెడిది. సంస్కృతమున వాల్మీకిరామాయణమును దేలుగున తిక్కన సోమయాజికృత విరాటోద్యోగములును ఆమెకు నచ్చినవి. సాహిత్యము మహారాజునకు నచ్చక యుండు వేళల కోకిలస్వరమున పాటలుపాడెడిది. ప్రియముగా దేని వీణవాయిం చెడిది. వీణారవము వెగటుగ దోచినప్పుడు సోగటాలాటకై యాతస్మిం బిలిచెడిది; నెత్తిమాడుటకు ఇచ్చలేనపుడు వింతమాటలతో గారవిం చెడిది. మహారాజును దనకు వశునిగఁజేసికొనుట కామె తన నేర్పుమీఁదనే యాధారపడి యుండలేదు. ఆయన విద్వత్ప్రియుఁడనియు, గవిజనకల్పవృక్షమనియు నామెకుదెలియును. పేరెన్నిక కెక్కిన విద్వాంసులను, కవిశ్రేష్ఠులను నేదేని యొక వ్యాజమున దనమందిరమునకాహ్వానించి, వారితో శాస్త్రచర్చలను రసవిచారములను సల్పి వస్తువాహనములు మున్నగు నుపాయసములనొసఁగి యాదరించెడిది. తఱచుగ నీవిద్యా వివాదములు మహారాజు సమ్ముఖమున నె జరుగుచుండుటచేత నాంధ్రక విపండితజనులయందు మాచల్దేవి ముంగిలి ద్రొక్కనివారులేరు. శాకల్య మల్లన, హుళక్కిభాస్కరుఁడు, మల్లికార్జునభట్టు మొదలగు మహాకవు లామె ఈవిని రుచిచూచినవారలే. ఆపిచ్చిజంగము పాల్కురికి సోమనాథుఁ డొక్కడే యామెను సరకునేయ నిరాకరించెను; కాని యాతని ద్విపదలయం దామె కత్యంతాభిమానము.

“వడిఁబాటుజలమున కొడలెల్ల గాళ్లు
వడిఁగాలుచిచ్చున కొడలెల్ల నోళ్లు
వడివీచుగాడ్పున కొడలెల్ల దలలు.”

అను బసవపురాణ ద్విపదలను మననముజేసి యందలి రచనాసౌందర్యమును పలుమారు మెచ్చుకొనెడిది. కాని యందటి కంటె రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁ డామె కశ్యంతప్రియుఁడు. అతని ప్రేమాభిరామ మామెకు నచ్చినహాపకము. తనచే బారి తోషిక మెందఱు కవులును విద్వాంసులును పొందలేదు! ఎవ్వరైనను తనమాట నెత్తిరా? అతఁ డొక్కడే తనకీర్తిని బ్రకటించి తన కమరత్వమును బ్రసాదించెను. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నోరుగంట నక్షరాస్యులైన వారికందఱికి ప్రేమాభిరామము పారాయణగ్రంథమాయెను.

“కల్లఁజెప్పము వినునీకుఁ గలప్రసిద్ధి
ధిల్లిసురతాణికిఁ లేదు పల్లవోషి”

అనుకవివాక్యములు యెఱుంగనివా రోరుగంట నెవ్వరునులేరు. కావుననే యామె హఠాత్తుగ నా సంధ్యాసమయమున నేక విరామహాదేవి ప్రాంగణమున నొంటరిగ పొడచూపగ నె ‘మాచల్దేవి, మాచల్దేవి’ యను సమ్మోదనినాదము స్వాగత మొసఁగినది.

సంభ్రమాదరములతో దనకు స్వాగత మొసఁగు జనుల వంక నామె తేటియైనను చూడలేదు. తిన్నతిన్నగా గర్భగృహమువంక నడువసాగినది. అర్చకుఁ డొకఁడు ఆమె నెదు

కొని దేవికి గర్భారహిత యియ్యబోవుచున్నారనియు, దనతోఁగూడ వేంచేయవలయుననియు మఱియు నేమేమొ చెప్పఁదొడఁగెను. కాని పరధ్యానయై యుండుటచేత నాతని మాట లామె చెవిసోకియు వినరాకపోయినవి. గర్భగృహ ద్వారముకడ నిలిచి పెద్దయర్చకుఁడు అమ్మవారికి నివాళించిన కర్పూరఖండజ్వాలను భక్తులకు జూపుచుండెను. అందఱవలె మాచల్దేవియు కర్పూరజ్వాలవై పు హస్తమునుఁజూపి కన్నుల నద్వ్యసనెను. అర్చకుని సమ్మతిఁగొని దేవి మూలవిగ్రహము చెంతకుఁబోయి, మెడనున్న వలుద ముత్యాలహారమును దీసి యామె కంఠమున వేసి, యామె పాదములకడ సాష్టాంగ పడెను. ముహూర్తమువఱకును లేవలేదు. పట్టణమును, మహారాజును, ప్రజలను, తురుష్కుల బారిఁ బడసినకా పాడవలయునని వేడుకొనినది; ప్రాణప్రియయగు మధుమావతి నేయపాయమును జెందసినకా సుక్షితముగ తనయొద్దకు జేర్చుమని బతిమాలుకొన్నది. కొంతసేపటికి దేవి మొగము మందహాసముతో వికసించినది. అభయముద్రయందుండు హస్తమునుఁజూచి, యామెశిరముపై నిడి 'లే' యనినది. మాచల్దేవికి నిదురించి మేల్కొనిన ట్లయినది. ఎప్పటివలె నమ్మవారి విగ్రహము యథాస్థానమున నుండుటను గాంచినది. చుట్టును అర్చకులు నిశ్శబ్దముగ నిలిచియుండిరి. మరల నమ్మవారి ముందు మోకారించి కూర్చుండి యామె పాదములపై శిరమునిడి, 'అమ్మా, మహామాయి, జగజ్జనని, నాకు ప్రసన్నురాలైతివి; నాకోర్కె నీడేర్చుము తల్లీ' యని మొఱపెట్టినది.

5. తురకదండు విడుదల.

సందేహము—తురకదాడు సమీపించినది. వేలకొలది గుఱ్ఱముల ద్రొక్కుడులచే రేగిన రజోధూళి యాకాశము నావరించి, గాలిచే దటుమలుబడిన మేఘపుంజమువలె గ్రమగ్రమముగఁ బైకొని, దగ్గరకు వచ్చుచుండెను. దూరమునుండి యస్పష్టముగ వినవచ్చుచుండిన గుఱ్ఱపునడక సడి రానురాను స్పష్టతరముగ విన నారంభించెను. సముద్రఘోషమువలె నొక మహారావము వాతావరణము నందంతటను నిండుకొనెను. పురపరిసర ప్రదేశమునందు కృషికర్తను సాగించుచుండినవాడు తమ పనులను వదిలిపెట్టి యథాయథలై, యచుకూలస్థలముల కాత్మసంరక్షణార్థము పరుగులిడ నారంభించిరి. కొందరు పుట్టి కోటఁగోనికిఁ బాటిరి. మఱికొందఱనుమఁగొండ పురస్రాకారము మఱుఁగుజొచ్చిరి. కోటదర్వాజాలు మూయఁబడెను. అనుమకొండ ద్వారముఁగూడ వాని ననుసరించెను. అచట నచట నప్రమత్తులై యుండఁగి మఱికొందఱు, సమయమున సురక్షితస్థానమును జేరఁజాలక, తోటలయందును నుపవనములయందును దాఁగుకొనుట కనువైన గుప్తస్థానములను వెదుక నారంభించిరి.

చీకటివాలినప్పటికి కోట గోడక్రిందికి వచ్చిచేరినవి సుల్తానుదళములు. మొదట నెలగోలు గుఱ్ఱపుఘోష; దాని వెనుక పాయదళము; దాని వెనుక వస్తుసామగ్తులను మోచు కొనివచ్చు పెఱికెల యెడ్లును కంచరగాడిదలును, నుష్టవర్గ

మును; వస్తుసామగ్రిని రక్షించునడవంకను వలవంకను నశ్వా
 రూఢులై న ఖురాసాని విలుకాండ్రును, వారి ననుసరించి తురగ
 బహుళమైన ప్రధాన సేనాభాగమును ; దానిపిమ్మట యుద్ధపు
 టేనుఁగు ఘటలుచు నడచివచ్చెను ; పాశేము దిగ నాజ్ఞాపించు
 నగార మోగెను. ఎవ్వఁటి కనుకూలమైన తావుల వారు
 విడుదు లేర్పఱచుకొనవలయునని నుల్లూఘఖానుని యుత్త
 రపు ఫౌజులోని బారుబారునకునుఁ బ్రాకెను. స్కంధావారము
 నంతటను అలబలముపుట్టెను; ఒండొరులఁ బిలుచు సైనికుల
 యలుపులును దమ తమ యనుచరుల నాజ్ఞాపించు దళనాయ
 కుల ధృష్టవాక్యములును, పెరికెలయెడల యంబారవములును
 నాయ హేషలును, గజఘోరకారములును గలసి భూనభోత
 రాళము నొక యవ్యక్తశబ్దపూరముతో నింపివేసినవి. సైని
 కులు తమ యునికిపట్ల నేర్పఱచుకొనగడఁగిరి; కొందఱు తమ
 తమ వాహనములనుండి పన్నాగముసూడ్చి వానిని విడుచు
 చుండిరి; గుడారములను పందిళ్లను మనీకులను కొందఱునిర్మింప
 నారంభించిరి. సేనావారమున వలయు పదార్థములను విక్ర
 యించుటకొఱకు బంజారులు మొదలగు దండు బేహారులు
 మండిగల నెత్తగడఁగిరి. శిఖరముల నెత్తించి తమ మిత్రులకు
 దమ యునికిపట్ల నెఱుకపఱచుటకై వానిపై తమ చిహ్నము
 లను గొందఱు నిలుపుచుండిరి. గుడారములేని సామాన్య
 సైనికులందఱు బావులు దొరువులు మొదలగు జలాశయముల
 చెంత నచటనుండు చెట్లకొమ్మలను నఱికి పందిళ్లు వేసి, యారా

మములందలి పూబాదరిండ్లనుగోసి తెచ్చి పచ్చియాకులతోఁ గప్పలు పెట్టుచుండిరి; పనిచేయ నోపిక లేనివారు చెట్లక్రిందను క్రీడామంటపములందును వసతు లేర్పఱచుకొనుచుండిరి. తమ శిబిరములను వేసికొని కొందఱు వెనుక చిక్కిన తమవారలను వెదకుచుండిరి. స్కంధావారమును సంరక్షించుకొంటకు, సుల్తాను జాదయు తరువు మేరకు దానిచుట్టును కొయ్యసామానులతో గొందఱు ఖత్కరును గట్టుచుండిరి. చెట్లన్నియు యుద్ధపు టేనుఁ గుల కాలానములాయెను. బహిరంగస్థలములన్నియు అగాడీసి ఛాడీ మేకులతో నిండెను.

కాఫీర్ బౌరత్.

ఉల్లాఘుఖానుడు మాచలేవి యారామమున విడిసెను. దిగుడుబావిచెంత సుల్తానుగారి తోపుడేరా; దాని కించుక తూర్పున యల్లాఘుఖానుని తెల్ల గూడారము; అతని నాంత రంగికులగు నున్మూలడేరాలు దాని కనతిదూరమున వేయవలసిన ట్లాజ్జయాయెను. శార్ఘానాధిపతి గుడారములను నిలువఁదగిన తావులఁ గొలిపించి వాని నెట్లు వేయవలసినది పనివారలకు వివ రించి చెప్పుచుండెను. సుల్తానుజాదాగారి గుడారము వేసి యాయెను. ఉన్మూల శిబిరములు కొన్నియరగొఱగ ముగిసి నవి. మఱికొన్నిటికి స్తంభముల నప్పుడే నిలువఁబెట్టి టరగు త్రాళ్లను బిగించుటకు మేకులు కొట్టుచుండిరి. క్రీడామందిరము నకు సమీపమున సగమువేయఁబడిన నీలిడేరాయం దుమ్మా యొక్క షొక చార్పాయి దగ్గరనిలిచి కూచిచేయునపుడు ధరించి

యుండిన దుస్తులును దీయుచుండెను. అంగతలత్రమును శిరస్థానమునుదీసి సమీపమున నిలిచియుండిన సితెహ్దారు చేతికిచ్చి మొలనుండు కమ్మర్ బందును సడలింపనారంభించెను. ఇంతట నెడేరావెలుపల చప్పుడు వినవచ్చినది; మొదట నతఁడు డేరావేయు పనివాండ్ర శబ్ద మనుకొ నెను; కాని యాలకించివినగా నది బలవంతముగా మనుష్యుల నీడ్చుకొనివచ్చు కాళ్ల చప్పు డైనట్లు తోచెను; పరిశీలించి చూడవలయునని యెంచి యా యువ్రా డేరావాకిటివై పొకయడుగు బెట్టెను. ఇంతటనే జమేదారొకఁడు, డేరావాకిట తెరను దొలగఁద్రోసికొని లోపల బ్రవేశించి వంగి సలాముజేసి, 'సర్దార్ సాహేబ్, ఏక్ కాఫీర్ ఖౌరత్కీ, చార్ పాంచ్ కాఫీర్ మైతాన్లకి పకల్దేవుచేసి తెచ్చి న్యాన్; సర్దార్ వారి హుకుం అయితే లోపల్కి తీస్కున్వచ్చి, తమ్మికి సిపుర్దు చేస్తాన్. ఏంహుకుం హుజూర్' అని యడిగెను.

“సుబ్బ నల్లా! ఖౌరత్కీ పకల్దేవ్ చేసిన్యావు? అండర్కి జల్దీగా తీస్కురా” యని యతఁడు ఆజ్ఞ చేసెను. వెంటనే జమాదారు డేరావెలుపలికి పోయి మరల నిద్దఱు విచ్చుకత్తుల సిహాయాలమధ్య విడిచికట్టిన చేతులుగల జవ్వనిని, నలుగురు పురుషుల నడిపించుకొని లోపలికి వచ్చెను. ఆ జవ్వనిని జూడగనే యా యువ్రాచిత్తమున కొంచము తొట్టుపాలు కలిగినది. ఎవ్వతయో కూలిపనివలన జీవనముజేయు సామాన్యస్త్రీ జమాదారుచేతికి చిక్కియుండునని యాతఁడు తలచెను. కాని యామె మనోహర సౌందర్యమును చిన్నవోయినను చెన్నుదరగని ముఖ

విలాసమును నాతనికి విభ్రాంతి కలిగించినవి; చిత్తమున నేదో సూతనభావము మొలకెత్తినది. జమాదారున కామెను బంధ విముక్తురాలిని సేయుమని యాజ్ఞాపించెను; అతఁ డాయాజ్ఞ నిర్వహించినపిమ్మట తక్కిన కైదీలను దోడ్కొనిబొమ్మని యుత్తరువిచ్చి వారితోఁగూడ నాతఁ డచటినుండి పోయిన పిమ్మట, నామెతట్టు తిరిగి యామెను ప్రశ్నింప నారంభించెను.

“అయేపరీ, నామెషుమారా చీస్తు?”

“.....”

“జబాని పార్సీ నదాని?”

“.....”

“దర్ జబానీ తిలింగ్ గూయి, నీపే రేమి?”

అతఁడడిగిన విషయ మామె కప్పుడు బోధపడినది; వెంటనే కొంచెము పెళుచుమాటలతో చెప్పినది జవాబు. “నాపీ రేమైన తమకెందుకు? ఎవ తెనో పేరులేని నిర్భాగ్యురాలిని; నా దురదృష్టమువలన మీ చేజిక్కితిని.”

“నాకి రాస్తీ జవ్వాబ్ చెప్తావు లేదు?”

“రాస్తీయో పాస్తీయో నీతురగోడు నాకేమి దెలియును?”

“తెల్వదూ నీకి? జవ్వాబ్ చెప్పు లేకోపీ తే——”

“లేకపోయిన నేమిచేయుదువు? చంపెదవా? ఈ తురక రాక్షసుల చేబడినవారికి, చావుదప్పు మఱి ఏమి కలుగును?”

“నేను ఎవో తెల్సా సీకీ?”

“ఎవ్వరైన నాకేమి?”

“సీకీలేదు భయం?”

“భయపడి ఏమి లాభము. చావునకు తెగించినవారికి సముద్రము మోకాటి బంటి లోత్రెంటు!”

“నాకి చిక్కిన్యావ్ - మామిర్కయుద్ధపు చట్టప్రకారం నీవు నాకి దాసి అయిన్యావ్. సీకీ నేను బీబీ చేస్కుంటాన్. నిఖాకడ్డా.”

“తురకలు పశుప్రాయులని మావారు చెప్పదురు; దాని కిది నిదర్శనము.”

“నిదర్శనం? నేను చార్పాయి జాన్వరా? పినో ప్యారక్. నేను జాన్వరుకాను! ఇన్ సానమ్ ; బల్కేషాథిరమ్ ; నాకీపేరు ఉబయద్ ; ఇంకా, సూల్తాన్ జాదాలేదు మహమ్ద్ ఫక్రుద్దీన్ జానాఖాన్ బిత్తుల్లుక్, ఆయనా నాకీనోస్తు. నేన్ ఏంచెప్పే అదిచేస్తాడు. నిల్వామంటే నిల్వాలా కూకోమంటే కూక్వాలా. నాకీ పాదీ చేస్కో నేను సీకీ గులాం అయితాన్.”

అతని మాటలు వినగానే ఆమెకు యోచనకలిగినది. అతనిచేజిక్కినది; పులివాతి కండవలెనైనది తనగతి. తప్పించు కొనిపోవ సాధ్యముకాదు. ఇష్టముండినను లేకపోయినను వాడు తన్ను విడువడు. వానితో వ్యర్థముగ వికటించి తాను పొందు లాభమేదియు గానరాదు. ఇంతవఱకు ఉబయదు ఘనతఃనియున్నది. అతడు సామాన్యుడుకాడు. మహర్షి యని

ప్రఖ్యాతినందిన హజరత్ నిజాముద్దీన్ ఔలియాగారిశిష్యుడు. మహాకవులని జగత్ప్రఖ్యాతినందిన ఆమీరుఖునూ) అమీరు హసన్ డిల్ల వీల సంగడికాడు. కవిమూర్తుడు కాడు. జ్యోతిష శాస్త్రవిశారదుడు. సూక్ష్మాజ్ఞాదాగారికి జ్యోతిషమున గాఢ విశ్వరముగలదని జనవాక్యము. ఆతడు తన కనుకూలుడైన, నతనిమూలమున తనకేమైన లాభముగలుగదాయ చింతింపఁ గడఁగినది. చీకటింటఁ బాడకట్టిన దీపశిఖవలె నూతనముగ నంకురించిన యాశ యొకటి వాడుబారిన పుష్పలతకు వర్ష పాత మట్లు ఆమె ముఖమును వికసింపఁజేసినది. ఆమె ముఖ వికాసమునుగాంచి ఉబయ్య దామె తనకు బ్రసన్నురాలాయె నని నిశ్చయించి యామెను జేరఁబోయి మృదులములైన యామె హస్తములను రెండుచేతులఁ బట్టుకొనెను. ఆమె మనసునం దేమనుకొనెనో తెలియదు. అతని సాహసముచే సబురాలైన దేమొ అతని వారింపదాయె.

6. ఉ బ య్య ద్ జో న్ముడు

గుఢారతలనుంతయు నిండఁబఱచియుండిన మేత్తని పారశీ తివాసిమీఁద వేసియుండిన దమస్కను పట్టుపఱపువై మేత్తని యొలుగుదిండు నానుకొని కూర్చునియున్నాడు ఉబయ్యదు. పఱపున కొకవైపున నతని ఢిల్లీముచ్చలజోడు. ఎదుట నుండు హుక్కాపాత్రనుండి చుట్టచుట్టుకొని నిద్రించు పాము వలెపడియున్నది హుక్కాగొట్టము. మఱియొకవైపుననుండు కురుచ మేజామీఁద పరాబునించిన గాజపాత్రయు, రెండు

మూఁడు ప్యాలాలును బెట్టియుండినవి. కాని యతఁడు
 హుక్కాగొట్టము స్పృశించనైన లేదు; షరాబుపాత్రము
 వంక దృష్టివైన బఱుపలేదు; పింగళవర్ణములైన యతని
 నేత్రము లర్ధనిమిలితములై యుండినవి; ముఖము చింతానిమ
 గ్నతను సూచించుచుండినది. అతనిగూఢమైన మహాసమస్య
 కతఁడేదో సమాధానము వెదకుచున్నట్లు తోచినది. కొంత
 సేపటికి చెయిజూచి కుడిప్రక్క యొరుగుదండుపై నుండు పుస్త
 కముఁ గొని, కుడిచేతి నడిమివ్రేలిని నాలుకపై నిడి తడిజేసికొ
 నుచు పుటల నొక్కొకటిగా దిరుగవేయ నారంభించెను. కాని
 పుస్తకమును జదువలేదు; అతని మనసున కేకాగ్రత చెడినది.
 వెనుక ప్రక్కనుండి సన్నని యలుకుఁ జాతని చెవిసోకినది. పుస్త
 కమును మూసి యతఁడు యథాస్థానముననుంచి వెనుకకు తిరిగి
 చూచెను. చిలుకయొకటి గుఱరపు అంతర్భాగమునుండి
 యెగిరివచ్చి అతని వెనుకనుండు డేరాస్తంభమున వ్రేలుచుం
 డిన కమర్బందుతోటి ఖడ్గముపిడిపై వ్రాలియుండినది. వాకిటి
 కడ్డముగ తెరగ వేసియుండిన కుసుమ్మరాగపు సూరవరపు
 దుప్పటి యొకమూల కీడ్వబడి ద్వారమున నొక స్త్రీ నిలిచి
 చిలుకవంక దృష్టి సారించుచుండినది. ఆమె ధరించియుండిన జరీ
 బుటాపూల సన్నని యాకుపచ్చ పట్టుపైజామా; ఆవన్న చీనా
 పట్టు అంగరకా, బురుసా పైరుమాలులవలన నామె యవన
 స్త్రీ యనుభ్రమను గల్గించుచుండినను చంద్రుని మచ్చవలె నామె
 ముఖజ్యోత్స్నకు మెఱుఁగు గలిగించు సన్నని కస్తూరి నామ

మామె హిందూ నారీమణి యని ప్రకటించుచుండినది. మెడ నుండు కట్టాణిముత్యాలహారమును, నీలాలకములతోఁ గూడిన మోమును మబ్బు చాటుననుండి తొంగిచూచు తారాచంద్రులను స్మరణకుఁ దెచ్చుచుండినవి. ఆమె మోహన స్వరూపము గన్నులబడగనే యుబయ్యదునకు నూతన చైతన్యముఁ గలిగినది. దేహమాద్యంతము గగుర్పొడిచినది. తాను కూర్చుండి యుండిన పలుపుమీఁద నొకమూల కోసరిలి 'ఆయియే. జానె జాన్' అని తన ప్రక్కతావుచూపి కూర్చుండ రమ్మని యాహ్వానించెను. మెత్తమెత్తని యడుగులతో నామె తిన్నగ లోనికి వచ్చినది; అత్తరువాసనలు డేరాయంతటను గుబులుకొన, వచ్చి యతని నొరసి కూర్చుండినది. ఆ సువాసన యతని నాసాపుటములు సొరగనే యతని రక్తమునకు పోటురేగినది. ఆమె మెత్తనివ్రేళ్లతో జొదలనందలయైయుండిన గడ్డమును పుణికి చిక్కెడలించి మిసమిసలాడుచున్న బోడితలను మెల్లగ నిమిర మొదలిడెను. అతని యానందము మిళిమిటిసినది; రెండుచేతుల నతని కపోలద్వయమునుబట్టి, ముఖమును ముఖమునకుఁ జేర నీడ్చుకొని ఫాలతలముచు మూర్కొని కన్నుల రెంటిని ముద్దు గొనినది; అంతట నతనికి బ్రజ్ఞమీఁద పట్టుతప్పి యామెకు సంపూర్ణముగ వశంవదుఁ డాయెను.

అడిగినది ఆమె, 'తాము ఎప్పటివలె ఖుషీగా నుండక విచారముగ నున్నట్లు కానవచ్చుచున్నారే, కారణమేమి? యుద్ధమునందు ఏమైన వైపరీత్యము గలిగినదా? లేక ఖియాల్వాసు సుల్తాన్ జాదాగారేమైన నుపద్రవము గలిగించిరా?'

“వై పరీత్యం జంగ్ మే? హే, వై పరీత్యంవుంది, లేదు.”

“ఇట్లు విరుద్ధపు జవాబుచెప్పిన నాకేమి తెలియును.”

“విరుద్ధం? పి.నోజానెమ౯. ఒకప్పచ్చం చూస్తే వై పరీత్యం వుంది; పచ్చాంతరం చూస్తే లేదు. కాఫిరాస్కీ మాకీ యుద్ధం కాలేదు, సాత్ ఆట్ మాహానుండి కిల్లామాకీ గిరిస్తు కాలేదు. ఏమి మార్పు నహీ. అవుతే మేం కిల్లా జూర్గా గిరిస్తుచేసి జల్లీ డిల్లీకి సుల్తాన్ వారి పాబూస్పయ్ డానీకి పోవాలా అని సుల్తాన్ జాదాగారి ఇష్టం. పావీ తిలంగి దుష్టున్లు రస్తామే డాక్ చౌకీలకీ నాషనం చేసిన్యార్. ఇక్బీ ఖబర్ ఢిల్లీకి తెల్వదు. సుల్తాన్ వార్కి కోపం వచ్చింది. ఖ త్తీద ఖత్ నవిష్టు చేస్తున్నారు. సుల్తాన్ జాదాగార్కి కోట తొందర్గా పట్టాలనివుందీ. కాఫీర్లు అజీమత్కాలేదు.”

“మీరేమి చేయగలరు?”

“మాకీ సుల్తాన్ జాదాగారు జోష్యం చెప్పనీ సలహా అడిగిన్యార్.”

“ఏమని జోష్యము?”

“కిల్లా ఎప్పు గిరిస్తు అయితుందని.”

“ఎప్పుడు స్వాధీనమగును?”

“అఖ్తరు వుండే తర్వాత చూడ్వాలా.”

“ఎప్పుడు తెలియగలదు.”

“ఎక్ హాఫ్ త్ లా.”

“నక్షత్ర విద్య మీకు హృదయకవిలేకదా, గుణించి గ్రహచారఫలము కనుగొనుటకు మీవంటివారికిఁగూడ నొక వారము పట్టునా?”

“నేక బడా అఖ్లిర్ షుచూ రని చెప్తాడు లేదు అది నిశ్చయం. కానీ బాగా డర్యాస్తు చేసి ఆస్తానీ చహ్ర తెల్సుకో వడం ముష్కిల్. హాప్ త్ కాలం చాలావ్వల్పం.”

7. పోయినచిలుక.

అందలమువచ్చి వాకిట నాగినది. మాచల్దేవి చెలితోఁ గూడ వెలువడినది. ఆమెమన సింకను నేకవీరామహాదేవి పాదములయందు లగ్నమైయుండెను. కీలుద్రిప్పిన జంత్రపు బొమ్మవలె నడువసాగినది మందిరములోనికి. కడపచెంతకు జేరునప్పటికి మీఁదవచ్చి వాలినది, యెచ్చటనుండియో రెక్కలు తటతటగొట్టుకొనుచు జిలుకయొక్కటి. అదివచ్చి మీఁదవ్రాలగనే కూడవచ్చుచుండిన చెలియన్నది, ‘అక్కయ్యా, అక్కయ్యా,’ ఇది పాటిపోయిన పెంపుడుచిలుక; మెల్లగ పట్టుకొనుడు, మరల నది ఎగిరిపోకముందే.’ యని, మాచల్దేవి యామాటలవిని దీర్ఘసమాధినివీడి బహిఃప్రపంచముపై దృష్టిసారించు యోగినివలె చైతన్యమును బొందినది. మెల్లమెల్లగ చేతిని భుజముమీఁదికిఁ జాచి పట్టుకొనినది. అవును అది తన పెంపుడుచిలుకయే. అదుగో మధుమావతి దాని మెడనుగట్టిన కట్టాణి ముత్యాలపేరు. అది తప్పించుకొని పోయి నెలరోజులు కావచ్చుచున్నవి. ఎచటనుండినదో ఇన్ని

రోజులు? అని యోచించుచు దానివంక జక్కగాఁ దేటిచూచి నది. దాని రెండుకాళ్ళకును నేవో కట్లుకట్టియుండినట్లు తోచెను. చెలితోఁగూడ మోసాలజొచ్చి యచ్చటి యాయల మంచముపై గూర్చుండి కడు జాగరూకతతో విచ్చినది కట్లను. ఏమియుఁ గానరాలేదు. రెండుకాళ్ళకు జ్ఞాప్తియుండిన రెండు వలిపెపువేలికలుదప్ప మఱి యేమియులేదు. చిలుక కాళ్ళపై నొక గాయమేనియు గనఁబడలేదు. మఱి యాకట్లేల? అం దేదో రహస్యముండవలయును. జ్ఞాప్తికివచ్చినది. ఒకనాఁడు మహారాజుగారును, ప్రధాని యన్నయ్యగారును, శివ దేవయ్య మొదలగు మంత్రివర్గమును క్రీడామంటపమున గూడియుండినపుడు పాండ్య దేశమునుండి యొక రసవాది యదృశ్యమపీరసమును తయారుచేసి తెచ్చినాడని మాటల సందర్భమున నెవ్వరోచెప్పిరి. గుడ్డపై గాని కాగితముమీఁద గాని యా మహిషరసముతో వ్రాసినవ్రాత తడియారఁగనే యదృశ్యమగుననియు, జెమ్మతగిలిన మరల గానవచ్చుననియు ననుకొనుచుండిరి. అట్టి రహస్యపువ్రాత యాపేలికలమీఁద దాగియుండునా? అని కొంతసేపు చింతించి పరిశీలించి చూచు తలఁపుతో నొంటిగ శయనగృహమునకుఁ బోయినది. మంచము ప్రక్క ముక్కాలిపీటపై నుండు పన్నీటితిత్తిని గొని యాపేలి కలపైఁ బన్నీటితుంపురులను జిలుకరించినది. చెమ్మగిల్లఁగనే కానవచ్చినవి యొక్కొక్క పేలికమీఁదను నొక్కబంతి వింత యక్షరములు; కాని వానిం జదువుటకు మాచల్దేవికి శత్రుము

గాలేదు. స్త్రీస్వభావమువలన యంతరార్థమును గనుగొనవలయునని యామె కత్యంతమైన జిఘృక్ష గలిగెను. రాజధాని యందంతటను ఆరహస్యమును విప్పి ఎప్పిగల వ్యక్తియొక్కడే. ప్రధాని యన్నయగారి కొక్కరికే యాధునిక లిపులను బోలి ప్రాతప్రాతలు గరతరామలకములు. ఆయనగారిని దృఢించిన గాని వాస్తవము తెలియరాదని నిశ్చయించుకొనెను.

8. అలుగులేని బాణము.

పట్టణమున నసాధారణమైన సంచలనము పుట్టెను. తురకదండు కోటను లగ్గులుపట్టుదురని వార్త యెల్లయెడల వ్యాపించెను. వారి పెద్ద జ్యోస్యుడు గ్రహముల చర్యను జక్కగ పరిశీలించి నెలరోజులలో సుల్తాను జాదా గారికి కోట పట్టుబడునని జ్యోస్యము జెప్పెనట. తన జ్యోస్యము తప్పిన తన తల నిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసెనట! నిజ మెవ్వరికి తెలియును? కాని ప్రధాని యన్నయగారును మహారాజుగారును దుర్గ పాలకుడు నాగయ గన్నమనేని నగరికి బిలిపించి తురక లేక్షణమునం దైనను లగ్గులు పట్టవచ్చుననియు, రేయింబవళ్లు కోటను అప్రమత్తులై సంరక్షింపవలయునని యాజ్ఞాపించినది మాత్రము నిశ్చయము. మఱియు గోటబురుజులకు డెబ్బది యైదింటికి గావుండు డెబ్బదియైదుగురు నాయకులను బిలిపించి తమతమ బురుజులను తురకలచే బడనీయకుం డని యుత్తరువు చేసి నిండుకొలుపునందు వారి నెల్ల ధనవస్త్రవాహనభూషణాదులతో సత్కరించిన విషయము నందఱెఱిగినదే. మఱియు రావు

సింగమనేడు, పోలయరెడ్డి, పోతుగంటి మైలినేడు, గొంకారెడ్డి, పెద్దరుద్రుడు మున్నగు శూరులు దమ తమ పరివారములతోఁ గూడ నవసరములగు తావులకుఁబోయి పోరుటకు సంసిద్ధులై వారివారి విడుదలయం దుండుటయు సర్వజనులకు విధితమే. ఈ ప్రయత్నములను జూచి ప్రజలు దురక లెప్పుడు పైబడు దురో యని భయమంది ఆయుధపాణులై యెవ్వరి గృహములకడ వారు గాపుండిరి.

పట్టణప్రజలందఱు అలజడిపడియుండినను, నాలుగైదు రోజుల పర్యంతము ఢిల్లీ ఘోష లెప్పటివలె జాగరూకతతో నుండిరి; కాని కోట లగ్గులు పట్టు ప్రయత్నము సేయరైరి. తరువాత మంజునీకులను యవనాగ్ని జ్వాలలను వెదజల్లు పాశ్చాత్య యంత్రముల ననుకూలమైన తావుల కోటగోడలకు సమీపమున దెచ్చి నిలువఁబెట్ట నారంభించిరి. మరుసటి యరుణోదయమున నె కంపిలిద్వారము పై యద్ధవు లేరుగు ఘటను డీకొల్పిరి. ఉదయమంతయు నేనుఁగులు దర్వాజా కంచు తలుపుల నశనిసంకాశములగు తమ కుంభస్థలములతో బొడువ నారంభించెను. కోటగోడలు భూకంపమునకువలె నదురగడ గెను; పిడుగులుబడిన క్లేనుగుల సంఘటన శబ్దము పట్టణము నందంతను మారుమోగుచుండెను. కోటగోడలు చెక్కు చెదరలేదు. కంచు తలుపులయం దొక బీటికయేనియు గాన రాలేదు. అంతట విసివిరేమొ తురకలు తమ యత్నము నప్పుడు మానుకొనిరి. కాని యాగుంధ్యాసమయమున దేవర

బురుజుపై మంజుసీకులనుండి శిలావర్షము గురియించిరి. మఱి యొకనాఁడు వేకువబామున, ధరణికోట గవనికడ యవనాగ్ని వ్యాపించి గోడలపై బ్రాక నారంభించెను. గొంకాయరెడ్డి తన యనుచరులచే నచట సేకరించియుండిన ఇసుకను దెప్పించి యగ్నిజ్వాలలపై గుమ్మరింపించి చల్లార్పించెను. ఇట్లు అనుదిన మేదియో యొక కొత్తవిషయము జరుగుచుండినను కోటను లగ్గపట్టుటకు తురకల కెచటను సందుదొరకదాయె.

ఆరోజు ఆషాఢ బహుళ అమావాస్య. దినమంతయు ఆకాశము మేఘాక్రాంతమై సన్నసితూర పడుచుండినది. అస్తమయ మగునప్పటికి ఉత్తరపుగాలి రేగినది; మేఘము గాలిచే గొట్టుకొనిపోవునని తెలచిరిగాని యట్లు జరుగదాయె. చలి, సన్నతూర వర్షముగామారినది. నేలయం దప్పుడె చలపలు చలపలుగ నీరు నిలువఁదొడఁగెను. కటికిచీకటి. బారెడుదూరమున నే ముండునదియు కానరాకుండెను. తురకల స్కంధావారము మాటుమణిగి నిశ్శబ్దముగ నుండెను. ప్రతిదినము వారి శిబిరములనుండి గానవచ్చు నెగడీల పొడయైన గానరాదాయె. అప్పుడప్పుడు గన్నమనాయుఁడు తలారి బలగముతోఁగూడ సోదన దివియలఁగొని గస్తీతిరుగుచుండెను. గమనింపఁదగిన యంశ మేమియు గానరాలేదు. హనుమంత భీమసేన బురుజులమధ్య వారు పరిశీలించుచు తిన్నగ సాగుచుండఁగా వినవచ్చినది నిశ్శబ్ద ప్రపంచమును జీల్చుకొని గుడ్లగూబ హుంకారము. ఎచటి గస్తీవారచట నాఁగిపోయి సోదనదివియలు వెలుపటికి

జాచి చూచిరి, ఏమియు గనఁబడదాయె. అది కేవలము గూఱ
యట పేయని నిశ్చయించి యచటనుండి తరిలిరి. ఇంతట నె
వచ్చిపడినది, నాగయ గన్నమనేని శిరముపై నొక బాణము,
దాని యాకస్తి కతివలన నాతఁడు దద్దరిల్లెను. చిత్రము, అతని
కేమియు గాయము తగులలేదు. అచ్చెరువందుచు క్రిందఁబడి
యున్న శిరమును చేతి నెత్తికొని, యాతఁడు దానిని దివ్యసమీప
ముననుంచి చూచెను. బోధపడినది గాయముతగులక పోవుటకు
గారణము. అది సామాన్యమైన బాణముగాదు; దాని కలుఁగు
లేదు. అలుఁగునకు బదులు దాని కొక సన్నచీటి చుట్టియుం
డెను. తొట్టుపడుచు నతఁడు దానిని విప్పిచూచెను.

“మేలుకో నాగన్న, మేలుకోవయ్యా! చీకటిలో
ధయ్యాలు చెలరేగునంటా.” అనుపాట మొదటిచరణము
వ్రాసియుండినది. దీనివలన నాగమనేడు రానున్న యాపదను
దప్పించుకొను మని యెవ్వఁడో యజ్ఞతపిత్రుడు దన్ను
హెచ్చరించుచున్నాడని తెలిసికొనెను.

అర్ధరాత్రి. వాయుచలనమువలనఁ గలుగు వృక్ష
ఘోషము సత్వహీనముగ వ్రాలు నాదారు చినుకుల నడియుఁ
దప్ప మఱి యేళెబ్బమును వినరాదాయె, పట్టణములోని ప్రజలు
నిదురించుచుండిరి; చలిగాలితాకుడు కోర్వజాలక తురుష్కు
సైనికులు తమ శిబిరములయందు ముడిగొనిరి. కోటకావలి
బలము బురుజులను నలంగములను నాశ్రయించెను. గస్తీ తల
వరుల పొడ కానరాలేదు. ఆ చలియందు శత్రువులు కోటపై

రాజులరని చింతించిరేమొ. క్రిమికీటకాదులు సైతము సుషూప్తి నందినవి. కాని భీమసేనబురుజుప్రాంతమున నెచ్చటనో సన్నని యలుకుడై నట్లు తోచినది. బురుజునకు గొంత దూరమున గాలికి గదలు చెట్టునీడవలె కోటగోడమీఁద నెద్ది యో తారుచుండునట్లు సంశయము గలిగినది. అది కేవలము భ్రమజనితము గావలయును. కన్నులు గానరాని చీకటి. మఱియు నాబురుజుప్రాంతమున చెట్టు పుట్ట లెవ్వియులేవు. ఇక నీడ కదలుట కవకాశ మెచటిది? కాని యీ నీడ రానురాను అభివృద్ధిచెందినట్లు తోచినది. ఒకటి, రెండు, పది, యేబది, నూఱు... ఏమి చిత్రము ! నడిచప్పుడులేక నడయాడుచున్నవి. పిశాచములా.....

హఠాత్తుగ వెలువడినవి హనుమంత భీమసేన బురుజుల నుండి సోదనదివియలు నూల్లకొలఁది చీకటిని జించి పట్టపగలు గావించినవి. అవి నీడలుగావు, పిశాచములునుగావు. నల్ల యుడుపుల తురక సిపాయిలు. అప్పుడే కోటగోడపై గొందఱు, కోటగోడక్రింద పెక్కురు, గోడలకు వేసియుండు నిచ్చనలపై నల్పసంఖ్యాకులు; కందకమున కవ్వలిప్రక్క ననేకులు గానవచ్చిరి. మోగిన దాకస్తికముగ పుట్టకోటలో రణభేరి. పడకలనుండి యలికిపడిలేచి వీధులవెంబడి దెసదెలియక పట్టణ ప్రజ పరుగిడ నారంభించెను. తురకలు పట్టణమును బ్రవేశించిరని భ్రమపడి యెచటివారచటనుండి పాటిపోగడగిరి. కాని గన్నమసేడును నతని తలవరులును సందులయందును వీధుల

మొగాళములను శృంగాటకములమధ్యను నిలిచి యెచట గానవచ్చినప్రజ నచటినుండి వారివారి గృహములకు మడల్పుచుండిరి.

పెద్దరుద్రుడు కమ్మపాయదళముతోడను, రావుసింగమ నీడు వెలమ యీటెగాండ్రతోడను భీమసేన బురుజుచేతకు పరుగురుగునవచ్చి కోటగోడలపై నిరుపార్శ్వములను బొదువుకొనిరి. కాని యల్పసంఖ్యాకులైనను మొదట కోటగోడల మీది కెక్కియుండిన పతాని ఖురాసానీ సిపాయీలు లగ్గుల పట్టుటయం దారి తేరిన యోధులగుటచేత కమ్మ వెలమశూరుల నెదుర్కొని వారికుచితరీతిని స్వాగతముఁ జెప్పిరి. గోడలమీఁద తురకల సంఖ్యను హెచ్చనీయక గ్రిందనుండువారిని పైకెక్కి రానీయకుండుటకై యుడుప నిచ్చెనత్రాళ్లను నటికివేయవలసినది హిందువుల ప్రధానకర్తవ్యము. హిందువులను నిచ్చెన సమీపమును జేరనీయక బాటదోలి క్రిందనుండు తమవారందఱును మీదికెక్కివచ్చుట కవకాశము గలిగింపవలయునని ముసల్మానుల యత్నము. రెండుపక్షములవారికిని చేతులు చేతులు గలసినవి. భీష్మణమై యారంభించినది తుములయుద్ధము. ఉడుప నిచ్చెనల కడ్డముగ యవనులు బోరగిలిన యర్ధచంద్ర పూహమును బన్ని నిలిచిరి; ఒక భుజమున నష్టానులు; మఱి యొక భుజమున ఖురాసానీలు ; మధ్యనిలిచినాడు మల్లు అష్టానుడు హారమునందలి పదకమువలె. కొండంతటి మనుష్యుడు; అంతటి శరీరముగలవాఁ డగుటచే 'పీల్చునుఁడ'ని యతనికి

మారుపేరు; మేఘగర్జనవంటి గొంతు; ఏనుగు తొండములను బోలిన హస్తములయందు డహూస్కను పట్టాకత్తులను బట్టి శత్రుల దగ్గర జేరనీయక విసరుచుండెను. అనుక్షణమును పైకి ఎక్కి వచ్చుచుండు తురకమూకల నాప నిశ్చయించి వెలమ కమ్మగడలఘోజు నిమిషనిమిషమునకు గొండసానువుల దాకి చిందఱవందఱలై పోవు కడలి తరంగములనలె మహమ్మదీయ వ్యూహముపై బడి ఛిన్నభిన్నముగ వెనుదిరుగుచుండెను.

ఇంతటనే వినవచ్చినది కంపిలి దర్వాజ ప్రాంతమునుండి కలకలము. దాని నాలకించి గోడలమీద యుద్ధము సేయుచుండిన తురకపైనికులు సింహనాద మొనర్చిరి. ఒక్క హుర్మత్తున (తీవ్రముగ పైబడుట) హిందువుల పైకురికిరి. అప్పుడు బోధపడినది, సింగమనేనికి మహమ్మదీయుల యుక్తి. దొంగతనముగ కోటలో జొచ్చి ద్వారములను దెఱచి సుల్తాను సైన్యములను లోనికి బ్రవేశపెట్టుటకు జేసిన పన్నాగమది. అయినను భయములేదు; రెడ్లున్నాడు కంపిలిదర్వాజను సంరక్షించుటకు; వారికి దోడు రాచవీరు లున్నారు; తురకలకు శృంగభంగమునేయ వారు చాలుదురు. కాని కార్యభారమంతయు తన భుజములపై నానియున్నది. తాను జయించిన కోట నిలుచును. ఓటమి జెందిన తురకలకు హస్తగతమగును. ఈపక్షి తాను చాలుదునని యెంచియే మహారాజుగారును బ్రధాని యన్నయ్యగారును తన్నా కార్యమునకు నియమించిరి. వారివిశ్వాసమునకు బాత్రుడు గానినాడు తన్ను శూరులయందు పరిగణింతురా? కాని వెలమల

నోడించగలరా ఈతురకలు? ఈతలపుతోగూడ సింగమనేనికి శివము రేగినది; కన్నులనుండి కోపాన్ని ప్రజ్వరిల్లుచుండ గర్జించినాడు, “రండోయి వెలమబిడ్డలారా, కమ్మశూరులారా, ఈపతాని ఖురాసానీల రక్తమును మన ఈటె మొనలకు రుచి చూపింతము. ఏలినవారి యుప్పుదిని పెరిగిన దేహములను వారి కర్పింతము. జే, రణరంగభై రవ! హరహరమహాదేవ”యని. ఈగర్జన తెనుగుశూరుల కుద్రేకముగలిగించినది. వీరావేశముతో దమకెదురు వచ్చుచుండిన తురకలపై బడిరి, వారిసంఘుట్టన పోతుటలల సంఘుట్టనయైనది.

ఈసందడిలో యుద్ధమున సకస్తాత్తుగ నొకయాపద సంభవించినది. పూహ శిరముననిలిచి కయ్యమును నడపుచుండిన మల్లు ఆప్తానునిపాదముల కొకమృతక శేబరమడ్డపడఁగా నతఁడు తట్టుకొని బోరగిల ముందునకు బడియెను. అతని ననుసరించి భుజములవలె నూపుమీఁద వచ్చుచుండిన తురక సిపాయీలు కొందఁ జామహాకాయుని దేహమును దాకి యతనిపై బడిరి. వారి పూహపటుత్వము చెడెను. వారిలో గొంత కళవళము బుట్టినది. అదియే సందని కమ్మవెలమయోధులు వారిమధ్య దూరి వారిని ఖండతుండములుగ నఱుకగడఁగిరి. రావు సింగమనీఁడు కొదమసింగమువలె లంఘించివచ్చి తనరెట్టబలము కొలఁది ఈటెచేత లేవ బ్రయత్నపడుచుండిన మల్లు ఆప్తానుని రొమ్మనఁ బొడిచెను. గుక్కురుమనక వాడనువులనువిడిచి రణశయ్య బయటెను. సింగమనీఁడు వెంటనే మొలఁకుండు కటారిని

దూసి వాని తలను ఖండించి యీఁటె మొనఁగించి జయపతాకముల పైకెత్తి 'జై, రణరంగభైరవ!' యని సింహనాదము గావించెను. తురకలు దమనాయకుని శిరముఁగాంచి భయభ్రాంతులై వెనుదిరిగి పాఱ నారంభించిరి. ప్రాణములతో నెందఱో తప్పించుకొనిపోలేదు. పెక్కండ్రు హిందూభటుల ఁటెమొనల కెండైరి. కొందఱు కండకములోని కుటికి మడిసిరి. గుట్టలుగ బడియున్న దురకశవముల దొలఁగద్రోసికొనుచు పోయి వెలమ కమ్మవీరులు నిచ్చెనత్రాళ్లను దెగఁగోసిరి. నిచ్చెనలపై నింకను మీఁదికెక్కి వచ్చుచుండిన తురక సిపాయీలు కండకమున గూలిరి. కొందఱు మునిగిచచ్చిరి. మఱికొందఱి దిపోయి యవ్వలి గట్టెక్కిరి.

దీర్ఘాలోచనజేసి పన్నిన షబ్ ఖా (అకస్మికముగ రాత్రి పైఁబడి చేయు దొంగయుద్ధము) ఇట్లు నిష్ఫలముగ పర్యవసానము నందెను.

9. జోష్యము సరిపడుట కుపాయము.

గుడారమున వెనుక ప్రక్క పడక గదియందు మంచముపై గూర్చుండి చేతియందలి యద్దమున దనముఖ సౌందర్యమును బరామర్శించుచుండిన దామె. రాత్రి భోజనమును తయ్యారు నేయుచుండినాడు ఖాన్ సామాను (వంటవాడు). గుడారపు మొగసాలనుండి వినవచ్చినది పాటపాడునస్పష్టగళస్వనము. ఉబయ్యదు గుడారమున లేడు, సుల్తాన్ బాదాగారి దర్బారునకు బోయియుండెను. మఱి యామాటాడు

గొంతెవ్వరిది? ఆలకించి విన్నది. ఏకాంతమున నుండగ ఉబయ్యదు తఱచుగ మననము సేయు అమీరు ఖుస్రూగారి ప్రేమ గీతములోని మొదటి చరణమువలె దోచినది.

“అయే ప్యారక్,

ఆయా చఖ్కీ చిరాఘె దీదయేమక్

రఖ్ఖ బెస్తానొ బాఘె దీదయేమక్”

ఎవ్వరో కనుగొనవలెనని లేచి మెల్లగ నడుగులుచప్పుడు సేయక పిల్లివలె నడచి మొగసాల వాకిలి దగ్గరకువచ్చి తెర సందులనుండి తొంగిచూచినది. ఎవ్వరును గానరాలేదు. అంతయు నిశ్శబ్దముగనుండినది. ఉన్నట్లుండి మరల వినవచ్చినది. ‘అయే ప్యారక్’...నిదానించి చూచినది. ఆ పాటను బాడుచుండినది మనుష్యుడు గాడు, చిలుక. ఉబయ్యదు చార్పాయిమీడి యొరుగుదిండుపై గూర్చుండి వల్లించుచుండినది పలుమారు దన యొడయడు పాడుచుండగ విన్న పాటను. దాని జూడగనే ఆమెకు కొంచెము కోపము గలిగినది. తెరను ప్రక్కకులాగి ‘అయే, బద్ తూతీ’ అనుచు మొగసాలను జొచ్చినది. ఆమె కంఠస్వరమును వినగనే ‘అక్కయ్యా’ ‘అక్కయ్యా!’ యని పిలుచుచు రెక్కలు జాడించి యెగిరివచ్చి యామె భుజముపై వాలినది చిలుక. కోప మంతట నదృశ్యముకాగా దాని నామె ముద్దాడ దొడగెను. కాని వారియేకాంతము దీర్ఘ కాలము సాగ లేదు. డేరావెలుపట సందడి వినవచ్చెను; మఱి రెండునిమిషము లకు డేరాలోపల కుబయ్యదు ప్రవేశించెను. అతని ముఖవైఖి

యథావిధముగ నుండలేదు. ఉత్సాహమునకు బదులు చిన్నదనమును, స్వస్థతకు మారు వ్యాకులమును నతని ముఖమున గాన వచ్చుచుండినవి. సుల్తాను జాదగారి దర్బారులో నెదో విపర్యయము నడచెనని యామె యూహించి చేతులనుండు చిలుకను చార్పాయిమీఁదికివినరి ప్రసన్నవదనముతో నతని నెదుర్కొని స్వాగత మిచ్చినది. చెంతకు జేరి యతని యంగరకా బొందులను విప్పి మొదట నొకచేతిని, పిమ్మట రెండవదానిని వదల్చి మడిచి చార్పాయిమీఁద బెట్టినది; తరువాత రెండుచేతుల నతని చేతులు పట్టుకొని సమీపముననుండిన సోఫాపై గూర్చుండబెట్టి, గాజుపాత్రనుండి వెండిప్యాలానిండ రక్తవర్ణపు పిరాజు షరాబును పోసి యతని నోటికడకెత్తి పెదవులు దాకించి త్రాగవలయునని ప్రార్థించినది; ఉబయ్యదు మధ్యప్రియుడైనను రెండు మూఁడు గ్రుక్కలకంటె నెక్కుడు త్రాగజాలకపోయెను; అతని నోటి కది చేద్దలోచెను. ఆమె యతని నడిసినది.

“దర్బారునకు వెడలునప్పుడు సిక్కింతగ బోయితిరే. ఇప్పటి విషణ్ణతకు గారణ మేమి?” అని.

‘అజల్ (మృత్యువు) కీ దర్శణ అవుతే మొగం యెట్లా నవుంది?’

‘అట్ల నెదరేమి? ఎవ్వరికి అజల్ దర్శనం అయినది?’

‘ఎవ్రికీ? నాకీ; ఈ బద్ బఖ్తుకి ఖతల్ చేస్తాడు సుల్తాను జాద. అ ఖ్తర్ ఘుమారీచేసి ఆస్మాన్ చహార తెల్వకుండ మోషం చేసిన్యాన్. ఆయన్ను నామీద ఘుస్సా అయితుంది.’

“జోస్యము తప్పినదానికి మరణశిక్షయో? శాస్త్రాంశమును ఒకప్పుడు గూడ తప్పనీయక విశదపఱచి చెప్పగలవారు ఈలోకమున నెవ్వరైన గలరా?

‘జానె మన్, నీకీ సుల్తాన్ జాద వ్యభావం తెల్వదు. ఆయ్యా పగం దివానా. దివానాకీ ఘుస్సా అయితే వాడ్కి దగ్రావున్నారలేదు వార్కి కష్టం. నేన్ జోష్యం చెప్పి మాపం అవడాన్ని చార్ పాంచ్ రోజులు వున్యాయి. ఈలోపల కిల్లా మస్కి గిరిస్తు కావడం పందేఘం. ష్వాధీనం కా కోపోతే నాకీ ఖతల్ నిష్ప్రయం.’

సుల్తానుజాద స్వభావమట్టి దేయని యామెయెఱుగును. కొంత సేపటివఱకును యోచనసేయుచు గూర్చుండినది. క్రొత్త భావ మొకటి స్ఫురించెను. అయత్నముగ నామె నోటినుండి వెలువడినవి, ‘బుద్ధిబలమువలన నెంతటి కష్టములనైనను దాటవచ్చును’ అను మాటలు. ఉబయ్యను చెవులయం దామాటలమృతధారలవలె బడెను. ఆతని హృదయమున ఆశ సూతనముగ నంకురించెను. నిస్తాణవీడి చైతన్యముగ గలిగెను. అడిగినాడు ఆతురముతో, “చే మీ గూయో? అకల్ వుంటే కష్టం తప్పందీ? ఎట్లా తప్పందీ చెప్ప?” అని.

“మిమువంటి బుద్ధివికాసము గలవారికి నేను చెప్పవలయునా?”

“మాకు ఇప్పుడే అకల్ పోయింది. బేఅకల్ అవున్యం. మాకీ సల్తా చెప్ప.”

“మీ జోశ్యము ప్రకారము కోటసుల్తాను జాదగారికి స్వాధీనపడుటకు ఇంక నెంత వ్యవధిగలదు?”

“చార్ పాంచ్ రోజ్.”

“అంతవఱకు సుల్తానుజాదగారు ఇచటనేయుండి, అతనికి కోట వశపడకుండిన గదా మీ జోశ్యముతప్పను.”

“హా, అవ్వే; సుల్తాన్ జాద ఎక్థాపోతాడు?”

“వినండి. ఈలోపల నతడే ముట్టడి చాలించుకొని లేచి పోయిన?”

“నీకీ పిచ్చి పడ్తూవుందీ యే? ఆయన కిల్లా స్వాధీనం కాళ్ళోతే పోడు, మాలుం?”

“తెలియును. ఒక వేళ పోయినచో, తర్వాత జోశ్యము తప్పని చెప్పుటకు వీలులేదు గదా?”

“హా, అవుతే ఆయన ఎందుకు ముహాసిర్ విడ్చి బాజ్ గమ్మ అయితాడు?”

“పోవునట్లు చేయవలయును. యిచటనే మీయసామాన్యమైన ప్రతిభను వినియోగపెట్టవలయును. ఆత్మరక్షణ కుపయోగపడనిచో బుద్ధివలన గలుగు ప్రయోజనమేమి?”

అప్పటికి ఉబయ్యదుకు ఆకళింపునకు వచ్చినది యామె భావము. కొంతసేపు చింతించినాడు. చింతించుకొలదియు నామె నలహా సరియైనదని తలఁపు దృఢపడజొచ్చెను. ఆమె బుద్ధి కాశల్యమును మెచ్చుకొని, యామెను చేరదీసి కౌగలించుకొనుచు,

‘నీవు చెప్పా సలహా ఖూబ్ తరస్తు, నుల్తాజ్ జాదాను ఇక్తా నుంచి ‘బాజ్ గష్టి చెయ్యడాన్నీ దారీ చూడ్వాలా, ఏం వుపాయం?’ అని యడిగినాడు.

10. మధుమావతికి కనకాభిషేకము.

ఆ యుదయమున కోటయం దెల్ల యెడలను మహాత్మా హనూచనలు గానవచ్చుచుండెను. తురక సర్దారులు సంధి జేసి కొనఁగోరి రాయబారుల నంపుచున్నారనువార్త పట్టణము నందంతటను ప్రాకెను. పురవాసులకు దలమీఁదిబరువును దించి నట్లయినది. గుంపులుగ గూడి ముట్టడిమందు తాము పడిన కష్టముల నొండొరులతో జెప్పకొనుచు నికమీఁదనైనను కడు వునిండ భోజనమును, గంటినిండ నిదురయును గలుగునని సంత సించుచుండిరి. తురక రాయబారులకు దగురీతిని స్వాగతము జెప్పి సంధి పరత్తులను నిశ్చయించుటకు వలసిన యేర్పాటులను మంత్రులయీ దేశము ననుసరించి పురపాలకుఁడును నతని యుచు చరులును జేయుచుండిరి. రాజమందిర పురోభాగమందలి గడి యారమున నెనిమిది గడియలు మ్రోసెను. మహారాజు సభా మందిరమున బేరోలగ ముండెను. సభామంటపమున దూర్పు ముఖముగ నిల్చియుండిన బంగారు సింహాసీతముపై బ్రతాప ద్రుమహారాజు సుఖాసీనుఁడై యుండెను. అతని వెనుక నిరుపార్శ్వము లందును బంగారుపిడులతోటి వెలికుంచెలఁ బట్టుకొని చామర గ్రాహిణు లిరువురు నిలిచియుండిరి. కుడి ప్రక్క మాచల, యెడమ ప్రక్క మదనరేఖి; వారి కిరుకెలకు

ను అడపము కత్తి కాశంజి గిండి మొదలగు రాజ్యచిహ్నములను ధరించిన యువతీమణులు వరుసదీరియుండిరి. అగ్రభాగమున వలపట నన్నయ శివదేవయ మొదలగు మంత్రులును, దాపటరావుసింగమ పోతుగంటిమైలి ప్రోలారెడ్డి కేతభూపతి పి. ప్రిడినాయకుడు మున్నగు దండనాయకులును నుచితాసనములయందు గూర్చుండి యుండిరి. వారికి వెనుక రాచలెంక లొకప్రక్కను నాయకుల యనుగు లొకప్రక్కను నిలిచి యుండిరి. మంత్రివర్గమునకును సేనాధిపతులకు నెదుట కొన్ని యుత్తమాసనము లుంపబడియుండినవి. ద్వారదేశమునుండి రాయబాద్లు నలువురు ప్రవేశించిరి. వారి కగ్రభాగమున గన్నమసీడును రెండుప్రక్కలను సాయుధపాణులగు రెండు వరుసల తలవరులును తోడు నడచుచుండిరి. సింహాసనమును సమీపింపఁగ నె యచట నాగి తురక రాయబారులు నలువురును ముందునకువంగి 'పెత్తాతదద్దు మహారాజాగార్హి సలాం' అని మ్రొక్కిరి. అప్పుడు గన్నమసీడు ముందునకు వచ్చి రాయబారుల పేరులను మహారాజున కెఱుకపఱచెను. 'దేవ! అవధారు. ఈతఁడు ఉబయ్యదు, జోస్యఁడు, శూరుఁడు, కవి; సుల్తాన్ బాద ఉల్లాఘుఖానుని యంతరంగ మిత్రుఁడు. ఇతఁడు తైమూరు. ఇతని ప్రఖ్యాతిని దేవరవారు వినియేయుందురు. మొదట నితఁడు మలిక్ కాఫూర్ గారితోకూడ మన పట్టణమునకు వచ్చినాడట. సుల్తాన్ కుత్బుద్దీన్ ముబారక్ షహగారి కాలమున దేవగిరి దండయాత్రయందు దన శౌర్యమును

జక్కగ ప్రకటించెను. ఇతఁడు తిగ్గీన్, జాతివలన మొగలాయి; సుల్తాన్ అల్లా ఉద్దీన్ ఖిల్జీ కానూరు యుద్ధమున పట్టునడెనట. తరువాత మహమ్మదీయదీక్షను బుచ్చుకొని సుల్తానుగారి యనుగ్రహమునకు బాత్రుఁడయెనట. మలిక్ కాఫురునకు నమ్మిన బంటు; ఇతని కత్తివేటునకే కాఫురు తుద కాహుతి యైనది. ఇతఁడు నజీరు; జరీటోపీ ధరించుటవలన నితనికి కులహ్జుర్ నజీరును పేరు వచ్చినది. ఖుస్రూఖానుని పట్టణముగో ఖైదీచేసి డిల్లీకి తీసుకొనిపోయిన అమీరులలో నిత డగ్గరణ్యుఁడు.” మహారాజుగారి యాదేశము చొప్పున వారు తమకు నిర్ణీతమై యుండు నాసనములపై గూర్చుండిరి తరువాత రాజు వారితో సంభాషణ నిట్లారంభము చేసెను.

“తమ యాగమనమువలన మేము ధన్యులము. మిము బోటి పరాక్రమవంతుల దర్శనభాగ్యము దుర్లభము. ఇంతటి గొప్ప గౌరవము మాకు గలుగుటకు గారణమెద్దియో వినఁ గుతూహల పడుచున్నారము.”

రాయబారుల పక్షమున నుబయ్యదిల్లు బదులు చెప్పెను:

“మహారాజావారి దర్శణం మాకీ కావడం మా హృద్యం. మేం రావడాన్ని కారణం తప్పి దర్శనం చేస్కొని తప్పికాడ శల్వా తీస్కొని డిల్లీకి పోవడానికి.”

“డిల్లీకి పయనమా? మఱి కోట ముట్టడిమాట? డిల్లీకి పోవలయుననిన మీరు సుల్తాన్ జాదగారి దగ్గర సెలవు తీసుకొనిగదా పోవలయును. మీకు మేము శత్రువులము; మమ్ము

మీరు సెలవు అడుగవలసిన కారణమేమి? సాయబులను నమ్మటకు వీలులేదు. ఏమి మోసము దలపెట్టినారు?"

“మహారాజా సాహేబ్బారూ బద్గమాన్ పడ్తూవున్యార్; మాకీ ద్రోఘం గీఘం తెల్వదు. మాకీ మీద సుల్తాన్ జాదాగార్కి భోత్ ఘజబ్ వుట్టింది. మాకీ కతల్ చెయ్యాలా వున్యార్.”

“ఏల మీమీద వారి కంతకోపము కలిగినది?”

“వినండి, మహారాజాసాహేబ్, వినండి. మాసుల్తాన్వారు లేదు ఘుల్తాన్ ఉద్దీన్ తుఘ్లక్ పాదుషావారు, వారు ఎక్ మాహారోజుల్ కిషుండు బీహారీపడి ముద్దు అయిపోయిన్యార్. డిల్లీలో ఆయన్ను తఱ్ఱుమీద కూర్చున్యాడ్ ఖల్జీనిజ్వాద్ వడ్డు. డిల్లీ మైన్యంలో ఉండే సర్దార్లు సరాసర్ ఖల్జీ పాదుషా హాగారి నమ్మక్ తిన్యాం. మేము వాడి పచ్చం అయి సుల్తాన్ జాదతో జంగ్ చేసి ఆయన్నీ తఱ్ఱులేకుండా చేస్తాం అని ఆయన్ను బద్గమాన్ అయిన్యాడ్. అందుకూ మాకీ రగస్యంగా గిరివు చేసి కతల్ చెయ్యాలా వున్యాడ్.”

“ఏమి చిత్రము! ఘుల్తాన్ ఉద్దీన్ సుల్తాన్ మృతినందిరా? వారి స్థానమున ఖల్జీ వంశజు డొక్కడు మరల సింహాసనము నెక్కెనా? అయిన మాకు దీనితో నేమి సంబంధము?”

“చిత్రగించుడి మహారాజ్, సంబంధం మీకీలేకోప్పిలేదు. కిల్లా మే మీకి బుజుర్గవార్ హాషం వుంది. మాకీ జాసూదుల్ ఖబర్ తెచ్చిన్యార్. మీకీ పహాయంగా పెద్ద ఉర్దూతో

కూడా షుండర్ బందీ వచ్చి ధరణీ కోటమే మకాం చేస్తున్నారో
మేం ముహాసిమ్ బర్ ఖాస్తు చేస్కుని కూచి చేసిపోయేటప్పు
మాకీ దుంబాల మీరు షుండర్ బందీ వచ్చికోట్టే మాకీ భోత్
ముష్కిల్ అయ్యితుంది. మహారాజాగారు మాకీ సమాధానం
చేస్కుని పోనివ్వాలా? లేకపోతే ఇడ్డానే వుండి జుగ్ చేసి కిల్లా
కు పాదగీ చెయ్యాలా వుంది?”

“మీరు ముట్టడిదిగి ఎంత కాలమైనది?”

“సరాసర్ హాఫ్ త్ మాహ్ అయితుంది.”

“ఇంత కాలము మీరు కోట ఎందుకు పట్టుకొనలేదు?”

“.....”

“ఉత్తరము చెప్పరేమి?”

“దాన్కీ గిరి పు చెయ్యడాన్ని పమయం సరియైంది
రాలేద్.”

“అనగా, మీకు శక్తిలేదు.”

“ఒక్కచ్చంచూస్తే అదీ పరీ అనీ చెప్పాలా.”

“ఇప్పుడు మాకు సుందర పాండ్య దేవుడు సైన్యముతో
గూడ సహాయము వచ్చుచున్నాడని మీరే చెప్పుచున్నారు
కదా.”

“హా.”

‘ముందటికంటే నిప్పుడు మాకు బల మతిశయమైనదికదా?’

“హా.”

“మఱి సంతికి ఒప్పుకొనని పక్షమున ముట్టడిసాగించి కోటను పట్టుకొనెదమని బెదరించుటయెందుకు? మీ బెదరింపు మాటలకు లొంగి సంతికి ఒప్పుకొనెదమనియూ? భయములేదు. శక్తి కలిగిన మీరు కోటను పట్టుకొనవచ్చును.”

“బెద్రించడం కాదూ మహారాజ్, మీరు సంతికివప్పు కోలే మారీ ఇష్టంవుణ్ణా లడాయి చెయ్యాలా, లేకోయినా చెయ్యాలా అని మాట వర్సాకీ చెప్పిర్యాక్, అంతే, మహారాజావారు కోపం చెయ్యడం మంచిదీ కాదు.”

“అట్లయిన మీరు కోరున దేమి?”

“కిల్లాదగ్గరనుంచి మేం కూచించేసి పోయూతర్వాత తీక్ చహార్ పహ్ తక్ మీరూ హావంతోకిల్లాబాహిర్కు రాకూడదు. ఘండరబందీ మారీయెన్నా తమ్ముకొని రాకూడదు. మేమూ తమ్మిని హడ్డేదంతా ఇంతే.”

“మీరు కోరునది సమంజసముగనే యున్నది.” మహాప్రధానుల వారియభిప్రాయమేమి? శివ దేశికులయూ దేశమేమి?” అని మంత్రివర్గమువైపు ముఖమై యడిగెను.

ప్రధాని అన్నయ్యగారు తనస్థానమునుండి లేచినిలిచి,

“మహాప్రసాదము. ఏలినవారు సెల విచ్చినట్లు రాయబారుల కోరిక సమంజసమైనదే. వారు కోరుదిభద్రమున మనము సంతికి ఒప్పుకొనవచ్చును; కాని యొక్క షరతునకు వారొప్పుకొనినగాని మనము సంతికి ఒడంబడుట యుచితమని నాబుద్ధికి తోచదు. ఏలినవారి యాజ్ఞయైన మనవి చేసికొనియెదను.”

“మహాప్రధానులవారు సంగోచపడనేల? తమయభిప్రాయమును మొగమోటపడక తెలియజేయుడు. మీ తలపునందుండు షరతు యెద్ది?”

“దేవర దాసి యొక్కతె తురకలకుఁ బట్టువడి వారి స్కంధావారమున కైదుసేయఁబడి యున్నది.”

“ఎవ్వతె యది?”

“మధుమావతి.”

“మధుమావతియూ? ఏ మధుమావతి? మాచలచెలి యొక మధుమావతి గలదు. అది కాదుగదా?”

ఆ మాటలను వినఁగ నే నూచద్దేవి నిశ్చయించి పలికినది: “అవును, దేవా! ఈదాసి చెలియలే ఆ నిర్భాగ్యురాలు” అని.

“మహాప్రధానులవారి భావము మధుమావతిని విడుదల సేయింపక సంధికి ఒప్పుకొనరాదనియూ?”

“చిత్తము”

అంతట రాయబారులవంక తిరిగి మహారాజు సెలవిచ్చినారు, - “సర్దారు సాహేబులవారు వినుచున్నారు గదా మా ప్రధానులవారు వినిపించిన షరతును” అని.

రాయబారులపక్షమున ఉబయ్య డడిగినాడు “అది ఎక్కి ఉందో చెప్తే, దాన్ని మీకి సిపుర్లు చెయ్యడాన్ని మాకీ ఆచ్యేపణ్లేదు.”

మహారాజులవారు అన్నయగారి ముఖమునుజూచిరి. వారి భావమును గ్రహించి మహాప్రధాని “షాఞ్గర్ సర్దారు సాహేబులవారిగుడారమునందే” అని బదులుచెప్పెను.

ఆ జవాబును వినగనే ఉబయ్యదునకు చిడిముడిపాటు కలిగినది. తన గుఱారమునం దింత కాలము నివసించుచుండిన స్త్రీ పేరు మధుమావతియని యాతఁడెఱుంగడు. ఆమె సౌందర్యమును గాంచి సమ్మోహితుఁడగుటయే గాక ఆమెయెడ నాతనికి ప్రేమగలిగినది. మఱియు నామెసలహావలన నతఁడెన్నియో యుపద్రవములను దాటెను. ఆమెను వారి కప్పగించుట కతని మనసొప్ప లేదు. కావున మహారాజుగారితో మనవి చేసుకున్నాడు. “అదీలేదూ ఆ మధ్యాతి అని పాథారణం ఔరత్ కాద్ మహారాజ్. దాన్కి బీవీచేస్కుని నిక్తా కట్వాలావుది” అని.

“అవును. మీరు సాధ్యమైన ఈ పట్టణస్త్రీలకందఱును నిక్తా కట్టగలరు. మా దాసిని మాకు ఒప్పగింతురా? మీకు సమ్మతిమేని, మీరు కోరినట్లు మేము ప్రవర్తింపగలము.”

“మహాజ్ ఆ ఔరత్కి సిఫుద్దు చెయ్యడానికి పాధ్యం కాదు.”

“రాయబారి సర్దారు లందఱును ఉబయ్యదు సాథిర్ గారితో నేకీభవించురా?”

తక్కిన ముగ్గురు సర్దారులును నై కకంఠ్యముగ, “ఈ అక్సర్మూర్ అషర్ కీ కోపం మాలవ్కీ నుక్కాన్ చేస్కుంటాం? నహీ మహారాజ్ నహీ, ఆ జ్ఞాకి మీకీ వాపస్ చేస్తాం.”

అప్పుడు మహాప్రధాని అన్నయ్య శివ దేశికులముఖమును చూచెను. వారి మనసు లేకీభవించినవి. దేశికులవారు మహారాజుగారి కిట్లు చెప్పినారు. “ఇంతవఱకును ఏలినవారు రాయ

బార కార్యమునందే నిమగ్నులై యుండిరి. ఉబయ్యదు మా ఇరు
గారు జగత్ప్రసిద్ధినందిన జ్యోతిష్కులు. ఇట్ట మహానీయుల
సందర్శనము మరల నెప్పుడు కలుగగలదు? ఏలినవారి భవిష్య
త్తునుగూర్చి కొంతవిచారించుట యుక్తమని తలచెదఁడు. నాకుఁ
గూడ కొంత యభిరుచి కలను. కొంతకాలము శాస్త్రవివేచన
మున కాలము గడుపుదము. ఇంతటనే గన్నమనీఁడు తక్కిన
రాయబారులతోఁ గూడ వారి స్కంధావారమునకుఁ బోయి
మధుమావతినఁ దోడ్కొని రాగలఁడు.”

“దేశికులవారి మాటలు చాల యుక్తముగ నున్నవి.
రాయబారి సద్దారులకు సమ్మతమగునా?” ఉబయ్యదు పలుక
లేదు. తక్కిన మువ్వరును ‘హా’యని తమ యంగీకారమును
సూచించిరి.

*

*

*

*

డిల్లీ సైన్యము ముట్టడి సాలించుకొని రెండుపాయలుగ
చీలి పయనమైపోయినది. స్వామిద్రోహము చింతించి విముఖు
లైనఖానులు మొదట, వారిని వెన్నంటి నిజదళముతోఁ గూడ
సుల్తానుజాద, దేవగిరిమార్గమునుఁబట్టి నడచిరి. తుఘాను తాకుడు
తప్పించుకొని వెలువడినయోడవలె గానవచ్చినది యోరుగల్లు.
విఱుగఁబడిన కట్టడములును, నేలచదరము గావింపఁబడిన దేవా
లయములును, దగ్ధములైన తోటలును, నఱకుడువడిన యా
రామవృక్షములును, దురకల దారుణకృత్యములను స్మరణకుఁ
దెచ్చుచుండినవి; కాని యా విధ్వంసచిహ్నము లెవ్వియు పట్టణ
ప్రజల దృష్టి కెక్కలేదు. అది వారికి మహోత్సవదినము;

ప్రాణోపద్రవకరమగు నాపద తొలగిపోయినది ఏడుమాసముల పర్యంతము కోటగోడలమధ్య బందివడి యుండినవారికి విడుమరకు మించిన మే లేది కలదు? ఆదినము వారు భగవద్భజనల యందును, నాటపాటలయందును నిమగ్నులై యన్యవిషయములను విస్మరించి యుండిరి. ఉత్సవములు లేని దేవాలయములును, విణామృదంగాది నిస్వనముల బోరు కలుగని గృహములును లేవు. విఘ్నేశ్వీధి యంతయు రసాలపల్లవతోరణములతో నలంకృతమై యుండెను. రాజమందిరములమీదను సామంతుల నగళ్ళ యుపరితలములందును నానావిధకేతనములును, వాతపూరణనులును, వీరధ్వజములును గాలియందల్లల నాడుచుండినవి.

సాయాహ్నమైనది. మంత్రగృహమున బ్రతాపరుద్ర మహారాజు సచివులను గూడి రహస్యాలోచన సల్పుచుండెను: ముట్టడి సమయమున కోట సంరక్షణము గావించినవారి నెట్లు గౌరవించి యాదరింపవలయునో విచారించుచుండిరి. ఒక్కొక్క మంత్రియు దనకు గూర్చు నాయకుని శౌర్యపరాక్రమముల నగ్గించుచు వారి నెట్లు బహూకరించిన ఉచితముగ నుండునో వివరించుచుండెను. ఒకమంత్రి రావు సింగమనేని నగ్గించెను. మరియొకడు ప్రోలారెడ్డి శౌర్యమును బొగడెను. ఇంకొకడు పెద్దరుద్రుని పరాక్రమమును గొనియాడెను. మంత్రులవాక్యములను మహారాజు సాదరముతో నాలకించి విని కొంతసేపేమో చింతించుచు గూరుచుండి తుద కిట్లు పలికెను. “మీరు పేర్కొనిన నాయకుల పరాక్రమము మే మెఱుఁగుదుము.

ఎవ్వరి పరాక్రమమునకు దగినరీతిని వారిని సత్కరించుటయే సరి. కాని యీ ముట్టడియందు మాకు బోధకాని యంశ మొక్కటికలదు. ఎంత చింతించినను సరియైన సమాధానము స్ఫురింపలేదు. మన నాయకులు మహాశౌర్యముతో బోరాడి నది నిశ్చయమే; కాని వారి శౌర్యమువలన సుల్తాన్ జాద ముట్టడిలేవుకొనిపోలేదని యంద తెలుగుదురుగదా? మఱి వారేల ముట్టడి సాలించుకొనిపోయిరి? మేము సాయము వేడనిదే సుందర పాండ్య దేవుడు సైన్యముతో మాకేల తోడు వచ్చెను?"

అందులకు రామయామాత్యుఁ డిట్లు సమాధానము చెప్పెను?

“డిల్లీలో సుల్తాను కాలగతి నందెననియు, ఖల్జీవంశజు డొకఁడు సింహాసనము నాక్రమించుకొనెననియు రాయబార మువచ్చిన ఖానులు చెప్పిరికదా. మునుఁగు పడవను విడిచి పాటిపోవు నెలుకలవలె ఖానులు సుల్తాన్ జాదను త్యజించిరి. ఇది సహజమే. ఏలినవారు పూర్వము సుందరపాండ్యదేవుని వీర ధవళార సింహాసనముపై బ్రతిష్ఠించుట లోక మెఱిగిన విషయమే. వారు ఇప్పుడు ఏలినవారికి దోడువచ్చుటయందు వింత యేమున్నది? గొప్పవారు ఇతరులవలన తాము పొందిన మేలును మఱతురా?"

“సమంజసముగనే యున్నది. కాని మాకు దృష్టికరముగ దోచలేదు. దేశికుల వారి యభిప్రాయ మేమో?"

“నా యభిప్రాయమును మహాప్రధానుల వారి యభిప్రాయమునుగూడ నొక్కటియే. నాకంటె వారు విషయము నెక్కుడు చక్కగఁ జదివరింపఁగలరు?”

“మహాప్రధానులవారి యభిప్రాయ మేమి?”

“దేవ, అవధాన. నేను చెప్పబోవునది అభిప్రాయము గాదు. జరిగిన విషయమును సంగ్రహముగ నేలినవారికి మనవి సేయుచున్నాడను. డిలీయందు సుల్తాన్ గారు మృతినందను లేదు, సుందర పాండ్య దేవుడు మనకు సాయము రానులేదు.”

“చిత్రము ! చిత్రము ! రాయబారులు వచ్చినప్పుడు మీరుంటిరికదా ! వారట్లు చెప్పటకు గారణమేమి?”

“దేవరవారు చిత్రగింపవలయును. రాయబారులు వారు చెప్పినది నిశ్చయమనియే నమ్మిరి. వారు మోసపోయిరి, కాని మోసము చేయలేదు.”

“ఎట్లెట్లు?”

“ఇది యొక గూఢ నాటకము. సూత్రధారుడు ఏలిన వారి భృత్యుడు. కోటయందుండి పాత్రల నాడించినాడు. పాత్రలు తురకల స్కంధావారమునందు నటించి ఖానులను మాయా ప్రపంచమున ముంచివేసిరి. తత్ఫలముగ ముట్టడి విడిచి వారు లేచిపోయిరి.”

“మహాప్రధానులు విశదీకరింపవలయును. సూత్రధారు డెవ్వఁడు? నాటకస్వభావ మెట్టిది?”

“చిత్రగింపవలయును. సూత్రధారు డీభృత్యుడే. శివ దేశికులు సహాయులు. ముఖ్యపాత్ర మధుమావతి; దానికి తోడు దేశికులవారి శిష్యుడు జంగముదేవర.”

“మధుమావతి తురకలకు చిక్కి వారి శిబిరమునందు కైదు నందుండెనే, అది యెట్లు మీ నాటకమాడినది?”

“చిత్తము, అది మొదట మా యాదేశముచొప్పుననే తురక దండునకు పట్టువడి కైది యైనది. తరువాత సుత్తాజాదగారి యంతరంగ మిత్రుడగు ఉబయ్యదును మోహపాశముల దగిల్చి బందిచేసినది. అది మొదలు వారి గుట్టును యెప్పటికప్పుడు దెలియజేయుచు వచ్చినది.”

“ఎట్లు?”

‘జంగమయ్య మూలమున, సమయమునకుఁ దగినట్లు వేషము మార్చుకొని తురకదండును బ్రవేశించి మధుమావతిని గని వారి యుద్ధరహస్యములను దెలిసికొనివచ్చువాడు. తురకదండులో నితఁడు దిరుగని స్థలము లేదు. చిలుకలకు గొరువంకలకు మాటలు నేర్చి ఖాసు మలుక వజీరులకు విక్రయించు వాడు. సిపాయిలతో వినోదములు చేయుచు వారి చెలిమి సంపాదించి ఇష్టమువచ్చినపుడెల్ల నన్నియెడల సంచరించు వాడు. ఇతఁడు విక్రయించిన చిలుకయె మొదట ఉబయ్యదుజోస్యవృత్తాంతమును మనకుఁ దెలియపరచినది. మధుమావతి యాదేశముమీఁద మాచల్తేవి పెంపుడు చిలుకను హరించి కొనిపోయి ఉబయ్యదుకు విక్రయించినాడు. మధుమావతి దానిమూలమున సందేశము నంపినది. షబ్ ఖాను విషయమితని మూలముననే నాగయగన్నమనేనికి తెలియజేసినది.

“అద్భుతము. ఎంత యుపకారము చేసినది మధుమావతి! సుత్తాను మరణవార్త దానివలన పుట్టలేదుకదా? పాండ్వబలము వచ్చుచున్నదను వదంతి యెట్లుకలిగినది?”

“చిత్తము, మనవిచేయుచున్నాను. తానుపెట్టిన గడువు లోపల కోట సుత్తానుజాదకు స్వాధీనముగాదని తెలిసికొని, ఉబయ్యదు తన తలబోవునని భయమందెను. మధుమావతి అతనిని తప్పించుటకు ఉపాయము చెప్పినది. మానము ముగియుటకుముందే సుత్తాను జాదముట్టడి లేవదీసికొని పోవునట్లు చేసిననలని జ్యోత్యము తప్పినదని తలచుట కవకాశముండదు; అతని తల నిలుచును అని. తక్కినకథయంతయు నుబయ్యదుచే గల్పింపబడెను. తురకసర్దారులను భయపెట్టుటకు మధుమావతి సలహాప్రకారము ఉబయ్యదు సుందర పాండ్వడు దండుతో వచ్చుచున్నాడను వదంతిని పుట్టించినాడు.”

“మహాప్రధానుల ప్రతిభ యద్వితీయము. మధుమావతి సాహసము ప్రశంసనీయము.”

“ప్రతిభ యెంతటి యద్భుతమైనదైనను పరికరములు సరియైనవి లభింపనిచో కార్యము సాఫల్యముగాదు. మధుమావతి యేడుమాసములు తురకల శిబిరమునం దసిధారావ్రతము సల్పినది. అది లేకుండిన ఈయవాంతరము గడచియుండదు.”

“నిశ్చయము, నిశ్చయము. దాని హైర్యసాహసములకు దగినరీతిని గౌరవింపవలదా? ఉచితమైన సత్కార మెద్ది?”

“కనకాభిషేకము.”

కంపిలిరాయలు

౧

క్రీ. శ. ౧౪ వ శతాబ్దారంభ దశయందు కంపిలి రాయల కీర్తిజ్వాల ప్రజ్వలిల్లినది. ప్రళయకాలజలధివలె ముంచుకొనివచ్చు మహమ్మదీయనాహినికి జెలియలికట్టవలె నడ్డపడి రూపుమాసిపోవ సంసిద్ధమైయుండిన హిందూధర్మమును సంస్కృతిని బునరుద్ధరించి కీర్తినందిన మహానుభావుడీ కంపిలిరాయడు. జాతిచే నితడు బోయ. ముమ్మడి సింగయ నాయకుఁ డితని గన్నతండ్రి. బళ్లారిమండల మితని జన్మస్థానము. మంచి శూరుడు, చక్కని దళవాయి. దేవగిరి యాదవ రాజగు రామదేవరాయల దండయాత్రలను జయప్రదముగ సాగించి ప్రఖ్యాతిని గడించెను. ఇది యితని జీవితమున బ్రథమదశ.

క్రీ. శ. ౧౩ వ శతాబ్దాంతమున ప్రారంభమైన మహమ్మదీయ దండయాత్రలతో నితని కీర్తిలత ప్రాక నారంభించినది. క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వ సంవత్సరమున నల్లాఉద్దీనుఖిల్జీ దక్కనుపై నెత్తివచ్చి దేవగిరి రామదేవరాయని నోడించి తన కరిగావును గావించుకొనెను. రామదేవుఁ డల్లాఉద్దీనునకు దనకుమార్తె నిచ్చి వివాహము గావించి సంధిచేసికొనెను. ఈవార్త చెవిసోకఁగ నే కంపిలిరాయనికి రోత వుట్టెను; రామదేవునితో దనకుగల స్వామిభృత్య సంబంధమును ద్రెంచివేసి, స్వాతం

త్ర్యమును బ్రకటించెను. కంపిలిదేవుడు స్వతంత్ర సంస్థానమును స్థాపించుట ముఖ్యముగ రెండు పరమార్థములను సాధించుటకే. మహమ్మదీయులను నిగ్రహించి హిందూ స్వాతంత్ర్యము నుద్ధరించుట మొదటిది. తురకలయొత్తిడిచే సమసి పోవుటకు సంసిద్ధముగనున్న హిందూ ధర్మమును సంరక్షించుట రెండవది. అది మొదలు తురకలబారినుండి తప్పించుకొని వచ్చిన హిందూ కాందిశీకులకెల్ల నతని రాజధాని కుమ్మతము రక్షణస్థానమాయెను. ఇట్లు ఆత్మ సంరక్షణార్థము కుమ్మతమునకు బారివచ్చినవారిలో హరిహరుడును బుక్కడును ముఖ్యులు. వీరే విజయనగరసామ్రాజ్యమును స్థాపించినవారు. మొదట వీరు ఏకశిలానగరమున ప్రతాపరుద్రమహారాజుగారి కోశాగారాధిపతులై యుండిరి. ఉల్లూఘుఖానుఁ డోరుగంటిని సాధించి ప్రతాపరుద్రుని బందిచేసి ఢిల్లీకిఁ గొనిపోయినపిమ్మట వీరు తురకలబారిఁబడక తప్పించుకొని కుమ్మతమునకు వచ్చిచేరిరి. కంపిలిరాయఁడు వీరి నాదరించి తన కొలువున గొప్ప పదవుల యందు నిలిపెను. ఇట్టి కాందిశీకులు కంపిలిరాయని ఆదర సత్కారములను బొందినవారు మఱి యెందరో కలరు.

౨ పాపానులపల్లకి.

మహమ్మదీయులను సరకుగొనక హిందువులకు గన్నాకగుటచే గంపిలిరాయనియెడ భారతీయ మహమ్మదీయులకెల్ల నధిపత్యము ఢిల్లీ పాదుశాహుకు ద్వేషము జనించినది. ఇతని నెట్లయిన, దుదముట్టింపవలయునని పాదుశాహును నతని

నాయకులను నిశ్చయించిరి. అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తి, యభి
 నవ కాలయచనుడని ప్రసిద్ధినందిన మల్లిక్ నాయబు కాఫూ
 రును గొప్పదండుతో నాతనిమీది కంపెను. కాఫూరు కుమ్మర
 మును ముట్టడించి శృంగభంగము నందిపోయెను. ఈవిజయము
 నలన కంపిలిరాయని కీర్తిప్రతిష్ఠలు మఱితగ నభివృద్ధినందెను.
 మహమ్మదీయు లతనికి జాలకనయైరి. వారి బలపరాక్రమము
 లతనిదృష్టియందు గడ్డిపోచవలె లఘువై పోయినవి. ఒక చిన్న
 విషయము దీని దెల్లమునెయగలదు ఒకానొకప్పుడు పాదుశా
 హుపాపోసులు ఢిల్లీసామ్రాజ్యమందలి దాక్షిణాత్యమండల
 ములనుండి చక్రవర్తి ఖజానాకు జెందవలసిన కరమును
 వసూలుచేయుటకు మామూలు మర్యాదప్రకారము బయలు
 దేరినది. పాపోసుల పల్లకి వచ్చుచున్నదను వార్త చెవిసోకగనే
 దేశమందంతటను నలజడి పుట్టెడిది. సామంతులేమి, జమీం
 దారులేమి, మండలాధిపతులేమి, కలవరపడి యెదురుసేవకేగి
 పాపోసులను శిరముపై నిడికొని సగౌరవముగ దమ యధికార
 స్థానములకు దోడ్కొని వచ్చి పాదుశాహు భండారమునకు
 జెందవలసిన కప్పమునగి కానుకలతోగూడ సాగనంపువారు.
 ఈమర్యాద కెచటనేనియు యత్కించతు లోపముగలిగినదానికి
 గౌరవభూతుడైనవాడు పాదుశాహి యుగ్రదండనకు బాతు
 డగుట సామాన్యము.

ఒకనాడు పాపోసులపల్లకి వచ్చుచున్నదను వార్త
 కుమ్మరము నడివీధులలో విసవచ్చినది. కంపిలిరాయల చెవిసోకి

నదో లేదో, పొగలేని యగ్నివలె మండిపడిరాడు కుమార రాముడు. ఇతడు కంపిలిరాయల జ్యేష్ఠపుత్రుడు. మఱియు నతని ఖడ్గమండితదక్షిణ హస్తము, వెంటనే గుఱ్ఱమునెక్కి శరవేగమునబోయి పాపాసులపల్లకి నడ్డగించి ఛిన్నాభిన్నము గావించెను; పాపాసులను దూరముగ దన్ని వేసెను, కుమార రాముని సాహసకృత్యమునకు ఢిల్లీసామ్రాజ్యము డిల్లవోయి నది. ఈ యవమానమున కోర్చుకొనజాలక పాదుశాహి కోపోద్దీప్తితోడై కుమారరాముని నతని తండ్రిని నిర్హులము గావింప వలయునని నిశ్చయించెను.

3. పులిమీద పుట్ర.

ఇది యిట్లుండగా పులిమీద పుట్రయన్నట్లు మఱియొక యపరాధమువలన కంపిలిరాయడు పాదుశాహి కోపమును మఱియు తీక్షణముగఁ బ్రజ్వలంపఁజేసెను. కంపిలిరాజ్యపు టుత్తరగడిప్రదేశమున కృష్ణానది యుత్తరతటమున, సగరను పేరుగల దుర్గ మొకటి యుండెడిది. ఢిల్లీ యవనసామ్రాజ్య ప్రాంతసీమయందలి గడి దుర్గములలో నిదియే ముఖ్యమైనది. దీని నప్పుడు ఢిల్లీ పాదుశాహు మేనత్తకుమారుడగు బహా ఉద్దీన్ గర్వాస్పను నతఁడు పాలించుచుండెను. ఇతడు పాదు శాహు నాధిపత్యము నంగీకరింపక స్వాతంత్ర్యమునుఁ బ్రకటించెను. గర్వాస్పనికి గంపిలిరాయడు మిత్రుడు; ఈమెత్రి నాధారపఱచుకొని యతఁడు పాదుశాహి సైన్యములచే బరాజితుడై తన మండలమున నిలువజాలక సకుటుంబముగ పరా

రియై కుమ్మరమునకు వచ్చి శరణువేడెను. బహు ఉద్దీను మహమ్మదీయుడైనను, ప్రబలుడైన ఢిల్లీ పాదశాహునకు గర్భశత్రుడైనను, స్నేహపాశబద్ధుడైన కంపిలిరాయు లతని విడనాడక తనయాడ జేర్చుకొనియెను. ఢిల్లీ సైన్యము లిక నతని రాజ్యమును ముంచివేయుననుటకు సందియ మేమికలదు ?

4. శూలముల పండుగ.

శత్రు ప్రాబల్యమువలన రాజ్యమున కపాయ మిట్లు సన్నిహితమగుచుండగా, గృహచిద్రము లతని జాలతోధ పెట్టినవి. కంపిలిరాయనికి హిరియాలదేవి, రత్నాజయను భార్య లిరువురుగలరు. రత్నాజి వయసున చాల చిన్నది. రూపరి. కుమారిరాముని సాహసకృత్యము లామె పసిహృదయము నాకర్షించినవి ఆమె యెఱుక లేకయే యామె మన సాతనియందు లగ్నమైనది. ఆ కుమారుని రూపమును కనులార గాంచవలయుననియు, నతని వాక్కుధారసమును కర్ణరంధ్రములనించికొని తనివితీర గ్రోలవలయుననియు సర్వదా కోరుచుండెడిది. చిరకాలమునకు సమయము తటస్థమైనది. రాయఁ డూర లేడు. అది శూలములపండుగయైనను, రాబోవు తురకలదండయాత్రయందు దేశసంరక్షణకై కట్టించుచుండిన హొసమల (ఆ నెగొంది) దుర్గమును సామూర్ణము సేయించుట కతఁ డచటి కేఁగియుండెను. రాచనగరిలోని యువకులతోఁ గూడ కుమారరాముఁడు నగరిముందరి మైదానమున బుట్టచెండాడుచుండెను. అంతఃపుర సౌధోపరితలమున నిలిచి రత్నాజి

మొదలగు రాజస్థ్రీ లండనును ఆటను జూచుచుండిరి. బై వవశమున చెండు పోయి సౌధోపరిభాగమున బడినది వెంటనే రత్నాజి యాదేశముపై దాసి దాని దాచినది. ఎవ్వరువచ్చినను నియ్యక నిరాకరించి రాముడే స్వయముగవచ్చిన నిచ్చెదననెను. పినతల్లి మాడువునకు బోవుట యుచితము గాదని విచారించియు చెండునుదెచ్చి మరల కందుక క్రీడను ముగింప వలయునను నిచ్చ బ్రేరేపింపఁగా నచటికి బోయెను. మందిర మతఁడు చొరగనే రత్నాజి యెనురువచ్చి శత్రురించి చెండు నియ్యక మాటలనుబెంచి తన కతనిపై గల మోహమును వెల్లడిచేసినది. రాముఁ డామె కోరికను నిరాకరించి వ్యాకుల మనస్కుడై నగరు వెలువడివచ్చి మిత్రులను గలసికొనియెను. శూలముల పండుగ కుమారరామునికి హృదయశూలమై పరిసమాప్తి సందినది.

5. విపరీతవార్త.

కంపిలిరాయఁడు హాసమల దుర్గమునుండి మరిలి వచ్చెను; పాదుశాహు ఢిల్లీనుంచి బయలు వెడలి సైన్యముతో దక్కనుకు వచ్చుచున్నాడనియు, గుజరాతు మండలపాలకుఁడు అహమదు అయాసు పాదుశాహు డత్తరపు మేరకు కూచిచేసి వచ్చి దండుతోఁగూడ దేవగిరియందు విడిసి, కుమ్మరముపై దండు గదల్చుకొని వచ్చుటకు ప్రయత్నము సేయుచున్నాడనియు వార్త పట్టణమున ప్రాకినది. విధుల మొగాళమునను రచ్చ మ్రాకుల క్రిందను జనులు గుంపులు గుంపులుగగూడి విత

ర్కంప నారంభించిరి. ఇట్లుండ మఱియొక విపరీతవార్త వారి చెవుల సోకెను. కంపిలిరాయలు దన ప్రియపుత్రుడైన కుమార రాముని కంతఃపుర ద్రోహ మొనర్ప గడగిన యపరాధమునకు మరణదండన విధించెననియు, నతని దండించుటకు వధ్యస్థానము నకుఁ గొనిపోవుచున్నారనియు వార్త గాలిలో గొట్టుకొనివచ్చి నది. గుంపులై యున్న పట్టణ జనము విరియబారి రాజమందిరమువంక ప్రవాహమువలె బరుగిడ నారంభించిరి. వారింకను చాలదూరము పోలేదు; తమ కెదురు వచ్చుచుండు జనసమూహమునుగాంచి స్తబ్ధులై నిలిచిపోయిరి. ఆ మూక కగ్రస్థానమున డంగురా వాద్యకుడు, వాని వెనుక బాదులుతీరి రెండు వరుసల రాజభటులు, వారినడుమ పాశబద్ధుడును నవనతశిరుడును నగు కుమారరాముడు, అతని ననుసరించి యశ్రుపూరిత నయనుండగు రాముని యన్నకాటణ్ణ; అందఱికి వెనుక మహా ప్రధాన దండనాయక బైచప్పయ్యఁ గానవచ్చిరి. డంగురావాని ఘోషతప్ప మఱియేళబ్దమును వినరాలేదు. ఈయూరేగింపు కోటగవను దాటినది. అంతవఱకు పట్టణ ప్రజలు దానితో గూడ నడచిరి. బైచప్పదండనాయకుని యాజ్ఞయైనది. ప్రజలను కోట వెలువడనీయక కోటతలుపులు మూయఁబడినవి.

6. శిలావర్షము.

కుమారరాముని దారుణ మరణవార్తవిని కుమ్మతము దుఃఖిజలధియందు మునిగియుండినది. హిరియాళ దేవియెడ నానుభూతి చూపనివారును, రత్నాజిని నిందింపనివారును,

గంపిలిరాయని చర్యను ఖండింపనివాడును కుమ్మరమునలేడు. అప్పుడే రాముఁ డస్తంగతుఁడై వారము గడచినది. కంపిలి రాయఁడు రత్నాజి నగరినుండి వెలుపటికిరాక యుండినను, బైచప్ప దండనాయకుఁడు జతనముతో కోటకావలి కట్టుబాట్లను దృఢపఱచి తురకలు వచ్చిన వారికి తగు రీతిని స్వాగత మొసఁగుటకు వలయు ప్రయత్నములన్నింటిని చేయుచుండెను. ఇట్లుండ ప్రజల గుండెలలో మెదలుచుండిన భయము మూర్తీభవించి వారి కన్నులముందు ప్రత్యక్షమాయెను. ఒకనాఁడు అర్ధరాత్రి సమయమున జనులందఱు ఆదమరచి నిద్రించుచుండఁగా 'రణం', 'రణం' 'రణ' మనుచు రణభేరి మోగినది. దద్దరిల్లి లేచి కోటగోడల ప్రక్కకు కోటలోనివాడు పరుగిడిరి. కాని వారి నెవ్వఁని చెంతకురానీయక కోట కావలివాడు వెనుకకు మరలించుచుండిరి. కవచకార్తుకఖడ్గధారియై మధ్యవయస్కుఁడగు సర్దారొక్క డశ్వాపూఢుఁడై పదుగురాశ్వికులతో గూడ కోటగోడల వెంబడి స్వారిచేయుచు, కోటగోడలకు గావుండు భటులకు వారు చేయవలసిన కార్యమును దెలుపుచు, వారా కార్యముల నెట్లు నెఱవేర్చవలసినదియు విదశేపఱచుచుండెను. దేవగిరి దర్వాజాకు గావుండు భటుల కతఁడేదో యుత్తరు విచ్చుచుండగా పిడుగుబడినట్లు పడినది శత్రుసైన్యములోని మంజనీకుచే విసరబడిన గండశిల. వెంటనే దానికి జవాబిచ్చినవి కోట దద్దడములపై నుండు దంచనములు. మంజనీకులును దంచనములును నిట్లిరువాగుల వారిపై శిలావర్షము గురియింప నారంభించినవి.

7. హరహర మహాదేవ.

తెల్లవారి నది. కంపిలిరాయలు కొలువుదీరి తన నాయకులను సర్దారులను పిలువనంపెను. ఎల్ల వారును యుద్ధమునకు సంసిద్ధులై వచ్చిరి; కొలువు ఎప్పటికీరున లేదు. సంగరోత్సాహ మెవ్వరి ముఖమునను గానరాలేదు. కుమారరామునితోపాటదియు సమసిపోయేనేమో? కంపిలిరాయుడును వీరులతో నెప్పటియట్లు పలుకలేదు. అతని ముఖమున గాఢ దుఃఖ చిహ్నము లింకను గానవచ్చుచూడినవి. పలుమా రతనిదృష్టి ప్రాయీకముగ రాముడు సభాస్థానమున నాసీనుడై యుండు తావుపై బ్రసరించినది. అంతర్గతమైన మానసిక వ్యధ ముఖముపై బ్రతిబింబించుచుండెను. తుదకెట్ల? చిత్తమును దృఢపఱచుకొని, కొలువువారిసి గలయజూచి, నాయకులారా, శూరులారా, పాదుశాహు మనల స్వర్థాలింప నిశ్చయించి దండంపి నాడు. కదనభూమి కంపిలి వీరులకు గల్యాణమందిరముకదా. శురకవారికి మన కత్తిపోటు రుచి చూపింపవలయును. ఇప్పుడు మీ హృదయసీమల రాముడు తాండవమాడుచున్నాడని యెఱుఁగుదును. చింతించిన నేమిలాభము? రాముడులేని కొదవ మీ చిత్తముల జేరనీయక శత్రుసంహారమునకు గడఁగుడు, అడు, హరహర మహాదేవ' యని యుద్ఘోషించెను. 'హరహర మహాదేవ' యని ప్రత్యుద్ఘోషము గావించి వీరు లందఱును యుద్ధమునకు నడచిరి.

యుద్ధము జయప్రదముగా ముగిసినది. పాదుశాహి సైన్యము వీరావేశముతో బోరినను కంపిలియోధుల ధాటి కాగజాలక వెన్ను చూపవలసివచ్చినది. తురక గుఱ్ఱపు దళము మలిక్ దుక్కుదీను ప్రోత్సహముచే, గాలిచే రేగి పొరలివచ్చి తీగ్గస్తపాషాణములదాకి చిందరవందరైపోవు కడలి తరగల వలె, కంపిలివారియొకటె బారులపై బడి చిన్న మాయెను. తురక దండు పరాజయమునంది వెనుదిరిగెను. ఈవిజయమునకు గారణ భూతుఁ డామధ్యవయస్కుఁడగు సరదారుఁడు. అని మొన నచలుండై నిలిచి పైపైవచ్చు తురక గుఱ్ఱపు ఫౌజు నెట్లు చెంతఁ జేరసీయక చెదరఁగొట్టవలయునో తెలుపుచు వారి యెత్తులకు ప్రతియెత్తులెత్తి శృంగభంగము గావింపకుండిన కంపిలివారి కా దినము జయముకలిగియుండదు. అతఁ డెవ్వఁడో వారెఱుంగరు. పరికించిచూచిన కుమారరాముని పోలిక కొంత గానవచ్చును; కాని యతఁడు రాముఁ డెట్లు కాగలఁడు? రూపమున రామునికిని యతనికిని జాల వ్యత్యాసముగలదు. మఱియు రాముఁడు తండ్రి యాజ్ఞ చే వధింపఁబడకదా. చచ్చినవాఁడు మరల బ్రతికి యెట్లు రాగలఁడు? అందఱకుఁ గలిగిన సం దేహమే కంపిలిరాయనికిని గల్గినది. యుద్ధానంతర మాతనివృత్తాంతము గనుఁగొన ప్రయత్న మొనర్చెను. కాని యతని యడపొడ యెచ్చటను గాన రాలేదు. సేనాధ్యక్షుండైన బై చప్ప దండనాథుని విచారంప గా నతఁ డోరుగల్లు ప్రాంతమును పాదుశాహుపక్షమున బాలించుచుండిన రామరాజుతమ్ముడగు గణపనారాధ్యుడనియు, గుమా

రరాముఁ యోధుగంటికి పందెపుగుట్టమును స్వారిచేయుటకు పోయియుండినపుడు వారిరువురికి సఖ్యము గుదిరెననియు, దురకల దుండగములకు సహింపఁజాలక క్రొలింగమునువదలి పూర్వ స్నేహమును స్మరించి రాము నాశ్రయించును ద్వేషముతో నచటికివచ్చి రాముని యకాలమరణమునకు దుఃఖించి శూరుఁడగుటచే నప్పుడు సన్నిహితమైన యుద్ధమున పాల్గొని పంపావిరూపాక్షస్వామి సన్నిధియందు విద్యారణ్యస్వామివారి దర్శనము నపేక్షించి యచటి కేఁగెననియు చెప్పెను.

రుక్మదీను పరాజయము మహమ్మదీయుల క్రోధమును మఱింత విశేషముగ రగులుకొల్పెను; అహమదు అయాసు మరియొక సైన్యమును సంసిద్ధముజేసి కుతుబుల్ముల్క్ను సర్దారుని యాధిపత్యముక్రింద కుమ్మరముపై నంపెను. ఇదియు ముందటివలె పరాభూతమై పారిపోయెను. ముందటివలెనే యుద్ధారంభమున మధ్యవయస్కుఁడైన శూరుఁడు మరల పాడగట్టి యెల్ల యెడలను దానె శత్రులకు ప్రత్యక్షమృత్యు దేవతవలె కోలుమనె గెను. యుద్ధాంతమున ధర్మదారయూదగనే యతఁడు సన్నసన్నగ జాటుకొనఁ బ్రయత్నపడుచుండఁగా కంపిలిరాయఁడు మహాప్రధాని బైచప్పదండనాథునితోఁగూడ రణరంగమును బ్రవేశించి, యశని శౌర్యమును బ్రశంసించి తనకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనఁటకు సమీపించెను. చెంతకు జేరగానే యతని కబ్బురపాటు కలిగినది. ఆమధ్యవయస్కుఁడగు సర్దారుఁడన్యఁడుగాఁడు: తనకు చిరపరిచితుఁడే. వేష మెట్లుమార్చుకొనినను

కంపిలిరాయఁ డాతని నానవాలు పట్టెను. సంతసమును కోపమును నతని మనమున బెనఁగొనఁగా బైచప్పదండనాయకుని వంక మొగ్గమై, ‘బై చప్పా, రాజాజ్ఞను నెఱవేర్చుటకు నూతన మార్గము నెప్పుడు గనిపట్టితివి? నినుఁబోలిన రాజభక్తిపరాయణుఁడగు ప్రధానియుండిన రాజాజ్ఞ యిట్లు (సర్దారునివంక చేయి చూపుచు) గాక మఱి యన్యవిధమున నెట్లు నెఱవేరఁగలదు?’ అని గర్జించెను.

“ఈ క్షంతవ్యుని యపరాధమును ఏలినవారు సై వుండు. నిరపరాధులను దండించుటవలన గలుగు మనోవ్యధను దేవర వారికిఁ గలుగనియకుండుటకే తమ యాజ్ఞ నుల్లంఘించుటకు సాహసించితిని.”

“రాముండు నిరపరాధియా?”

“చి త్తము.”

“ధర్మాసనము ముందీ విషయము నేల తెలుపలేదు?”

“నిరూపించుటకు సాధనములు లేకపోవుట చేత.”

“మఱి నిరపరాధియని యెట్లు కనుఁగొంటివి?”

“రాముండు పరదారసోదర బిరుదాంకితుండు. అతని చారిత్ర మట్టిదిగాదు.”

“ఊహనుబట్టియేనా మహాప్రధానులవా రతఁడు నిర్దోషి యని నిశ్చయించినది?”

“దేవరవా రాగ్రహపడవలదు. కేవలము ఊహపై నాధారపడలేదు. దృఢమైన సాక్ష్యముఁగూడ గలదు. ఏలిన

వారు నగరిలోనికి విజయము చేసిన కుమారుని నిర్దోషిత్వమును తమ చిత్తమునకు సంతృప్తిగ నిరూపింపగలను.”

అంతట వారిరువురును నగరికి తరలిరి. బైచప్ప కను సన్నను గ్రహించి యా సర్దారుడు దనయునికిపట్టు వంక మెల్లగ నడచిపోయెను.

ఆదినము కుంమరమున జనులందఱు సంభ్రమాశ్చర్య కలితచేతస్కులైరి. కుమారరాముడు రాజాజ్ఞ మేరకు వధింపఁ బడలేదనియు నతఁడు నిర్దోషియని యెఱిగి బైచప్ప యతనిం దనయింట నేలమాలియయందు దాచియంచి యతని నిర్దోషి త్వమును స్థాపించు సాక్ష్యమును సంపాదించి రాజుగారి మనసు కెక్కునట్లు రుజువుపఱచి యతని హిరియాళదేవి నగరికి జేర్చె ననియుఁ దెలియవచ్చును. ఆ సమాచారము వారి చెవుల కమృతధారాపాత మైనది. సర్వజనప్రియుడైన రాముని దాము మరల చూడఁగలుగుదుమను తలఁపు వారి నానందవారిని ముంచి వేసినది. రాజదండనకు వెఱచి రత్నజియు నామె కంతరంగ సఖియగు సంగళయు సంతఃపురమునుండి యెఱిగి పాటిపోయిరినియు వారుపోయిన పోబడి యెవ్వరికిఁ దెలియదను వార్త వారి నాశ్చర్యముపాలు చేసినది. స్త్రీల సాహస మెంత లేని దొరలనైన కడగండ్ల పాలుసేయకపోవునాయని యబ్బురపడిరి.

ఢిల్లీనుండి సుల్తాను కూచిమూడకూచిచేసి దేవగిరి చేరెను. కంపిలిరాయనితో యుద్ధమున దనసైన్యము లోడి పోయెనని విని సందీప్తాగ్నివలె మండిపడెను. సుల్తాను చండ

శాసనుడు. అతనికోప మెప్పు డెవ్వరిని నాశ మొనర్చునో చెప్పుటకు వీలులేదు. అతఁ డహమదయాసును రప్పించి మందలించెను. కంపిలిరాయని శిరస్సుతోగాని తాను సుల్తాను సముఖమునకు మరలిరాశని ప్రతిజ్ఞ చేసి, అయాసు దండునంతటిని కదల్చుకొని కుంమరముపై బ్రయాణభేరి సరచెను. ప్రయాణ మతఁ డనుకొనినంత శీఘ్రముగ సాగలేదు. ఎండకాలము. దండు దారియందుండు చెఱువులును దొరువులు నిర్జలములై యెండిపోయినవి. కావున దండు కృష్ణాతీరము సేరగనే అయాసు శిబిరములను వేయించి రెండుమూడు దినము లచట విడిసి యుండెను. దండచట విడిసియుండఁగా నొకనాఁడు సంధ్యోద్ధృత, నయాసు నమాజుచేసి లేవఁగ నే, సైనికు లొక హిందూస్త్రీని టెక్కలు విరిచి కట్టినదాని నతనిసముఖమున దెచ్చినిలిపిరి. అతఁడు వెంటనే దండు తర్జుమానును బిలిపించి యామె పూర్వోత్తరమును విచారించెను. తనపేరు మాతంగి యనియు, కంపిలిరాయుడు దన కపకారము జేసినాఁడనియు, దనకు గంపిలి రాజ్యములోని యాయపట్టుల మర్కముఁ జక్కగ దెలియుననియు, సుల్తాను గారి కీదండయాత్రను జయప్రదముగ సమాప్తి నందుటకు దాను సర్వవిధములఁ దోడ్పడెదననియు దెల్పినది. అయాసునకు పరమసంతోషముఁ గల్గినది. ఆమెకు ప్రత్యేక మొక డేరా వేయించి సకలమైన వసతులును గల్పించెను. అది మొదలాయె ప్రతిదినము అయాసు కొలువుకూటమునకుఁ బోవుచు నతనికి సలహా చెప్పుచు వచ్చినది.

*

*

*

*

దండు దిగి నెలరోజు లై నవి. ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, కాల్బలము కోటచుట్టు నేలయొనినట్లు కనుచూపుమేర కానవచ్చు చుండెను. రేయనక పగలనక ఇరుతెగలవాడును పోరాడుచుండిరి. కుమారరాముడు, కోట సంతక్షకులకు ప్రాణము. కోట కొమ్మలయందును బురుజులమీఁదను అలంగములయందును ఒకచోటని వివరింపనేల, శత్రువుల యొత్తిడి ఎచట నతిశయించిన నచట రాముడు ప్రత్యక్షమై రక్షకబలమును ప్రోత్సహపెట్టి పోట్లాడించినాడు. మఱియు నెప్పుడు శత్రువులు కునికిన నప్పు డకస్మాత్తుగ ప్రోడలై న యాశ్వికులతోఁ గూడ మెఱపు మెఱసినట్లు కోట దర్వాజాలనుండి వెలువడి తురకదండును ఖండతుండములు సేయువాడు. ఎంత శౌర్యముతో బోరినను కోటరక్షకుల బలము సన్నగిల్ల నారంభించినది. కోటలో సేకరించి యుంచియుండిన వస్తుసామగ్రియు జాలభాగము తరిగిపోయినది. మఱియు గుప్త మర్మసానముల నుండి శత్రు లకస్మాత్తుగ కోటఁజొచ్చి యచట గళవళము బుట్టింపఁ బ్రయత్నము సల్ప మొదలిడిరి. ఇక కోటనుఁ గాపాడుట దుస్సాధ్యమని యందఱికిఁ దెలియవచ్చెను. తురకలపై విజయముగాని, యుద్ధమున వారిచే మరణముగాని తప్ప, యన్య మార్గానుసరణము వీరధర్మముఁ గాదని కంపిలిరాయుడు నిశ్చయించెను. శరణాగతసంరక్షణ మన్నిటికంటె బ్రధానమని తలచి బహుఉద్దీన్ గర్వాస్సుని బిలిపించి యతనికి దన దుస్థితినిఁ దెలిపి, తోడిచ్చి సకుటుంబముగ ద్వారసముద్రమునకు బళ్ళాల రాయనికడ కంపెను.

గర్వాస్పృడు వెడలిపోయిన పిమ్మట మహమ్మదీయుల యొత్తిడి దుస్సహము కాజొచ్చెను. వారి యుద్దేశము హెచ్చు నారంభించెను. క్రమక్రమముగ కోటగోడల సమీపమునకు వారి ముట్టడి సాధనములు జేరినవి. కందకమును పూడ్చుటకు వేలకొలది పనివాండ్లు వచ్చి మట్టి మోయగడగిరి. కోట గోడలక్రిందుగ సారంగములు ద్రవ్వ నారంభించిరి. ఒక నాటి వేగుజామున సుల్తాను సిపాయీలు కోట ఈశాన్యమున నుండు వీరభద్రబురుజు ప్రాంతమున లగ్గవట్టుచున్న రని సమాచారము వచ్చినది. కోటయం దల్లకల్లోలము గలిగెను. వెంటనే రాముడు, కాటణ్ణ, భండారహరిహరుడు మొదలగు యోధులతోఁ గూడ వీరభద్రబురుజు వైపునకుఁ బరువిడెను. అతఁ డచటికి జేదనప్పటికి తురక సిపాయీలు కొందరు ఉడుపనిచ్చెనల నెక్కివచ్చుచుండిరి. 'హరహర మహాదేవ' యని సింహనాదము జేయుచు రాముడు తోడి యోధులతోఁ గూడ వారిపై కుగికి పిలయకాలరుద్రునివలె వారిని సంహరింపఁ గడఁగెను. తక్షణమే కాటణ్ణచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన వారై కొందఱు మసలు తైలమును, మఱి కొందఱు కుతకుత నుడుకుచుండు నంబటి బాసలను, తురక సిపాయీలపై గుమ్మరించిరి. అనేకు లా వేడికి తాళజాలక కందకము లోనికిఁ దుమికిరి. పెక్కురు వివశులై నేలఁబడిరి. ఈ యడా వుడి నడుమ శత్రుసైనికుఁ డొక డదరు బెదరులేక పైకెక్కి వచ్చుచుండెను. వాని తలపై నొక యంబటిబాస పగిలెను. స్థబ్ధుడై యొక్కక్షణ మాత్రుడు వివశుడై నిచ్చెనపైనుండి

పడబోయినను తెప్పటిల్లి మరల నెక్క నారంభించెను. ఆ సమీపమున గాచుచుండిన కుమారరాముఁ డచటకు పరుగిడి నిచ్చెనచేరుల దెగవ్రేయుటకు ఖడ్గము నెత్తెను. తన్ను వ్రేయఁ బోవుచున్నాఁడని భ్రమసి యా సైనికుఁడు తన తలను వెనుక కోసరిలఁ జేసెను. కుమారరాముని కాసైనికునిమాఖముఁ గాన వచ్చెను. తక్షణమే ఆతఁ డాశ్చర్యచకితుఁ డాయెను. అసైని కుఁడు పురుషుఁడు గాఁడు; పురుష వేషధారిణియైన స్త్రీ. ఆ ముఖము గాంచగనే 'సంగళ,' 'సంగళ' యనుమాట రాముని నోట వెడలెను. ఆడుపులివలె నాక్రోశించుచు సంగళ గోడ మీఁది కుటికి చేతనుండు ఈ పెత్తో బలముకొలఁది రాముని వక్షస్థలమునఁ బొడిచినది. రాముఁడు నిర్గతప్రాణుఁడై క్రిందఁ బడెను. సంగళయు సొమ్ముసిల్లి పడిపోయినది.

*

*

*

*

కుమారరాముని నిర్యాణవార్త కంపిలిరాయని కంది నది. తురకలను ముహూర్తమాత్రము కోటలోనికి చొరసీ యక ఆడ్డుపెట్టవలసినదని కాటణ్ణ కుత్తరువంపి నగరిముంగిట వచ్చి కూర్చుండి దాని నొకదానిఁ బిలిచి యంతఃపురమున హిరి యాళదేవికి సందేశము నంపెను. గడియసేపై నది. అంతఃపుర ముననుండు స్త్రీలందఱును స్నాతలై భూషణాంబరాద్యలంకృ తలై వచ్చి వరుసగ నిలిచిరి. వారినిఁ గని చిరునగవుతో 'మే మమరావతికిఁ బయనము వెడలనున్నాము. మావెంట రా నిచ్చగలవారు రావచ్చును' అని పలికెను. స్త్రీలుదరు నైక కంఠముగ 'మీకు సుస్వాగతమిచ్చుటకు మే మచటికి ముందుగ

జేరవలయును. మాకు వెంటనే పయనమున కనుజ్జయిండు,' అని వేడుచు నతనిపాదములు శిరసులుదాక నమస్కరించి నగరి లోనికి మరలిపోయిరి.

కంపిలిరాయఁ డచటినుండి లేవలేదు. నగరిముం దన్ని మూలల పొగలు రేగినవి. అగ్నిజ్వాలలు ప్రజ్వరిల్లినవి. అన్ని ద్వారములకును రాయని యాజ్ఞచే బీగపుముద్రలు వేసిరి. నగరంతయు చక్కఁగ మండువఱకు నచటనే మాటాడక గూర్చుండియుండి యవ్వల తొడిగియున్న కవచముఁ దీసివైచి లేచి నిలిచి తనచుట్టు దృష్టినిఁ బఱగించెను. అచటనున్న యోధులందఱును తమతొడుసులను దీర్చుకొనివచ్చి రాయనితోఁగూడ తుదిపయనమునకు సంసిద్ధులైరి. రాయఁడు ముందంజవేసి దేవగిరి దర్వాజావైపు నడువ నారంభించెను. తోడి యోధవర్గ మాతని ననుగమించెను. దర్వాజాను సమీపించునప్పటికి తురకల కిలారింపు చెవులసోకెను ఆ కోలాహలముచు వినఁగనే రాయఁడును నతని వీరవర్గమును సిగ్గుచూపిన గంధగజముల వలె విజృంభించి, దర్వాజాతలుపులఁ దెఱపించి 'హరహర మహాదేవ' యని యార్చుచు శత్రుసైన్యముపైఁ బడిరి. వారు ప్రాణత్యాగముఁజూపకై వచ్చినవారగుటచే నాత్మసంరక్షణము జేసికొనఁ బ్రయత్నపడలేదు. ఎందఱు శత్రులను వధింపఁగలిగిన నందఱిని వధించి ప్రాణము కడువలయు నను నిశ్చయము గల వారగుటచే వారి నెదిరించుట సులభసాధ్యముఁ గాకపోయెను. కావున వారు పోయినంతవఱకు శత్రువులు జాపకట్టుగ బడుచు వచ్చిరి. అసంఖ్యాకులగు తురకలతో వారెంతసేపు పోరగలరు.

ఒకరొకరుగ వారందరు శత్రులమధ్య కూలిరి. తుదకు మువ్వరు మిగిలిరి; కంపిలిరాయఁడు మధ్యను, నతనికిడిప్రక్క ప్రధాని బై చప్పదండనాథుఁడను, నెడమప్రక్క భండారబుక్కఁడును వెనుదీయక తురకసైనికుల నఱకుచుండిరి. వారి దేహములు పూచిన మోదుగచెట్లవలె నెఱ్ఱనిగాయములతో వికసించి యుండినవి. వయసున పెద్దవాఁడగుటచే బై చప్పకు అలుపు గలిగినది. ఇంతటితో శత్రుసైన్యమునుండివచ్చిన సింగాణికోల యొకటి యాతని గొంతుననాటినది. అంత నాతఁడుకూలఁబడెను. తరువాత కొంతతడవునకు కంపిలిరాయలవంతు వచ్చెను; కుడి భుజము గుదియ పెట్టుపడి స్వాధీనము తప్పిపోయినను నెడమ చేత ఖడ్గముఁగొని పోటుచూపెను. కాని రెండుకాళ్ల యందు బలిష్ఠమైన గాయములు గలుగ నిలువఁజాలక తూల నారంభించెను. దేహమందలి నూతాఱుగాయములనుండియు రక్త మశేషముగ గాఢిపోవుటచే నతనికి ప్రజ్ఞతప్ప నారంభించెను. కన్నుల చీకట్లు గ్రమ్ముకొనుచుండెను. తన యావచ్ఛక్తిని విని యోగించి ప్రజ్ఞ నొకక్షణము బిగఁబట్టి భండారబుక్కని చెంతకురమ్మని సంజ్ఞ చేసి, యతఁడు సమీపమునకురాగానే, 'ఇదిగో నా విజయఖడ్గము. తీసికొనుము. దీనిని తురకలచే నీయను,' అని పల్కుచు రణశయ్య నలంకరించెను. వెంటనే మహమ్మదీయు లయాసు నాజ్ఞచొప్పున నతనిశిరస్సును ఖండించి కొనిపోయిరి. భండారబుక్క ని బంధించిరి.

ప్ర తీ కా ర ము

౧

లేచికూర్చుండినది పడుకమీఁద; గాజుకుప్పెలో వెలుగు చుండినది నలుసంతటి దీపజ్వాల.డమస్కు పట్టు ఒరగుపై రెండు మోచేతు లూనుకొని, కాళ్లు ముందునకుఁ జూచి కూర్చుండి నది; కొంతసేపుఁ గూర్చుండినది ఏమో చింతించుచు; తరు వాత పరికించి జూచినది పడుకటింటిని. చీకటియందు ముప్పా తిక మునిగియుండినది వస్తువులన్నియు. దేనిమీఁదను అగ లేదు ఆమె దృష్టి. గదినంతటిని దిలకించి మరలివచ్చినవి పడుక మీఁదికి ఆమె కన్నులు; ప్రక్కను బడుండిన పురుషరూపము నాపాదమ స్తకమును నిదానించి జూచినవి. ఆమె ముఖమున మందహాస మంకురించినది. చక్కఁగ పద్మాసనము వేసి గూర్చుండి యతని రెండు చేతులనుఁ బట్టి యూఁచినది.

“ఊఁ” అని పెడ మొగముగ దిరిగి మరల నిద్రింపఁ గడఁగినాఁడు అతఁడు. మరల నతనిఁగదలించినది. జవాబు లేదు. చేతితోతట్టి, “లేవరాదూ. వయసుమగవాని కిదేమి నిద్ర?” అని గేలిచేసినది. “పో, అఫ్ఘీత్, తొలఁగిపో” యని యామెను త్రోసి మరల కన్నులు మోడ్చినాఁడు. అంతట నామె దిస్సువార నవ్విన దొక తీగెనవ్వును. నిశ్శబ్దమైన యా యర్ధ రాత్రికాల మున మారుమ్రోగినది యామె నవ్వు మహాలంతటను. కిలకిల

మను సుదీర్ఘమైన యామె నవ్వును కలకలమును ప్రతిధ్వనుల మ్రోతయు నతనికి ప్రబోధము గల్గించినవి. దద్దరిల్లి లేచి కూర్చుండినాడు. నల్లగడ్డమున నగము బ్రుంగియుండిన విశాలమైన ముఖము తామ్రపు హరివాణమువలె జేపురించినది; కన్నులు చంద్రనిప్పులవలె ప్రజ్వరిల్లుచు క్రోధానలజ్వాలలఁ గ్రక్కుచుండినవి. కాని యామె జంక లేదు. అతని వైఖరినిఁజూచి చిరునగవు చిందులుద్రొక్క పెదవులను దెఱచి యన్నది: “అబ్బ! ఏమి మోహము తమ కీనిద్రాదేవిమీఁద” అని. ఆమెమాటల మెత్తదనమువలన మొక్కనోయినకోపముతో ‘అయే జిన్, సై తాను కూతురా! నీకు తృప్తి యెప్పుడు? ఇసుక నీటినివలె నానత్వము నంతటిని త్రాగివేయుచున్నావు. చేపయని మొసలి నోటియందు చేయి పెట్టిన ట్లయినది నాగతి’ అని గద్దించి పలికినాడు.

“ఏలినవారు క్షమింపవలయును నా యటగొండెతనమును. తమ జనానాలోని పడుచుపిల్లలనుఁ జూచినప్పుడెల్ల తమరు సెలవిచ్చినట్లై ఖొజ్జాను ‘జిక్, పిసాచీ, యాఫరీతు’ అని పలుకుచుందురు. సుల్తానువారెట్లో గులాములుఁగూడ నట్లేక దా!”

ఆమెమాటల యర్థమును గ్రహించినాడు. రగులుచుండిన నిప్పు గాలితాకుడుచే భగ్గుమనునట్లు మండిపడి మంచము మీఁదనుండి క్రిందికిఁదూకి యామెను చేయిపట్టి యీడ్చి నేలపై ద్రోసి మంచపుకోటికి దగిలించియుండిన బాకును ఒరనుండి పెరికి పొడుచుటకు చేతినై త్రెను; కాని యామెబెదరలేదు; ప్రాణ

భయ మించుకంతయును గనుపఱుపక ముందటివలెనే నవ్వినది కలకలమని. అతని మనస్సొకింత మెత్తగిలినది; ఎత్తైన చేతిని దించి అబ్బురముతో నడిగినాడు. “చావన్న భయములేదా? మృత్యుముఖమున నవ్వెట్లు వచ్చినది నీకు?” అని.

“ఏలినవారి శౌర్యమునుఁగాంచిన నెవ్వరికి నవ్వరాదు? ఒక యబలను గంతుష్టి పెట్టఁజాలక—”

“మరల మొదలుపెట్టుచున్నావు; ఎత్తిన బాకును దింపి నది పొరపాటు.”

“తమ చిత్తమువచ్చినట్లు చేయవచ్చును. కలిగిన మాట చెప్పిన కంటిలో పుల్ల బెట్టిన ట్లని యనెదరు పెద్దలు. ఎచ్చటనో కుగ్రామమున సుఖముగ నున్నదానిని నానాదుఃఖముల పాలు జేసి భర్తను తలదండ్రులగు వధించి యిచ్చి తెచ్చితిరే? ఏమి సౌఖ్య మనుభవించుటకు? తుదకు దేనికొరకు...”

“చాలు, చాలు, నోరుమూయుము. నీవంటి సిగ్గుమాలిన యాడుదాని నెచ్చటనుఁ జూడలేదు.”

“కావచ్చును; కాని ఏలినవారేకదా నా సిగ్గును జెఱచినది. దానివిషయమైన చర్చ అనవసరము. ఒక ప్రశ్న నడిగెదను. కోపమును జెందక వాస్తవమును సెలవిత్తురా?”

“ఏమిటా ప్రశ్న?”

“నా మనవిని వింటిరికదా?”

“కానీ,”

“తమ రెప్పుడును ఇట్లైయుంటిరా? లేక ఇటీవల గలిగినదా ఈమార్పు?”

“.....”

“పలుకరేమి?”

“విను, చెప్పెదను. విని మరల నవ్వవుగదా.”

“ఏలినవా రీ దాసురాలి దుండగమును మన్నింప వలయును.”

“మన్ననకేమి గాని, చెప్పు నవ్వదువా?”

నేలమీఁదినుండి యంతటలేచి యామె మంచముపైఁ గూర్చుండి యతనిని దగ్గరకు చేరదీసికొన్నది. రెండు చేతులతో సాతనిముఖమునుఁ బట్టుకొని తనముఖమువైపు ద్రిప్పుకొని చెప్పినది, “నవ్వను, నవ్వను, నవ్వను” అని ముమ్మాఱు.

“ఓను. కన్ననూరు కుప్పమున కాఫరుల ఫౌజును నాశముచేసిన తరువాత చెంగమ ప్రాంతమునకు దండు వెడలిపోయినాడను; ఒకనాడు అడవిలో విడిసియుండఁగా మామూలు ప్రకారము సిపాయిలు తిత్పూర్వదినమున కైదీసేయఁబడిన కాఫరులను నాముందునకుఁ దోడ్కొనివచ్చిరి. వారిని యథా ప్రకారముఁ జంప నుత్తరు విచ్చినాను. వారిలో నొక ముసలి బ్రాహ్మణుఁడు నతని భార్యయు చక్కని యీడువచ్చిన కుమార్తెయు నుండిరి. వారిని నాముందు నిలువఁబెట్టినప్పుడు ఒక ఫకీరు, ఎచ్చటనుండి వచ్చినాఁడో తెలియదు, సముఖమున నిల్చి, వారిని విడిచి వుచ్చవలయునని బతిమాల నారంభించెను. కాని యాతని

వేడికోలును చెవిని బెట్టక కుమార్తెను జనానా గుడారములో నికి దోడ్కొని పొండని భోజ్జాల కాజ్జయిచ్చి యామె తలి దండ్రుల నిరువురి నచటనే యాఫకీరు కన్నుల ముందటనే తలలు నటికించితిని. ఆ ఫకీరు మహాకోపముతో నావంక చుట చుటజూచి ఇట్లు శపించినాడు. “అయే మలడ్కో, నీకు పోగాలము సమీపించినది; అల్లా కటాక్షము సీమీదనుండి దొలగి పోయినది. ఆ వృద్ధులర క్తమును చిందించినావు. వారిని సంరంక్షింపఁ జాలక పోయినాను; ఆ పడుచును నీవు స్పృశింపవలదు. నామాట నుల్లంఘించితివా, దాని ఫలము ననుభవించువు.” ఆ మాటలను నేను లక్ష్యం బెట్టక నవ్వితిని. ఆ ఫకీరంతట “అల్లహాకే నాంకర్, అల్ల హరసూల్కే నాంకర్” అని యల్లా నామస్తరణ జేయుచు వెడలిపోయినాడు. ఆ రాత్రి యాతని యాజ్ఞ నుల్లంఘించితిని. అప్పటినుండి ప్రారంభమైనది నా ప్రస్తుత దుస్థితి.”

“ఏలినవా రా ఫకీరు నే శాపమును గ్రమ్మఁజేసెను మని ప్రార్థింపలేదా?”

“అతఁడు మరల గానవచ్చినఁ గదా.”

“వెదకింపలేదా?”

“రాజ్యమందలి మసీదు మసీదందును, గ్రామ గ్రామము నందును వెదకించితిని. అడ పొడగానరాక పోయినాడు. ఏమయినాఁడో?”

“అయిన కానరాకపోయిన లోకము గొడ్డు పోయినదా? మహాత్ము లెందఱు లేరు.”

“ఉన్నారు, మతవిషయములలో. కాని, మంత్రవిషయములలో? పేర్కొనఁ దగిన వారినందఱిని వేడుకొన్నాను. నీకు తెలిసిన గొప్ప మహాత్ముని నొకనిఁ గూడ ప్రార్థించినాను.”

“అయిన ఎవరో పేరు చెప్పరాదా?”

“చెప్పరాకేమి? ఇటీవల సిరండిబు నుండి వచ్చినాడే యా యరబీ తత్వజ్ఞుఁడు ఇబ్నే బతూతా; ఆయన సులైమానంతటి వాఁడని మా మహమ్మదీయ ప్రపంచములో నంతట ప్రఖ్యాతి. డిల్లీ పాదుశాహు మహమ్మద్ బిన్ తుఘ్లకు వంటి మహనీయుఁ డతని ప్రజకు మెచ్చుకొని డిల్లీలో పెద్ద కాజీ యద్యోగము నిచ్చి తన సంస్థానమున నె నిలుపుకొన్నాఁడు. పాదుశాహువారి యాజ్ఞామీఁద మహాచీనాకుఁ బోవుచు మా ర్గమున మా యాస్థానమునకు వచ్చినాఁడు.”—

“అయిన ఏమన్నారు?”

“నా కథను విని ఆయన చెప్పినాఁడు, ఆ ఫకీరు నాపై మంత్రప్రయోగమును జేసినాఁ డని.”

“అంతయేనా?”

“ఇదిగో చూడు నా మెడయందలి తాయెత్తును. దానిని మంత్రించి స్వయముగ ఆయన నా కంఠమునఁ గట్టినాఁడు; కట్టి ఇప్పటికి నెలరోజులు కావచ్చినవి. రానురాను నాశక్తి తగ్గుచున్నదే కాని హెచ్చుట లేదు.”

అనిచెప్పి నీట్టూర్చినాడు; ఆమె కొంతసేపు యోచించుచు మానముగ గూర్చున్నది. తరువాత నతనిని గాఢముగా గాఢిలించుకొని చెప్పినది “ఏలినవారు భ్రమపడుచున్నారు” అని.

“భ్రమయా? నన్ను గేలిచేసెదవా?”

“లేదు ప్రభూ, మీ యస్వస్థతను భ్రమ యనుటలేదు.”

“మఱి?”

“ఫకీరు శాపమువలన మీకు జబ్బుగలిగినదనుట.”

“అప్పటినుంచియే నా కీయవస్థ సంప్రాప్తమైనది! అంతకుముందు లేదే?”

“చెట్టుపై కాకి వాలుటకును, తాటిపండు నేలపైఁ బడుటకును నెంత సంబంధము గలదో యంత సంబంధమే కలదు మీ జబ్బునకును ఫకీరు శాపమునకును.”

“మఱి నాకీ దురవస్థ సంప్రాప్తమగుటకుఁ గారణము?”

“నరముల పుష్టి తెగ్గుటవలన. మంత్రములవలన లాభములేకు. వైద్యమువలన మీరు యథాస్థితినిఁ బొందగలరు.”

“ఎందఱు హాకీములను పిలిపించినాఁడను, ఎన్ని యాషఢములను సేవించినాఁడను. లాభ మేమియు లేదు. ఆ పాడు ఫకీరు మాట తప్పదు.”

“అట్లనవలదు ప్రభూ. మీ జబ్బు వన్యమూలికలవలన గాని కుదురదు; అవి దేశాటనము సేయు సాధువులకడఁ గాని లభ్యపడవు.”

“సాధువులా! వారొక్కరే బాకి.”

“నా మనవి నాలింపరా?”

“కానీ, వ్యాధివచ్చినవాడు వెట్టివాడందురు కదా!”

౨

మిట్టమధ్యాహ్నము; ఎండ నిప్పులు వెదజల్లుచుండినది. తామ్రపర్ణి ఒడ్డున తిరునెల్వేలి పరిసరముల తాటితోపు. తాటిచెట్లనడుమ నచటనచట తురకగుడారములు. వానిమధ్య ఖత్ ఖరులోపల తొగటిగుడారము; దాని కిరుపార్శ్వములందును పది పండ్రెండు చిన్న తెల్ల డేరాలు, తొగటి గుడారము వాకిట నేజా నూనుకొని నిలిచి యుండినాడు పహారా సిపాయి. గుడారములో మంచముపై సుల్తాన్ ఘయాజుద్దీను దాఘ్నునుషాహ నిద్రించుచుండినాడు. తుణతుణమునకు మార్పు జెందుచుండిన కూతని ముఖిలిసమునుఁ గాంచిన యతఁ డేదో కల గనుచుండెనని తెల్లమగుచుండెను. చిరునవ్వుతో వికసించియుండిన ముఖమం దున్నట్టులుండి భయచిహ్నములు పొడసూపినవి. దేహము జడత్వ మంది యుండినను అంతరంగము గలతనంది యుండెనని విస్పష్ట మగుచుండినది. గడ్డమందలి వెండ్రుకలు నిక్కవొడిచినవి; ఊపిరియాడక కష్టముతో నుచ్ఛ్వాసించుటకు ప్రయత్నము సేయుచుండినట్లు గానవచ్చినది. రెండుమూడు మాదలు గొంతునందు గురగురమను నస్పష్ట శబ్దములు వినవచ్చినవి. కావుకూత వేసి దద్దరిలి మంచముమీదనుండి క్రిందికి దొర్లినాడు సుల్తాను. ఆ కూతనువిని పహారా సిపాయి

సత్వరముగ శిబిరములోనికి ప్రవేశించెను. ఆ సమయముననే డేరా కుడిప్రక్కనుండి తెఱను దొంగఁడ్రోసికొని వచ్చినది ప్రక్కగుడారమునుండి యొక చూవనవతి. ఆమెను జూడఁగ నెసిపాయి వేగిరపాటుతో వెనుదిరిగిపోయి యథాస్థానమును జేరెను. ఇంతట నె సుల్తానునకు ప్రభోధము గలిగెను. ఆమెయు దాపునకు వచ్చి యతని మూపులపై హస్తముల నిడి భయపడిన బిడ్డ ననునయించు తల్లివలె బుజ్జగవు మాటలఁ దిన్నఁగ నడిగినది, 'మహాప్రభూ, ఏలినవారి విశ్రాంతికి భంగ మెట్లు కలిగినది? తాము కొండల మందినట్లు గానవచ్చుచున్నారే? దేనివలన తమకు తత్తరపాటు కలిగినది?'

ఆమె మాటలకు జవాబు నెప్పుకయే గర్జించినాఁడు సుల్తాను "అయే దర్వాన్!" అని.

"జహాన్ పనా" అనుచు లోపలికి వచ్చి వంగి సలాము చేసినాఁడు పహరా జవాను. వానివైపు తీక్షణదృష్టులఁ బఱపుచు గర్జించినాఁడు. "నిద్రపోవుచుంటివా? డేరాలోనికి ఎవ్వరికి ప్రవేశము లేదని ఎఱుగవా?"

"మఖ్దూమా జహాన్ వార్కీ."

"అయే, బేఅకల్, మఖ్దూమాజహాన్ కాదు."

"మటి యెహ్రా రాలేద్ హుజూర్. "

"రాలేదూ? రాలేదూ? బాహిర్ చలో."

పహరా జవాను భయవిహ్వల౯డై యథాస్థానమునకుఁ బోయెను. మరల ఆ చూవనవతి యడిగినది, 'ఎవరు వచ్చి

నాకు మహాప్రభూ తమకు నిద్రాభంగమును గలిగించుటకు?" అని. మంచముమీద చదికిలబడి చెప్పినాడు. 'పహరాజవాను చెప్పినది నిజమే. ఎవ్వరును రాలేదు' అని.

“మఱి తమకింత ఖోభయేల కలిగినది?”

“అఘోర వచ్చి...”

“రాలేదంటిరే ఎవ్వరును?”

“రాలేదు, ఘోర రాలేదు; అతని యాత్మ వచ్చినది; వచ్చి నాతోమ్ముపైఁ గూర్చుండినది. ఆపడుచు నేమిచేసితివని గడమాయించినది; తోమ్ముమీద గుద్దినది; గొంతును నులిమినది. చూడు, మెడచుట్టును ఎట్లు కదుములు గట్టియున్నవో?”

“రాలేదు, మహాప్రభూ, రాలేదు. ఘోరగాని యతని యాత్మ గాని.”

“రాలేదా!”

“రాలేదు, రాలేదు, రాలేదు. కేవలము భ్రమ.”

“భ్రమయా! నేను స్పష్టముగ చూచితివే! అతని కర స్పర్శ ఇంకను నాకంతము చుట్టును దగులు చున్నట్లున్నదే”.

“కలగంటిరి అంతే.”

“కలయా! ఎంతటి పాడుకల! ఎంతసజముగ దోచినది?”

“నరముల పుష్టితగ్గినప్పుడు ఇటువంటి మనోవికారములు కలుగుట సహజము. ఏలినవారు నావిన్నపము నాలకించి తగు చికిత్స యొనర్చియుండిన ఈబాధకలిగియుండదు.”

“నరముల పుష్టికిని నాకువచ్చిన కలకును నేమి సంబంధము? మాటవరుసకు ఉన్నదనుకొన్నను అది కుదురుమార్గము గానరాకున్నది; దేశమునందలి హాకీములను వైద్యులను అందరిని రప్పించి వారు చెప్పిన మూషధముల నన్నిటిని సేవించితిని.”

“హాకీములవలనను వైద్యులవలనను తమకు మేలుకలుగదని నేను ఇంతకుముందె మనవి చేసికొని యున్నాను.”

“అవును, జ్ఞప్తియందున్నది. నీవు చెప్పినట్లు సాధువుల మూలమున నా జబ్బు స్వస్థపడునని యనుకొన్నను దొరకని మందువలన లాభ మేమి?”

“సాధువులు లేరా?”

“ఉన్నారో లేరో. ఎంత వెదకించినను ఒక్కడైనను గానరాలేదు.”

“ఉన్నారు, ఉన్నారు. ఏలినవారివలని భయముచే దాఁగినారు.”

“భయమా? నే నేమిచేసితిని వారిని?”

“కనఁబడిన హిందువులనందరిని ప్రత్యక్ష మృశ్యువువలె వధించు తమ సముఖమున కేసాధువు రానిచ్చగించును?”

“మఱి నాకు వారివలన మేలెట్లు కలుగఁగలదు?”

“ఏలినవారి యాజ్ఞయైన ఈ దాసురాలు తోడ్కొని రాగలదు.”

“ఎప్పుడు?”

“మధుర జేరిన వెంటనే.”

3

మోతీమహాలులో నొక చతుశ్శాల; పారశీ తివా నీపై బటచిన జముఖాణముమీఁద యొరగు దిండ్లమధ్య సుల్తాను ఘయాజుద్దీను సుఖాసీనుడై బంగారుప్యాలానుండి రక్తవర్ణపు షిరాజు షరాబు త్రాగుచుండెను. ఎదుట షరాబుతో నింపిన పెద్ద షీషాను బట్టుకొని సాకీ యొక్కడు నిలిచియుండెను. నిశ్శబ్దముగ సుల్తాను వెనుక ప్రక్క తలుపును దెఱచుకొని లోనికి వచ్చినదామె. ఆమె యడుగులచప్పుడు విని వెనుదిరిగి చూచినాడు సుల్తాను : ప్యాలాలో మిగిలి యుండిన యాసవము నొక్కగుక్కలో ద్రాగివేసి, దానిని సాకీచేతికిచ్చి వానినిఁ బొమ్మని సంజ్ఞచేసి యామెకు దన ప్రక్కను తావుచేసి వచ్చి కూర్చుండుమని కన్నీటెను. వచ్చి కూర్చుండి గడ్డముమీఁద చిందియుండిన యెఱ్ఱని షరాబు బిందువులను చిన్నపట్టురుమాలుతో దుడిచివేయుచు నడిగినది.

“ఏలినవారి షికారు జయప్రదముగ సాగినదా?” అని.

“సాగకేమి? ఒకపీలును బట్టుకొంటిమి. నాచేతితో జంపితిని రెండు ఫులులను, ఒక చిరుతను, నాల్గు జింకలను, రెండు దున్నలను. చాల శీఘ్రముగ గడచినవి ఆవారము రోజులను. జంతువుల టెంకులను వెదకుటకును వానిని కాచి యుండి చంపుటకును మాకాలము సరిపోయినది. వేటయందె మా మనసు సంపూర్ణముగ నిమగ్నమై పోయినది. అన్యచింత చొచ్చుట కవకాశము చిక్కలేదు.”

“ఏలినవారి మాటలు చాల సంతోషముఁ గలిగించుచున్నవి. సాధువువై ద్యమునకు ప్రథమఫల మిది.”

“సాధువువై ద్యమునకు ఫలమా? అతఁ డింకను ఔషధము నియ్యనేలేదే; మందు చేసి తెచ్చెదనని చెప్పిగదా పోయినాఁడు.”

“చిత్తము.”

“మఱి యతని వైద్యమునకు ఫలము నేననుభవించుట యెట్లు సాధ్యమగును?”

“వేటకుఁబోయి యుంటిరికదా.”

“అవును.”

“అప్పుడు మీకు సంపూర్ణ మనశ్శాంతి గలిగినదా లేదా?”

“కలిగినది. కాని దానికి సాధువు వైద్యముతో నేమి సంబంధము?”

“వారి యాదేశముమీఁదనేకదా ఏలినవారు బయలు వెడలినది వేటకు.”

“అతని యాదేశమా?”

“తమకు దెలియనీయక తమ మనసును సంపూర్ణముగ నాకర్షింపగల వ్యాపారమునఁ బ్రవేశపెట్టుట యుక్తమని ఆయన చెప్పినాఁడు.”

“ఊహా. ఇప్పుడు బోధపడుచున్నది, నన్ను పికారు నకుఁ బొమ్మని నీవు పురిగొల్పినందులకుఁ గారణము.”

“చిత్తము.”

“అట్లయిన, అతని వైద్యము నీవు తలచునంతటిగుణముఁ గలిగింపలేదు.”

“అన్యచింతలేక వేటయందు నిమగ్నులై యుంటినంటిరి కదా.”

“అవును. నిజమే. షికారున మనస్సు నిమగ్నముగ నుండినది. కంటినిండ నిద్రపట్టుచుండినది; కాని యా పరిస్థితి పట్టణము కంటఁబడగనే మారినది.”

“ఏమి జరిగిది?”

“వేటకాండ్రతోఁ గూడ షికారు సరంజామునంతటిని వెనుక విడిచిపెట్టి మేము ముందట సవారిచేసి వచ్చుచుంటిమి. అందఱికి ముందు నేను ; నాకు పదియడుగులు వెనుక నాసి రుద్దీను, మలికో బదిరుద్దీను ప్రభృతులును వచ్చుచుండిరి. పశుమలనుదాఁటి కొంతదూరము వచ్చినారము. కాజీసద్రుజ్జమాను గుఱ్ఱము మునిగాలు పెనగిలి ముందునకు పడినది. కాజీసాహేబువారు జీనుపైనుండి క్రిందఁబడిరి. వారిని లేవ నెత్తుటకు తక్కినవారందఱును గుఱ్ఱములనుఁ దిగిరి. నేనాగక ముందునకు సాగివచ్చుచుంటిని. పశుమల కొకపర్సంగు దూరమున నొక పాడుపడిన బుఱ్ఱానయు దానిసమీపమున నొక కోనేరును గలవు. కోనేటిగట్టున నొకవృత్తి గానవచ్చెను. నన్ను చూచి యతఁడు లేచి నీలిచి యాచేరువ నుండిన తెంకాయ తోఁపువైపు బోనారంభించెను. అతనినడకఁ జూడ నా కతఁడు పరిచితుఁడైనట్లు తోఁచినది. గుఱ్ఱము నాతనివైపునకు దఱిమి

తిని; సమీపమునకురాగ నె యతని నానవాలు పట్టితిని. అతడె ఆఫకీరు. నేను దగ్గరకువచ్చితి నేకాని యతని గలుసుకొనజాలక పోతిని అతని బిలిచితిని; వెనుదిరిగియైన చూడక తోపును బ్రవేశించినాడు; నేనును అతనివెంట తోపుజొచ్చితిని; మఱి యతని పొడ గానరాలేదు ; చెట్లమరుగున నెట్లు మాయమై నాఁడో తెలియదు.”

“ఎంతటి గాఢమైన భ్రమ ! సర్కారువారు నన్ను తమిషవలయును. అటువంటి వ్యక్తి లేడని నా దృఢనమ్మకము.”

“నాకన్నులతో నే నిన్నిపర్యాయములుచూచిన వ్యక్తి లేడనిన నే నెట్లాప్పగలను; ఉన్నాడు, ఉన్నాడు, ఉన్నాడు. లేడని చెప్పవలదు.”

“తాముచూడలేదని నేననను; తాముచూచినది వాస్తవమే; కాని తాము చూచినవ్యక్తి తమ ఇంద్రియవైకల్యము వలన నుత్పత్తియైనాడు; తమయూహాప్రపంచమునదప్ప వానికి మఱి యెచ్చటను తావులేదు. పసిరికలచే పీడితుడైనవాని కంటికి ప్రపంచమంతయు బచ్చగ గానవచ్చినట్లు, భ్రమజెందిన తమకంటికి ఆఫకీరే యెల్లయెడల ప్రత్యక్షమగుచున్నాడు. వానిని మీరు మరచిపో బ్రయత్నమునీయుడు. క్రమక్రమముగ నతడు నశింపఁగలడు. అతని జింఱించుచు మీరు కలత నందవలదు.”

“నీ మాటలసొందిక చక్కగనే యున్నది. నీవు చెప్పినట్లంతా నా యింద్రియ వైకల్యముచేతనే కలిగినవాడని యొప్పుకొనెదను. కాని యా టెంకాయతోఁబో? అదియు నా యింద్రియ వైకల్యముచేతనే కలిగినదా?”

“ఈ మధురాపట్టణము చుట్టును నెన్నియో టెంకాయ తోఁపులు గలవు? ఎండమావులలోని నీటిని వెదకు ప్రయాణి కునివలె తామా మాయఘోరవెంట నేదో యొక తోఁపును బ్రవేశించి యుండును. అందేమి విశేషము గలదు?”

“నేను ప్రవేశించిన తోఁపు ఈ ప్రపంచమందలి సామాన్యమైన టెంకాయతోఁపు కాదు. అది నరకలోకములోని సైతాను క్రీడావనము.”

“ఏలినవా రట్లనుటకు గారణము?”

“తోఁపులో బ్రవేశింపఁగనే ముఖముపై గొట్టినది దుర్గంధపుగాలి; కడుపులోని పేగులన్నియు పెకలి వచ్చినవి గొంతులోనికి, అడుగుబెట్టుటకు సందులేదు నేలమీద! ఎచ్చట చూచినను ఎముకలు, విరిగిన చేతులు, తునిసినకాళ్లు, భగ్నమైన వక్షస్థలములు, చూర్ణమైన బరియెమ్ములు; చెట్టుచెట్టు నుండి వ్రేలుచుండినవి అస్థిపంజరములును, శవములును; ఏ ప్రక్కఁజూచినను పండ్లిగిలించి యపహసించుచుండినవి కపాలములు; లొట్టకన్నులు, తొట్టిముక్కులు, గీటినపండ్లు చూడఘోరమైయుండినవి. అచటనచట వ్రేలుశవముల మాంసము కొరకు బోరువలును కుక్కలును బోల్లాడుచుండినవి. ఆ

భయంకర దృశ్యమునకు బెదరికాబోయి నాగుఱ్ఱము బయటికి దవుడుతీసినది. ఇదియు భ్రమయనెదవా?

“ఇది భ్రమకాదు మహాప్రభూ, వాస్తవము; ఇట్టి తోపొక్కటికాదు, మధురాపురము చుట్టును పెక్కుకలవు.”

“పెక్కుకలవా? అది యెట్లు శ్మశాన సదృశములైనవి?”

“ఏలినవారి ప్రజాపాలనా ప్రభావమువలన.”

“నా ప్రజాపాలనా ప్రభావము వలననా?”

“చిత్తము. అచుదిసమును దమయాజ్ఞచే వధిపఁబడు మందభాగ్యులగు హిందువుల యస్థిశకలములని, హిందువులపై ద్వేషము ఏలినవారికి పుష్పకతోవచ్చినది. అది జాడ్యముగాదు. ఏలినవారి స్వభావము మారినగాని అది పోదు. అంతవఱకు దానిని కుదుర్చుగల మంగులేదు; కావున దానినిషయమై చింత నందవలసిన యనసరము లేదు. కాని మీకు ఆతెంకాయతోపు నకు మార్గముఁ జూపిన ఫకీరుమాత్రము మాయాపురుషుఁడు; మీచిత్తవిభ్రాంతియో అతని జన్మభూమి; సరములపుష్టి తగ్గుట వలన కలిగిన చిత్తవిభ్రాంతి తనంతట పోజాలదు; కారణము నిర్మూలమైనగాని దానివలనఁ గలిగిన కార్యము రూపు మాసిపోదు.”

ఘయాజుద్దీ నించుక సేపు యేమో చింతించుచు మానముగ గూర్చుండియుండెను. ఆమెయు నాతనిబలుకరింపలేదు, తుద కతఁడు నిట్టూర్చి అడిగినాడు.

“వచ్చినాఁడా ఆసాధువు మరల?” అని.

లు వెలుపట వేయించి లోనికి వచ్చెను బానిసనాయకునితో బయటనుండి వారిని మోసికొనిపోయినవారిలో కొకఁడు బానిస నాయకునితోఁ గూడ మరలివచ్చుచు ద్వారమునఁ గూలెను; అతని పాటునుఁ జూచి మరచలందఱును భయవిహ్వములై “మారియూత్తా, మారియూత్తా”యని యాక్రందింపఁగడగిరి. బానిసలనాయకునికి గఱపునజేయివెట్టి కలఁచినట్లాయెను; కండ్లు తిరుగ మొదలిడినవి; మఱియొక క్షణమునకు వమనమగునట్లు తోఁచినది. మహాభయముచే గంపించుచు సతఁడు దంపుడుకొట్ట మును విడిచి బానిసల యునికిపట్టువైపు దిన్నగ నడచిపోయెను.

*

*

*

మొదట స్తున్ననునకు మారెమ్మరాక నెవ్వరును దెల్పు లేదు; సాధువంపిన యశాపథమును సేవించుచు సతఁడు ఏకాంత మందిరమున నుండెను; ఇద్దఱు పరిచారకులు దప్పు మఱియెవ్వ ఱును అతనియొద్ద లేరు. వేటనుండి మరలివచ్చి నాల్గురోజు లైనవి. సాధు విచ్చిన నాల్గుమాత్రలలో రెండు ఐపోయినవి. సరముల కెన్నఁడునులేని చైతన్యమును గలిగెను; ఉద్రేకమును భరింప శక్యముగాకపోయెను తనకు పరిచర్య సేయు భోజ్జాల నిద్దఱును పలుమా రెఁగాదిగ చూచెను వారాతని భావమును గ్రహించిరి; ఒకఁ డేదో యవసరకార్యముఁ జెప్పి వెడలిపో యెను. రెండవవాఁడు అనినాఁడు, ‘హుజూర్, తమకు బీగము సాహెబావారిమీఁద మనసు పాఱినట్లున్నది. వారిని ఇచ్చటికి

రమ్మని యాజ్ఞాపించితిని పోయి మనవిచేయుదునా?" అని, వానిమాటలు సుల్తాను చెవులకు అమృతధారాపాతమువలె సోకినవి; ముఖము చిలుకవృత్తో వికసించినది. 'అచ్చా'యను మాట అప్రయత్నముగ వెలువడినది. వెంటనే యతని సముఖమునుండి బయలువెడలినాడు భోజ్జా సుల్తాను ఒంటరిగ కూర్చున్నాడు; అతని మనస్సునకు బేగముసాహెబాపై లగ్నమైయుండినది అతని యాతురము హద్దుమీటినది. భోజ్జావాడు పోయి యింక నైదునిమిషములైనను కాలేదు; అతనికి గడియలు దాడిచుట్లతోచినవి. కూర్చుండజాలక పోయినాడు ఒక చోట. లేచి వెనుకకు ముందుకు పచాచ సేయఁ గడఁగినాడు. ఎచట యలుకుడ్డైనను బేగముసాహెబా వచ్చుచున్నదని చెవి యొగ్గి విన నారంభించెను. దాదాపు పదినిమిషములు గడచినవి. ఇంక నతఁడే బేగముసాహెబా మహల్లకు దరల నిశ్చయించుకొనెను. అప్పుడు వచ్చినాడు భోజ్జా పరుగుమీఁద. వాని ముఖము విన్నదనముచే వాడియుండినది; కత్తివాటువేసిన రక్తబిందు వెచ్చటను గానవచ్చునట్లులేదు. వాని విన్నబాటును వేగిరపాటునఁ జూచి సుల్తాను వానిని హెచ్చరించినాడు, 'ఏమిరా' అని. వాఁడుఏప్పుడు 'జహాంపనా, బేగం సాహెబా గాదు—' అని యర్థోక్తిలో నాగి మాటలాడలేక కూలబడెను. సుల్తాను వానిని సమీపించి లేవనెత్తపోగా వాడు దూరముగ దొర్లి పోయి ప్రయత్నముతో "జహాంపనా, ఈ గులామును తాళవలదు. నేను బీమారీ అయినాను. అల్లకడకు పోతున్నాను.

హుజూరు వారి మహాలున మారియూత్తాపాడచూపినది. బేగముసాహెబా ముర్దయినారు; తమతల్లిగారును ముర్దయినారు; సుల్తానుజాదా ముర్దయినాడు; నేను ముర్దగుచున్నాను. ఇక్కడ నుండవలదు. పరారి, పరారి.” యనుచు తల నిటునటు ద్రిష్టనారంభించినాడు. మాట లాగిపోయినవి.

సుల్తానునకు దిక్కుదోచలేదు. పిడుగువంటి తనకుటుంబ వినాశనవార్త యశనిగుండెను నీరుగావించినది. స్తబ్ధుడై నిలిచినాడు కొంతసేపు. దాహమెత్తినది; కూజాలోని శీతజలమును ప్యాలాయందు నింపుకొని త్రాగినాడు; అంతరాత్మ యచటి నుండి పారిపోమ్మని పురికొల్పి నారంభించినది; వాకిటివైపు రెండుమూడంజలు వేసి యేకాంతమందిరము నొక్కపర్యాయము పాఱజూచినాడు. ఎదుట మంచముమీఁద యొరగుపై గానవచ్చినది దంతపు బరిణ. దాని నెత్తుకొని అంగీ జేబునం దిడుకొని పరధ్యానముగ నడచినాడు వాకిటితట్టు.

*

*

*

మధురకుఁ దూర్పున నొక పర్వంగు దూరమున పైగయుత్తరపు టొడ్డున నొక పాడు పడిన శివాలయము. సూర్యోదయమై జాము ప్రొద్దెక్కినది. ఎచ్చటను మనుష్యుల పొడ గానరాలేదు. ఏటి ఇసుకయందు నడచి యాదేవాలయమువైపు వచ్చుచుండినది ఒక స్త్రీ. గట్టునఁ జేరిన పిమ్మట నలపు దీర్ఘకొనుట కేమో యొక క్షణకాలము నిలిచి పరికించిచూచినది. ముందు గానవచ్చినవి వలన వచ్చినవారి డేరాలును టెంకా

యాకుల గుడిసెలును ; కాని యవి యామె నాకర్పింపలేదు. దేవాలయము ప్రక్కనడచినది. ఎవ్వరును గానరాలేదు. ఇడిసి పడిన ప్రాకారమును దాటి లోపలికిఁజొచ్చి రంగమంటపమునుఁ బ్రవేశించినది. పాడుపడియుండినను జన నివాసము లందు గానవచ్చుచుండినవి. మంటపతలమున విలువగల తివాసులును రత్నకంబళములునుఁ బఱచియుండినవి. ఒకమూల మెత్తలు కుట్టిన సోఫా, దాని కిరుపార్శ్వములను కుర్చీలును నిలువఁబెట్టఁ బడియుండినవి; మధ్య నొక యెత్తయిన మేజా, దానికి నాలుగు ప్రక్కల కుర్చీలును నమచ్చియుండినవి. అక్క మంటపమునకుఁ బోవుదారియం దొక పట్టెమంచముపై సుల్తాను ఘయాజుద్దీను బడుండియుండెను. ఆమె చక్కఁగ సుల్తాను మంచముదగ్గరకుఁ బోయినది. ఘయాజుద్దీ నామెనుఁజూడలేదు. అతఁ డేదోమహా శాధచే పీడింపఁబడుచుండినట్లు గానవచ్చెను. పలుమారు అల్లా నామస్మరణముఁ జేయుచు గడుపుచు రెండుచేతులఁ బట్టి పిసికి కొనుచు మంచముపై నొక ప్రక్కనుండి మఱియొక ప్రక్కకుఁ బోరలుచు, తల నిటువైపునుండి యటువైపునకు విసరుచు మూల్గుచు నేడ్చుచు నుండెను. మంచము చేత యతని దుర వస్థనుఁ జూచుచు కొంతసేపు నిలిచిన దామె. చిటునగ వంకు రించిన దామె మోముపయి. హెచ్చరించుకొన్నది 'మహా ప్రభూ' యని. ఆమెమాటను విని యతఁడు కన్నులఁ దెరిచి చూచెను; కాని యామెను బోల్చుకొనఁడాయె. 'దాహము, దాహము' అని యడిగినాడు. ఆమాటలలోని దైన్యము ఆమె

మనసును మెత్తపఱచినది. సమీపమున నుండిన కూజాలోని జలమును ప్యాల్లాలోనికి వంచుకొని యాతని నోటఁ బోయుటకు మంచముపై వంగినది దుర్గంధము గుప్పన మోముపయిఁ గొట్టినది. పడుకమీఁద, అబ్బ! మల వమన పరిచ్యుతము నిండియుండినది. నరకమునందుఁ గూడ సంతటి యెఱుఁబఱకముఁ గలుగదు. ఎట్లో ప్రాణములు బిగబట్టుకొని యతని నోట గొంచెము జలము బోసినది. జలము గొంతు దాటఁగనే యతనికిఁ గొంత తెలివి వచ్చినది. మాటలాడగడఁగినాడు. గాలిలో గొట్టుకొని వచ్చు నస్పష్ట మర్మర శబ్దముల వలె యతని మాటలు వినవచ్చుచుండెను. మాటల వినికిచే గాక చాలవఱకును పెదవుల కదలికచే నామె యతనిభావము గ్రహింపవలసినవచ్చెను. ‘ఆసాధువు, ఆసాధువు,’ అను మాటలు వినవచ్చినవి.

‘ఏమి ప్రభూ, ఆసాధువు వచ్చినాడా మరల?’

‘లేదు, లేదు, మాత్ర, మాత్ర’

‘ఏమి, మాత్రలవలన గుణముకలుగలేదా?’

‘గుణము, గుణము’ అని పడకమీఁదికి దృష్టి ద్రిప్పి తలనఁ విసరినాడు యీ మంచపుకోటినుండి యీ మంచపు కోడువఱకు ఆప్రయత్నము దుర్భరమైపోయినది. కన్నులు మూతలుఁబడినవి. దేహచలన మాగిపోయినది. ఆమె నిలుచుండిన తావునుండి కదలలేదు ; కొంతసేపటికి అతఁడు మరల కన్నులు దెఱచి “దాహము, దాహము” అని గొంతులో నస్పష్టముగ గొతికినాడు. మరల నామె నీటిబిందువుల నాతనినోట బోయు

టకు దిగువనుండి ప్యాలానెత్తుకొని నిలిచినది. అడుగుపెట్టుటకు ముందే తగిలినది శూలఘాతవలె నొక పెనుపోటు. ప్రాణము ఖేచరమార్గమున కెగసిపోయినట్లు తోచినది. కన్నుల చీకట్లు గ్రమ్ముకొనినవి. దేహము స్వాధీనము దప్పనట్లు సంశయముఁ గలిగినది. ఆత్మబలము సంతటిని వినియోగపఱచి సడలిపోవుచుండిన శక్తిని బిగఁబట్టి యింద్రియవ్యాపారములను స్వాధీనముఁ జేసికొని యతనినోట తీర్థముఁ బోసి సత్వరముగఁ జెప్పవొడఁగినది:

‘మహాప్రభూ, తమకు మరణము సమీపించుచున్నది. శీఘ్రము తమరు దేవునిసింహాసనము మూదునిలిచి తమచర్యల కన్నిటికి లెక్క చెప్పవలసియున్నది. తమ దుర్మరణమును కన్నులారఁజూచి సంతసింపవలయు ననుకొంటిని; కాని దేవుని యుద్దేశము వేఱువిధముగనున్నది. నా కిప్పుడే మారి సోకినది, తమకు ముందే దేవుని యాస్థానము నుచేరి తమ కుచితరీతిని స్వాగతము చెప్పవలసి యున్నది; కాని నేనందులకు చింతింపను. నా కాయ సంతృప్తి కలిగినది. నా కార్యము నెఱవేరినది.’

‘సీకార్యమా? ఏమి టాకార్యము?’

‘ఏలినవారిని తుద ముట్టించుట.’

‘నీకు నాపై నింత విరోధ మేలకలిగినది? నే నేమిచేసితిని?’

‘ఏమి చేసితినిని యడుగుటకు నో రెట్లు వచ్చినది? పాపాత్ముడా! జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకో, నా తలిదండ్రులను వృద్ధులను నాయెదుట తలలు నటికించితివే. ప్రాణసమానుఁడగు నాభర్తను

గొఱత వేయించితివే? నాకు మానభంగ మొనరించితివే? మరచితివా? నీవు మరచినను నేను మరువలేదు. శీలభంగమునకు దుఃఖించి మొదట నాత్మహత్య నొనర్చుకొని ప్రాణమును విసర్జింపఁ దలపెట్టితిని; కాని యోచింపఁగా లోకమున కేదేని మేలు జేసి యావల ప్రాణము వదలుట యుక్తమని తోచినది. నాశీల మెట్లును చెడనే చెడినది. నా ప్రాణత్యాగమువలన నది పరిశుద్ధముఁ గాజాలదు. కావున నీవంటి రాక్షసుని నిర్మూలముఁ గావించి సర్వ హిందూమహిళా ప్రపంచమునకు మానభంగ భయము నాపవలయు నని నిశ్చయించితిని. అది మొదలు నీయందు కైతవ ప్రేమఁ జూపుచు నీతోడ నీడవలె చరించితిని; నాకార్యము నెఱవేరినది. ఇక స్త్రీలకు నీవలన మానహాని కలుగదు.'

“నీవేమిచేసితివి, నీకార్యము నెఱవేరుటకు? విధిమూలమున నే నిట్లయితిని.”

“ఆవిధిని నేనే, తమ ఇప్పటి దుస్థితికి కారణము సాధు విచ్చిన మాత్రలు. ఆ సాధువు నా పితండ్రి; నా ప్రార్థన మీఁదనే ఆయన తమ్ము శుదముట్టించుట కీమాత్రలు తయారు జేసినాడు. ఇక—”

సుల్తా నామె కడపటిమాటలను వినలేదు. కడుపులో నతనికి చెప్పరాని బాధ కలిగినది. వేయికత్తలు గ్రుచ్చినట్లును, పేగులను ఖండతుం డెములుగ దఱిగినట్లును, సగ్ని జ్వాలలు ప్రజ్వరిల్లి యుదరమునుండి వ్యాపించి దేహము నాద్యంతము దహిం

చుచుండినట్లును దోచినది, కడుపును రెండుచేతులను బిగబట్టి మూల్గుచు పెద్ద పెట్టున నటవగడగినాడు. తుదకు పేగులన్నియు లేచి పైకి వచ్చినట్లయినది. వమనమైనది. నెత్తురు, నెత్తురు, నెత్తురు! ఎచటఁజూచినను కన్నులు చెదఱున ట్లెట్టని రక్తము రక్తనాళము లన్నియు నిరిసి ప్రవహించునట్లు కానవచ్చినది. వమనమైన పిమ్మట నతనిబాధ కొంత తగ్గిపోయినది. గల్లు గల్లు మను శబ్దము చెవిసోకినది. కన్నులను దెఱచి చూచినాడు. ఎగుట ప్రత్యక్షమైనాడు ఆ మాయలఘోరము; ఎట్టని సోగమొగమున కణకణ మండు నగ్నిశకలములవలె మంటల నుమియు చుండినవి అతని కన్నులు. ఆకుపచ్చ పాగాచెంగులు గాలిలో నల్లలనాడుచుండినవి. చేతియందలి యినుప యుంగరముల గుదియ నాడించుచు, 'అల్లహాకేనాంకర్, అల్లహాకేనాంకర్, అల్లహా రసూల్ కేనాంకర్' అని పాడుచు నృత్యమునేయుచు ఊణ ఊణమున సమీపించుచుండినాడు. అతనిఁ జూడఁగ నే సుల్తాను గుండె నీరయినది. తప్పించుకొని పాటిపోవుదమని నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఎచ్చటికి పోగలడు? శరీరమున బందీకృతమై యున్నాడు; శరీర మతని ధిక్కరించి యున్నతావునుండి మెదలలేదు. అతఁడు పాటిపోవ మార్గము నింకను వెదకుచుండఁగ నే ఘోరము వచ్చినాడు సమీపమునకు. చెంగున నెగిరి ఊమ్మమీఁద నిలిచినాడు. 'అయే, మలఠాన్; అయే మలఠాన్' అనుచు దానికిఁ దాళమువేయునట్లుడుగులిడుచు చేతిలోని గుదియ నెత్తి సుల్తాను నెట్లపై మోదుట కుంకించినాడు.

‘అయ్యో! అయ్యో! ఫకీర్ ఫకీ’ రని మహా భయంకరమైన కేక వేసినాడు సుల్తాను. నేల కుసలఁగూలి మరణావస్థయందుండిన యామె కా కేక వినవచ్చినది. ఒకసారి తలయెత్తి చూచినది మంచమువంక. సుల్తాను కదలక మెదలక పడియుండెను. పిన్న నగ వామె మోమునం దుకురించినది. నారాయణ నారాయణ యని గొణుగుచు తల నేల్పై మోపినది.

భక్త గ్రాహి

౧

దినమంతయు శ్రమపడుటచే ప్రాణము బేజారయిపోయి
నది ప్రోలయకు. రాయలదేవునికి పరిచర్యసేయుచు నుదయాస్త
మయము తిరుగవలసివచ్చెను. పూర్వాహ్నమున కొలువుకూట
మున రాయలపరివారజనముతోపాటు శ్వేతచ్ఛత్రమునుఁ బట్టు
కొని వజ్రసింహాసనము వెనుక నిలిచియుండెను; రాయదేవుడు
దినసరి రాజకార్యములను నెఱవేర్చుకొని, బహుమనీ సుల్తాను
నోడించుటకు తోడ్పడిన నాయకులకును పాలెగాండ్రకును నొం
టల్లకును వారివారి పరాక్రమమునకుఁ దగినట్లు బహుమాన
సత్కారముల నొనర్చి కొలువు సాలించువఱకును విడుమర లేక
పోయినది. సత్కారవిషయమునుఁ గూర్చి చింతింపఁగా యేవిధ
మైన గౌరవమును పొందనివాఁడు తా నొక్కఁడే. సరివారిలో
దన కెంత చిన్నదనమైనది, రణక్షేత్రమున పరాక్రమ ప్రదర్శ
నమున దా నెవ్వరికిని తీసిపోలేదు. రాయదేవుని కొలువున దన
కంటె నతిశయముగ నాత్మసమర్పణ మెవ్వరునుఁ గావించి
యుండలేదు. కాని తనకు సత్కారముఁ గలుగకపోవుట,
స్వయంకృతాపరాధమునకు ఫలితము. తన సేవకు మెచ్చి
స్వామివారు తన కేమికావలయునని సెలవియ్యఁగా నేప్రభు
వును ప్రసాదింపరాని కోరికను గోరుట తన తెలివిమూలినతనము
గాని, యేలినవారి తప్పేమికలదు? కాని ఏలినవారు తన కేదేని

యొక బిరుదు నిచ్చియుండకూడదా? పోనీ, ఎంతటి యల్పమైనదియైనను నొక గండపెండేరమునో, వీరశృంఖలమునో ప్రసాదించియుండరాదా? అవును, రాజుల చిత్తవృత్తియట్టిది. ఆశ్రితుల హృదయములను తృప్తిపఱుపగల శక్తి దానికి లేదు. ఈ యవమానమువలనఁ గలిగినవ్యధకు దోడు పుంశుమీదియుష్సవలె రాయసత్కారమునకుఁ బాత్రులైన తోడిపరివారజనులఁ గూడి సాయాహ్వానమంతయు మరల సగరిచాకిరి సేయవలసివచ్చెను. పట్టణమునందలి దేవాలయముల కన్నిటికిని, తురకలపై విజయము గలిగించినందులకై తదధిష్ఠ దేవతలకుఁ దన కృతజ్ఞతనుఁ జూపుటకు రాయదేవుఁడు బయలుదేరగా నాయనను వెన్నంటి గొడుగునుఁ బట్టుచు దానును పోవలసివచ్చెను. హృదయవిదారకమైన యవమానమునకుఁ గ్రుంగిపోక తా నెట్లోద్భవించి తన సేవాధర్మమును నెఱవేర్చగలిగెనో యతనికి తెలియదు; కాని యాభాధ యెట్లొ నివర్తియైపోయినది. ముత్యాలజల్లుల గొడుగును కోణే వాకిటికడ నంతఃపుర ఛత్ర గ్రాహిణి కొప్పుజెప్పెను. ఇష్టమువచ్చినంతసేపు తన గొడవయందు పడియుండవచ్చును. మరుసటి యుదయమువఱకును దన్నడుగువా దుండరు.

బయలుదేరినాఁడు తలారిగట్టుప్రాంతముననుండు దనయింటికి. నిజసత్కారార్హతను రాయలవారి సూదాసీన్యమునుఁ దలపోసికొనుచు పయనము సాగించుటచే బహిఃప్రపంచమున నేమి నడచుచుండునదియు నతని మనసు కెక్కలేదు. మామూలు ప్రకారము దన యింటికి మిక్కిలియు సమీపమైన

యడ్డదారిని ద్రొక్కెను. శీఘ్రముగ బోవలయునని యనుకొనిన నతఁడు హజార రామస్వామి గుడినుండి బయలుదేరి పాన్పుపారి సూళై బజారులగుండ నడచి యటుపిమ్మట నచట నచట కూర గాయల తోటలుగల విజనప్రదేశమును దాటి, విఠలస్వామి యాలయ ప్రాంగణమునుండి పూర్వాభిముఖముగఁ బోయి యానెగొంది రేవున కించుక దక్షిణమున తలారిగట్టును గలియు సంత వీధినిజొచ్చి పోవలసియుండెను. సూళై బజారున కతఁడు వచ్చునప్పటికి సందెస్త్రాద్దు గడచినది. ఇరులు గ్రమ్మినవి. అచట నచట ధనసంపన్నురాండ్రైన వేశ్యకాంతల ముంగిళ్ల యందును, దమ ప్రియురాండ్ర కౌగిళ్ల కాశించి బిరబిర నడతెంచు దండ నాయక ప్రధాన సామంతాదులతో వచ్చు పంజు వెలుగులు బడు తావులయందును దప్ప వీధి యంతయు సందకారమున బ్రుంగియుండెను. సూళై బజారుదాటి విజనప్రదేశమును జొచ్చు వఱకును నతనికి మార్గమున నేయాటంకమును దగులలేదు. విఠలస్వామియాలయమునకు ఇంకను చాలదూరములేదు. సాదె కొలువు వాద్యముల మ్రోత స్పష్టముగ వినవచ్చు చుండినది. ఇంక రెండుమూడు నిమిషములలో విజనప్రదేశమును దాటి దేవాలయప్రాంగణమును జేరవచ్చును. దారిప్రక్కనుండు నొక కూరగాయలతోటను దాటి పదిబారలు నడచినాఁడో లేదో వెనుక నడుగుల చప్పుడైనట్లు తోచినది. తన వెనుక చీకటి యందు వచ్చువా రెవ్వరో కనుగొనుటకు వెనుదిరుగ నుద్దేశించెను; కాని వెనుకనుండి యెవ్వరో చుట్టును పాశమువేసినట్లు

అతనికంతమును సందిట బిగియఁబట్టి, నోట గుడ్డను గ్రుక్కి, కండ్లపై గంతను బిగించి, కాలుసేతులు గట్టివైచిరి; తరువాత తల నొక్కడును నడుము నొక్కడును గాళ్ళ నొక్కడునుఁ బట్టి మోసికొనిపోయి యొక వాహనముపైఁ గూలవేసిరి. దాని చలనమునుఁ బట్టిచూడఁగా నది మనుష్యులు భుజములపై మోసికొనిపోయెడు పల్లకివంటి వాహన మను తలంపుకలిగినది.

దాదాపు రెండుగడియలకాలము ప్రోలయ యందుండెను. అదియే యతనికొక యుగస్మితోఁచినది. కడపట నా వాహన మాగెను. వెంటనే ఎవరో ప్రోలయ నందుండి బయటి కీడ్చి పక్ష వైచి యతని బంధనములను దొలగించిరి; బంధనిముక్తములైన చేతులతో నతఁడు నోట గ్రుక్కియుండిన గుడ్డలను లాగి వేసి కంటిగంత నూడదీసి పాటవైచెను; కాని యందువలన నతని కేమియు లాభముఁ గలుగదాయె. గాఢాంధకారము; కన్నులముం దుంచుకొనినను అటచేతులు సైతము గనిపించ వాయె. తడవి చూచినాఁడు. మెత్తలు కుట్టిన మంచముమీఁదనో లేక యట్టి వేటొక శయ్యయందో పడియుండినట్లు స్పర్శ వల్లఁ దెలియవచ్చినది. సగము కూర్చుండినూటలాడ ప్రయత్న పడినాఁడు. వెంటనే ముఖముపై నడిచినట్లు వచ్చినది భీకరస్వరమున దక్కనీలో జవాబు. 'ఉసురుపై నాశయండిన వాగ కుము. రేపటి యుదయమువఱకును నీ విచటనే పడియుండవలయును. తరువాతి స్థితి నీకె యెఱుక కాఁగలదు' అని. అట్లుపై నోరుదెఱచుటకు ధైర్యము లేకపోయినది. ప్రోలయకు.

కొంతకాలము తానెచ్చట నుండు నదియు నూహించి కనుగొనవలయునని ప్రోలయ వ్యర్థముగ జింతించుచు గూర్చుండియుండెను. ఎంత యోదించిచూచినను సాధ్యపడలేను. అంతట నచటినుండి తప్పించుకొనిపోవుట యుక్తమని యెంచెను. మంచముపైనుండి లేచి చీకటిలో దడవుకొనుచు రెండుమూడడుగులు ముందునకుసాగెను అంతట నతని యడుగు త్రాటినలె నిడుపై రోమమయమైన మెత్తనివస్తువు పైఁబడినది; వెంటనే గుఱ్ఱమును భీకరశబ్దము చెవిసోకగా భయముచే దద్దరిలి వెనుకంజ వేసినాడు. మంచము అడ్డు దగులఁగా దానిపైఁ గూలఁబడినాడు. తప్పించుకొను ప్రయత్నమును మానుకొని తనస్థితినిఁగూర్చి చింతించుచు పండుకొనినాడు. తన్నుఁబట్టి బంధించినవా రెవ్వరో? ఎవ్వరైన నేమి, శత్రులగుపరుగాని మిత్రులు గాజాలరు; ఏకారణముచే వారు తన్ను చెఱపట్టినను వారివలనఁ దనకు కీడుగలుగుననుట నిశ్చయము. వారిలో గనీస మొక్కఁడైనను మహమ్మదీయుఁడై యుండవలయును. ఏలనఁగా; సందిట తనకంతము నిఱికించుకొనినవానికి గడ్డముండినది; మహమ్మదీయులు గానివారికిఁగూడ గడ్డముండవచ్చును; కాని తాను మాటలాడ బ్రయత్నముసేయఁగా దన్ను నోరెత్తవలదని యాజ్ఞాపించినవాడు తెనుగుననో కన్నడముననో భాషింపక దక్కనీ నవలంబించుటనుఁ జూడ కర్ణాటకసామ్రాజ్యమున వాడుకయందుండు భాషల నెఱుంగని మహమ్మదీయుఁడను నూహకెడమిచ్చుచున్నది. తానూహించినట్లు తన శత్రువులు మహమ్మ

దీయులగుట నిశ్చయమగుపక్షమున, వారెవ్వరై యుందురో? రాయలవారి కొలువున నెండ్రో మహమ్మదీయులు గలరు; వారందఱును దనకెఱిగినవారే; కాని వారెవ్వరికిని దనమీఁద శ్రోధము గలదని యెంచుట కవకాశములేదు. ఇటీవల బహమనీ సుల్తానుమీఁది దండయాత్రయం దొక ఘోరసంగ్రామమున, బ్రఖ్యాతుడగు నాస్థా నమీరొకఁడు దనచే మడిసినదిమాత్రము వాస్తవమే. కాని యతనివారికి విజయనగరమునకు రా నెట్లు సాధ్యపడినది? వచ్చిరిపో, స్వయము రాయలవారి యనుచరులలో నొక్కని చెఱబట్టుట కెట్లు వలనుపడినది? ఇట్టిదుండగము రాయరాజధాని నడివీధులలో జరుగుచుండఁగా, పట్టణ 'ప్రధాన తలారి' జంగమయ్య చక్రవర్తి శత్రువుల నడవడిని గనిపట్టఁజాలక యేమిచేయుచున్నాఁడో? బహమనీసుల్తానుతోడి యుద్ధమును స్మరింపఁగ నే ఆయుధముననే శత్రువులను బొడిచి సూర్యమండలమును భేదించుకొని యా మార్గమున వీరస్వర్గమున కెక్కిన యతని యేకపుత్రుఁడు జ్ఞప్తికివచ్చెను. తన కింక పుత్ర సంతతిలేదు; తన్ను జిక్కించుకొనిన శత్రువులు తన్ను వధింపక విడువరు; అంతట తన వంశ మంతరించిపోవును. తన భార్యలందఱు సహగమనముచేసి మహాసత్తు లగుదురు. తన కుటుంబము సర్వనాశమై పోగలదు. భార్యలను దలంచుకొన్నప్పుడు ముఖ్యముగ కడగొట్టుభార్య యతనికి గన్నులముందు పొడఁగట్టి నట్లయినది. దానియెడ నతనికి మమతయెక్కుడు. చిన్నది; రూపమున మోహినియే. రాయల యంతఃపురమునఁగూడ దానికుద్ది

సేయఁగల అందకత్తియ కానరాదు. మరులుగొలుపుటయందు దాని కీడైన యాడుదిలేదు. పూవువలె మృదులమైనది దాని శరీరము. ఆ చిన్నది, ఆ మోహనాంగి, ఆ సనకుసుమకోమల శరీర, చితియెక్కి భుగభుగమండు నగ్నిజ్వాలలోమాడి మసియై పోవలసినదేనా? ఆక్రూరవిధినితప్పించుటకు మార్గములేదా? అని యుస్సురని కన్నుల నీరు వెట్టుకొనుచు మహాహృదయ వేదనతో పడుకపై బొరలుచుండెను. శాధపడి శాధపడి తుడకు చిరకాలము మనశ్శరీరములు శోషిలుటవలన నెప్పుడో యతిని కన్నులు మూతలుఁ బడిపోయినవి. ఆత్మ సొమ్మసిల్లినది.

౨

మెలఁకువ పచ్చినది; కాని నిద్రమత్తు సంపూర్ణముగ తొలఁగిపోలేదు. చలి, దేహముపై నుండి జారిపోయిన శాలువను చేతులతో దడవి మీఁదికీడ్చి కప్పకొని సిద్రించుటకు బ్రయత్న మొనర్చినాఁడు ప్రోలయ. వ్రాగన్న వడినది. ఊబిలో బ్రుంగు ఘనపదార్థమువలె సత్త్వరముగ గ్రుంక నారంభించినది అతిని చైతన్యము అజ్ఞాత హృదయాంధకార సీమలోనికి. పంచమహా శబ్దము లెచటనో వ్రాగుచున్నట్లు తోచినది. ఏదో దేవాలయములోనని తనమనస్సనకు సమాధానము చెప్పకొనినాఁడు. ఇంతలో వినవచ్చినది,—

‘మహారాజాధిరాజ, రాజపర మేశ్వర, అరిరాయవిభాళ, భాషగెతప్పవరాయరగండ, మూరురాయరగండ, అష్టదిగ్రాయ మనోభయంకర, హిందూరాయసురత్రాణ, యవనరాజ్య

స్థాపనాచార్య, సాహితీమనమరాంగణసార్యభౌమ, జయ, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ.”

అను వందిజనుల కై వారము వెంటనే చెవి సోకినది,—

‘నాఁడు నేఁడును యాదవాస్వయమునందు

జననమందెను ననుదేవయనుజవిభుని

కృష్ణుఁడను పేర సరసేంద్రకృష్ణదేవ

రాయఁ డను పేర నాదినారాయణుండు’

అను మాగధుల స్తోత్రపాఠము. ‘ఇంకను చక్కఁగ నిదురపట్టనే లేదు; అప్పుడే ప్రారంభమైనది కల’ యని యబ్బురపడినాఁడు స్తోలయ. ఎవరో అధ్యాత్మసంకీర్తనలు పాడుచుండుట వినవచ్చినది; అంతట సతనిచైతన్యము సంపూర్ణముగ నిద్రలో మునిగినది కాని చాలకాలము నిద్రపోలేదు. ‘దేవ, అవధారు! తెల్లవారవచ్చినది. వలినవారు కాల్యకృత్యములను నెఱవేర్చుట కిది యవసరము’ అనువాక్కు స్పష్టముగ వినవచ్చినది సమీపమున. ఉలికిపడి లేచికూర్చున్నాఁడు. చుట్టును వినవచ్చినవి పారావత కీరశారికాదుల కూతలు. అతనికి సందేహముఁ గలిగినది మాంజిష్ఠ తైరను తొలఁగఁద్రోసి చూచినాఁడు. ఎదుట నిలువఁ జెట్టియుండిన బంగారుచట్టపు వెనీసు నిలువుటద్దమున గానవచ్చినది సకిలమంచముపైఁ గూర్చుండి యుండు సతని ప్రతిబింబము. తికమక పాటు కలిగినది. అంతదశక సతఁడు తన యింట నెనిదిండుచుంటినని యెంచినాఁడు. తనయింట సకిల మంచము

గాని, మాంజిష్ఠపు పట్టు తెర గాని, బంగారుచట్టపు వెసీసు నిలుపు
టద్దముగాని లేవు; పరిశీలించిచూచు నుద్దేశముతో మంచము
దిగుటకొఱకు కాళ్ళను క్రిందికి జాఱవిడిచినాడు; గట్టిగ పల
కలవలె నేవో పాదముకు సోకినవి. వంగిచూచినాడు; కానవచ్చి
నవి క్రింద వరాహముద్రాంకితములైన బంగారుపావలు. వానిని
చూడగానే అతనికి ఆశ్చర్యమును భయమును గలిగినవి. అవి
తన పాదరక్షలుగావు, మఱి యెవ్వరివియ్యగావు, రాయ
సామ్రాజ్యమున నా పావలను మెట్ట నర్హుడు రాయదేవేంద్రు
డొక్కడే. రాయలదేవుని పాదరక్షలు తన పడకటింటి కెల్లు
వచ్చినవి? అని చింతించుచు వానికి పాదముల దాకసీయక
ఓంగ మంచము దిగి నలువైపుల బరిశీలించి చూచినాడు.
ఏమిచిత్రము? ఆ పడకటిల్లెచ్చటిది? అట్టి చక్కని మందిరమున
దనవంటి యల్పుడు నిద్రించుభాగ్య మెట్లుగలిగినది? స్నిగ్ధముగ
మెఱుగువెట్టి వెండి రేకులవలె తెల్లనైన గోడలును, వానిమధ్య
నచటనచట చిత్రంపఁబడియుండు రతిమన్తధ రంభానలకూబర
దాశకన్యాపరాశర ఊర్వశీ పురూరవాది యపరూప శృంగార
చిత్రపటములును, వాతావరణ మంతటను గుబులుకొను
నగరుచందనాది సుగంధ ద్రవ్యముల వాసనలను, దనవంటి
సామాన్యుల గృహములనుండునవి కావు. చూడగా రాయల
దేవుని యంతఃపురములోని పడకటింటివలె గానవచ్చినది. తా
నచటి కెల్లురాగలిగెను? చక్రవర్తిపడకపై నిద్రించుట యెట్లు
సంభవించినది? పూర్వదినము నడచిన వర్తమానమును స్మర

ణకు వచ్చినది. తన్నుబంధించి తెచ్చినవా రెవ్వరు? ఈపడక టిలైచ్చటిది? వారే తన్నిచ్చటికి తెచ్చిరా? వారి వేషభాషలు మహమ్మదీయులను గదా పోలియుండినవి? అగునేని రాయ దేవుని యంతఃపురముతో వారి కేసంబంధము గలదు? అని యిట్లు తనలోదాసు తర్కించుకొనుచుండగా, హేమ వేత్ర ధారిణి యొక యువతివచ్చి యెదులునిలిచి పలికినది, 'దేవ, అనధాతు! కన్యకా కపిలకామధేనుస్వర్చన విప్రదర్శనములకు అనసరము' అని. అప్పటికే కలతవడియుండిన మన స్వామాట లు వివరగానే మఱియు జిక్కులపాలై నది. తన సందేహముల నెట్లయిన నివర్తి చేసికొనవలయునని నిశ్చయము చేసికొని యడిగినాడు,—

‘నే నెవ్వడను’? అని.

ఆమాట చెవిసోకకగనే నిర్ఘాంతపడినట్లు పలుకక నిలిచి నది వేత్రధారిణి అది తనప్రశ్న నర్థముచేసికొనలేదని తలచి అడిగినాడు మరల ‘నే నెవ్వడను’ అని. అవసరిక ధైర్యము తెచ్చుకొని కరములు మొగిడ్చి చెప్పినది.

‘చిత్రైసు, దేవా! వలినవా రీయధమదాసి నేలనో హేళనసేయ దలపెట్టినారు. స్వామివారు తమైఱుగరా? మనవి చేసికొనియెదను, చిత్రగింప కర్తలు. వినుడు. వలినవారు శ్రీ మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర, యరిరాయవిభాళ, భాషగ తప్పవరాయరగండ అష్టదిగ్రయభయంకర, మూరురాయరగండ, యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య, సాహితీసమరాంగణ

సార్వభౌమ, విద్యానగర సామ్రాజ్యాధీశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీకృష్ణ దేవమహారాయలవారు.'

'నేను కృష్ణ దేవమహారాయలనా?'

'సందేహమేల మహాప్రభూ?'

'మఱి నేనెచ్చట నున్నాడను.'

'అంతఃపురమున నైజయంతీ సదనమున.'

'ఇచ్చటికి నేనెట్లు వచ్చితిని?'

'ఎప్పటివలె నే.'

'అట్లనిన?'

'సందెకొలుపు సాలించిన తరువాత అప్పాజీ వారితో ముచ్చటలాడుచు విజయము చేసితిరి.'

ప్రేమయకు సందేహములు తీటుటకుమాటు వృద్ధియై నవి. తానట! కృష్ణదేవ మహారాయలట! ఏమి చిత్రము. యోచించి చూడఁగా నది యేదో నాటకమువలె దోచు చున్నది. కాని యానాటకమునాడించు సూత్రధారుఁడెవ్వఁడు? ఎవ్వఁడైన నేమి? తా నతనిచేతి జంత్రిపుబొమ్మ యైనాడు. అతఁ డెట్లాడించిన నట్లాడవలసియున్నది. ఎట్లు పర్యవసానము గాబోవుచున్నదో? ఎప్పటికేది ప్రస్తుతమో అప్పుడు దాని నను సరించుట శ్రేయస్కరమని పెద్దలు చెప్పుదురు. కావున నవగరిక చెప్పినట్లు తానే రాయలని తలఁచి ప్రవర్తించుట యుక్తమని నిశ్చయించి రాయపావలుమెట్టి బయలువెడలెను.

రాచనగరునందలి కార్యకలాపమునుఁ గూర్చి ప్రోలయ
 వినియున్నను కనియెఱుంగఁడు. కావున ఉదయమున నచట
 జరుగు ప్రతివిషయమును చిత్రముగ నే కానవచ్చినది. అది
 యనుదినమును దనకు పరిచితమైన వాస్తవప్రపంచము గాదు;
 మాయాకమువలె నుండినది. సర్వము స్త్రీమయము; తాను
 దప్ప మగపురుఁగెచ్చటను గానరాలేదు; మఱియు నచటికార్య
 క్రమమునకుఁ గూడ వాస్తవప్రపంచమున తావులేదు. తన
 యునికి నిమిత్తమాత్రమే. ఒకపనియు దనవలన జరుగలేదు.
 సర్వమును నచటి పరిజనుల మూలమున నడచుచుండినది.
 దంతథావన ముఖమజ్జనములు ముగిసినవి. నామతీర్థ కార్య
 మారంభమాయెను. నామతీర్థ మంటపమున కతఁడు జేరునప్ప
 టికి బ్రాహ్మణులనేకు లచటగూడియుండిరి. అతఁడు ప్రవేశింపఁ
 గనే వారులేచి యూర్జింపించిరి వారికి నమస్కరించి యటుఁ
 పిమ్మట నేమిసేయవలసినదియుఁ దెలియకపోవుటచే నచట
 సందేహపడుచు నొకక్షణమాగెను. ఇంతట నె పిలిపిలబ్రవేశించి
 నాడు ఓదువ పద్మాక్షమ్మ మొకలగు నూడిగపు యువతులు
 బెక్కండ్రు. ఒక తెవచ్చి యతనికి కైదండయిచ్చి కొనిపోయి మం
 టపమధ్యమున వేసియుండిన బంగారుపీటపైఁగూర్చుండఁబెట్టి
 నది. పెద్ద నిలువుటద్దమునుఁ బట్టుకొని మఱియొకతె యతని
 యెదుట నిలిచినది. పచ్చకర్పూరమును గస్తూరిని సమభాగము
 లుగ వామహస్తాలమునఁ జిన్నకుప్పగబోసి పన్నీటిబిందువులను
 జిలికి రంగరించి వుడుకవంటి బంగరుకడ్డీతో నతనిముఖమున

గీటునామము దిద్దినది ఇంకొక తె. నామతీర్థ మగుచుండఁగా నోదువపద్మాక్షమ్మ గాయత్రీరామాయణమునుఁ జదుపుచుండి నది; ముగియఁగ నే పుస్తకమునుకట్టినది. ఊడిగవుసతులు బ్రాహ్మణులకు దక్షిణతాంబూలములనిచ్చి పంపి వేసిరి. బ్రాహ్మణులు వెలి హజారమును దాఁటగ నే హెగ్గడికఁజై లిద్ద జతని కిరుపార్శ్వముల నిలిచి చేతులఁబట్టి లేవనెత్తి, బోయతలు తెచ్చిన మోత కుర్చీయందుఁ గూర్చుండఁబెట్టి మోసికొనిపోయి యలంకార మందిరమధ్యమున వెండిగొలుసులనుండి వ్రేలుచుండిన దంతపు తూగుటుయ్యలలోని మెత్తని కుంకుమపువ్వు పటపుమీఁద పట్టు తలగడబిళ్ళలనడుమ నాసీనునిఁ గావించిరి. కై సేత స్త్రారంభ మైనది; పరిచారికాజన మతనినిచుట్టుకొని వారివారి నిర్ణీతకార్యముల నెఱవేర్పగడఁగిరి. మొదట సిగకు సీలిపట్టుదారమున గూర్చియుండిన సిగతామెతులుఁ గట్టిరి ; వానిమీఁద పూల దండలనుఁ జుట్టి యని కొంచెము వెలుపలికిఁ దెలియవచ్చునట్లు బంగారు సరిగపూవుల పట్టురుమాలును చెంగులు జాఱవిడిచి పాగజుట్టిరి; క్రొత్తముత్యముల మేలు కుట్టుతోడి బంగారు బుటాదారి చీనా పట్టుదట్టిని మొలకుఁ గట్టి దంతపు పిడి వంకర చంద్రహాసమును జెక్కిరి. కై సేత సంపూర్తియైనది. ఒక పరిచారిక నిలువుటద్దమునుఁ దెచ్చి యెదుట నిలిపినది. తన్ను తాను గుర్తింపఁజాలక పోయినాఁడు ప్రోలయ, అద్దమున గాన వచ్చినది గొడుగుప్రోలయ ప్రతిబింబముగాదు ; ప్రోలమహా రాజులవారిది.

పట్టరాని నవ్వునచ్చినది ప్రోలయకు. పక్కన నవ్వి నాడు. ప్రతిబింబమునూడ నవ్వి నది. తనకన్నకు గానవచ్చు వస్తువులును దా నప్పుడు పొందుచుండు ననుభవములును సుఖ స్థితియందుఁ గలిగిన భ్రాంతి విశేషములే కాని యన్యము గాదని నిశ్చయించు కొనెను. మానవుని యనుభవములందు కల బహుచిత్రమైనది. తాత్కాలికముగనైనను దానికి అసత్యమును సత్యముగ బ్రదర్శించి నష్టింపఁగల శక్తికలదు. ఎన్నిపర్యాయములు తాను కలగని యుండలేదు. ఇట్టి మహా ద్యుతమైన కలను దానంతకు ముందెప్పుడైన గనియుండెనా? మఱి యెవ్వరైన గనియుండిరా? ఆ స్వప్న కృష్ణరాయ మహా నాటక మెట్లుముగియఁగలదో! అని యతఁడు చింతావికలిత మనస్కుడై యుండఁగా వేత్రహస్త హెగ్గడికత్తెయొక్కతె తీవితో నలంకారమందిరమును బ్రవేశించి, 'మహారాజాధిరాజ, రాజ పరమేశ్వరా! పరాకు. కొలువున కిది యవసరము. ఏలిన వారి దర్శనార్థము మహాప్రధాన మాండలిక సామంత దండ నాయ కామరనాయకాది సర్వజనులు వచ్చి హజారమునఁ గాచియున్నారు' అని యుద్ఘోషించినది. మఱియొక యూడిగవు స్త్రీ 'రాయపాదుక'లను దెచ్చి పాదములకడ నిలిపినది. ఈ సన్నాహములఁ జూచి ప్రోలయ లేచి పావలు దొడిగికొనెను; ఒక్కత కైదండయొసఁగెను; అడపకత్తె తెల్లని పండుటాకులను చీల్చి మడిచి యందీయనారంభించెను; వెనుక నిరువురు యువతు లు వింజామరలుగొని నిలిచిరి; ఇరుపార్శ్వములందు మఱి

యిద్దరు స్త్రీలు నిలిచి తెలిపావడలు వీవసాగిరి. గిండి, కాళంజి, కత్తి, అద్దము మొదలైన రాజచిహ్నములను ధరించిన స్త్రీలు చుట్టును నిలిచిరి. బంగారు బెత్తమును చేబట్టి విచిత్రవేష ధారిణి యొక తె యెదుటనిలిచి 'చాగు, బళా' యని యరచి నది. మఱియొక తె 'జతనా' యని పలికినది. అంతట ప్రోలయ యంతఃపురమునుండి బయలు వెడలెను. అంతఃపుర పరివార మంతయు చుట్టుమూఁగి 'సాక్షా' యని హెచ్చరికలు నేయు చుండఁగా రెండువైపుల నిరువురు యావనవతుల మూపు లపై భుజములను వేసి తిన్నగనడచి వాకిటి హజారమును జేరినాడు.

కొలుపు ప్రారంభమాయెను. ప్రోలయ కొలువుకూట మును బ్రవేశింపగానే సామంత దండనాయక ప్రభృతులైన దొరలందరును చేతులు జోడించి శిరము పైకెత్తి దండమిడి, దూరముగ సభాభవనము గోడల కానుకొని చేతులు గట్టు కొని నిలిచిరి. ప్రోలయ వజ్రసింహాసనముపై నాసీనుడాయెను. సభయందు ప్రతిదినము నడచు కార్యక్రమ మతనికి చిరపరి చితమే. కాని నోటినుండి యతనికి మాటరాలేదు. ప్రక్క నాసీనుడైన యప్పజీతిమ్మరసయ్యగారి ముఖమువైపు జూచి గుటకలుమింగ నారంభించినాడు. తిమ్మరసయ్య యతని యవస్థను గ్రహించినాడు. రాయలవారి వైపు తిరిగి వారి యాదేశము నాలకించుచున్న ట్లభినయించి, పిమ్మట సభవైపు తిరిగి, అడిగినాడు.

‘అష్టస్వయం వ్యక్త్య శ్రీ రంగం శ్రీ ముష్ణం వెంకటాచలం సాలగ్రామం తోతాద్రి నైమిశారణ్యం పుష్కరక్షేత్రం ఇది మొదలయిన స్థలాలకు సురక్షితములుగలవా?’ అని, తాతాచాద్యులవారు, ‘దేవరవారి ప్రతాపాతిథ్యమువల్ల ఆయాస్థలాంతరములనున్న ముద్రకర్తలు ఒకటికొకటి కొదువ లేకుండ నడుపుచున్నారు. నూటయెనిమిది తిరుపతులున్న నిత్యోత్సవముగా నడచుచున్నవి’ అని పలికిరి. వెంటనే ఆరాధ్యులవారు, ‘పృథివ్యాపస్తేజోవాయురాకాశాత్కమైన యేకామ్రనాథ జంబునాథ అరుణాచలేశ్వర కాళహస్తీశ్వర చిదంబరేశ్వరాది డెబ్బదిరెండు దేవస్థలాలకున్న పదునెనిమిది శక్తులకున్న నిండుపడితరములు గలిగి నిత్యోత్సవము గలిగి యున్నవి’ అని తెలిపిరి.

ప్రాలయకు అప్పటికి కొంతదైర్యము కలిగినది. తన సంకల్పమును నెఱవేర్చుకొనుటకు అంతకంటె సరియైన సమయము లభింపదు. కాని కలలో నడచుచుండు ఆ కపటనాటకమునందు తన సంకల్పములను నెఱవేర్చుకొనిన నేమి? లేక పోయిననేమి? కాని కలలోనైనను దనకోరిక నీడేర్చుకొనిన అందుమూలమున గొంత తృప్తికలుగును. ఆటలయందు బాలికలు ఆకులతో భూషణములను జేసి ధరించి తృప్తినందలేదా, అని చింతించి తిమ్మరసయ్యగారితో దనకు దానముసేయ నిచ్చగలదని చెప్పెను. తిమ్మరసయ్య సభవైపు తిరిగి ‘కర్ణాట సామ్రాజ్యానగల యగ్రహారములన్నియు నిరవధికముగ సాగుచున్నవా’ యని విచారించినాడు.

ధర్మాననం ధర్మయ్యనిలిచి, 'దేవరవారు అనతిచ్చిన ప్రకారం ద్రావిడరాజ్యములో గల అగ్రహారములకున్న అంధదేశం హయిననదేశం మొరసునాడు మేల్నాడు కర్ణాటకం ఘట్టంసీమ చేర చోళపాండ్య మగధమళయాళాదిగాగల అగ్రహారములకున్న అవధి ఆటంకములులేక నిత్యకర్తాను స్థానపరులై ఋగ్యజుస్సామాధర్వణపారీణులయి అతిథిసంతర్పణ జేసికొని నిర్విచారులై సుఖవసతిగా నున్నార' అని విన్నపముజేసెను.

అంతట తిమ్మరసు, 'ఏలినవారు భూదానాది పోడశ మహాదానములు సేయ నవధరించుచున్నాడు. బయలుమెఱసి విరూపాక్షస్వామివారి సన్నిధికి వేగించేయుచున్నారు' అని సెలవిచ్చిరి.

రాయలవారు సింహాసనమునుండి దిగి యంతఃపురము నకు తరలిరి. పత్రహస్తుల 'సాహో' నినాదములు సభామంట పమున మారుమ్రోగ నారంభించినవి. కవులు విద్వాంసులు మొదలగు విద్యజ్ఞులందఱును సత్వరముగ విరూపాక్షాలయ మునకు బయలువెడలిరి. మంత్రి ప్రధాన సామంత దండ నాయకాదులు రాయలవారి వదాన్యతను జూడ నుత్సుకులై వారివారి వాహనముల నెక్కి యొండొరులతో నాటి సభా విశేషములను ముచ్చటించుకొనుచు విరూపాక్షసన్నిధికి జేరిరి.

3

విరూపాక్షస్వామి యాలయ ప్రాంగణమంతయు బ్రాహ్మణజనముతో నిండిపోయినది. రాయలవారు షోడశ మహాదానములను చేయబోవుచున్నారనువార్త యూరంతయు బ్రాకినది. పట్టణమున నన్నిమూలల నుండియు ప్రోగయినారు స్వార్థశైవవైష్ణవమాధ్యమహాజనులు. పూర్వోత్తరగోపురములవాకిట వాకిటి తిమ్మయ్యయు, జెన్నప్పయు నెవ్వరిని చొరనీయక గాపుండిరి. సర్వశిరఃప్రధాని నాళువ తిమ్మరసయ్యగారి ముద్రతోడి చీటిని చూపనివారికి వ్రవేళములేదు. దానమంటపమధ్యమున బంగారు గద్దయపై బూర్వముఖుడై ప్రోలయ యాసీనుడై యుండెను; వెనుక నిరువురు స్త్రీలు వీచోపు లిడుచుండిరి. రాజచిహ్నములను చేబట్టి యడఁప చిననాగినాయఁడు, కాళాంజి తిప్పయ, ఛత్రధారి ఎల్లప్ప, ఖడ్గధారి వంకర కుమార బసివినాయఁడు మొదలగు నగరియూడిగమువారు రాయల గద్దయకిరువంకల సర్థమండలాకృతిగ నిలిచియుండిరి. ప్రోలయ కుడివైపున నుత్తరముఖుడై వెండిపీటమీఁద రాయ పౌరోహితుఁడు రంగనాథ శాస్త్రులవారు కూర్చుండియుండిరి. సంకల్పముతో దానములు ప్రారంభమైనవి. గోహిరణ్య రత్న విద్యా కన్యాది దానములు ముగిసినవి. అన్నిటికంటె ముఖ్యమైనది అగ్రహార దానము. ప్రతిగ్రహీతలను నిశ్చయింపవలసివచ్చినది. ప్రోలయ ఎవ్వరిని ఉద్దేశింపలేదని తలచినాడేమో రంగనాథశాస్త్రులు;

మోక్షగుండం విశ్వంభరశాస్త్రులవారు వేదవేదాంగపారగుఁ
డనియు షడ్వర్ణన విచక్షణుడనియు కావ్యకళానిధియనియు
దానపాత్రుడనియు సగ్రహారదానము నాశాస్త్రులవారికి
ఇచ్చుట యుక్తమనియుఁ జెప్పినాడు. కాని ప్రోలయ పలుక
లేదు. మఱి యిద్దఱు ముగ్గురు పండితులనుఁ బేర్కొన్నాడు
రంగనాథశాస్త్రులు; కాని జవాబులేదు, 'ఇక ఏలినవారి చిత్త'
మని 'యూరకఁగూర్చున్నాడు. ప్రోలయదృష్టి, దానమంటప
మునం దొకమూల నొదిగియుండిన బీద బ్రాహ్మణునిపై నాగి
నది. అతనిదృష్టి ననుసరించినది రంగనాథశాస్త్రుల^లచూపు. అ
బ్రాహ్మణుఁ డెవ్వఁడో తాను యెఱుఁగఁడు. అతని యాకార
మును జూడఁగా నతనియందు విశేష శక్తి సామర్థ్యము లుండి
నట్లు కానరాలేదు. కాని రాయపదమునకు ప్రోలయవంటి శుద్ధ
మూఢుఁడు వచ్చిన నతని చిత్తానుసారము ప్రవర్తింపకుండిన
దనకుఁ బ్రదుకు దెరువులేదు. కావున ఆయన నుద్దేశించి 'ఏమం
డోయి ఇష్టేట్లదయచేయండి' అని పిలిచినాడు. రంగనాథ
శాస్త్రులవంటి గొప్పవాడు తన్నేల బిలుచునని గుండేహించి
మెడలక తన స్థానముననె గూర్చుండియే యుండినాఁ డా
బ్రాహ్మణుఁడు. మరల 'ఏమండోయి' యని యారంభించి
నాడు శాస్త్రులు. 'తిమ్మాభట్టుగాడు' అని యతనిపే రందిచ్చి
నాడు ప్రోలయ. 'తమరి నేనండోయి తిమ్మాభట్టుగారూ, దయ
చేయండి. ఏలినవారు వేచియున్నారు' అని మరల పిలిచినాడు
శాస్త్రులు. తిమ్మాభట్టు తన యదృష్టము పండిన దనుకొనుచు

లేచినాడు. దాన మండపములోని విద్వత్సహజనుల కాశ్చర్యమును నసూయయు గలిగినవి. ఎవ్వఁ డాతఁడు? ఏమి చదివినాడు? ఏ విద్వత్సభలయందు దన పాండిత్యమును బ్రకటించినాడు? మూఢుని రాజును జేసిన తనవంటి ప్రతిభాశాలిని గాక మఱి యెవ్వరిని సత్కరింపఁగలఁడు? 'కనకపు సింహాసనమున' అని తెలియక చెప్పినాఁడా! అని బ్రాహ్మణసంఘము గుబ్బటిలిపోయినది. 'సద్దు, సద్దు' అని వెండి బెత్తాలవారు బ్రాహ్మణుల నదల్పఁ దొడఁగిరి. తిమ్మాభట్టునకు ప్రోలయ దానము నొసగ నిశ్చయించుటకు గారణము లేకపోలేదు. తన పెద్ద భార్య పుట్టినిల్లయిన యోదగల్లాతనికి జన్మస్థానము. మఱియు, యశఃకాయుడైన తన యేకపుత్రుఁడు వెంకన్నకు విద్యాగురువు. అతనికి దానమొసఁగి తృప్తుని గావించిన వెంకన్నకు శాశ్వత స్వర్గసుఖము చేకూరగలదని యాతని దృఢనమ్మకము. తిమ్మాభట్టు వచ్చి రంగనాథశాస్త్రిల యెఱుట వేసియుండిన పీటపై గూర్చుండి శాస్త్రిలవారి యాదేశప్రకార మందుండిన బంగరుపల్లెరమున దన రెండు పాదముల నుంచినాడు. గిండివాఁడు బంగారు కలశమునుండి తుంగభద్రా నిర్మలోదకములను దెచ్చి పోసినాడు. ప్రోలయ యతని పాదమునుగడిగి తడియొత్తి పల్లెరములోని జలమును శిరముపై బ్రోక్షించుకొనెను. రంగనాథశాస్త్రి లంతట మంత్రము జెప్ప గడఁగినాడు; అతని ననుసరించి ప్రోలయ పలుక నారంభించినాడు. 'అస్మత్పుత్రాయ వెంక నాఖ్యాయ శాశ్వత స్వర్గలోక ప్రాప్త్యర్థం'—

తుంగభద్రానదీ తీరే విరూపాక్షస్య సన్నిధౌ
అగ్రహార చిక్వీర్వాయాం పరమప్రీతి మాం తదా
శౌనకాస్వయ సంభూత వరాప స్తంబ సూత్రిణే
ఓరుగంటాభిదాపూర్వ కాక పెద్దాన్వయే తథా
లింగాభట్టాయ విదుషః పుత్రాయామిత తేజసే
వినుతాయ విశిష్టాయ తిమ్మాభట్టాయ ధీమతే
బేబూరుగ్రామవిఖ్యాతం ప్రతినామ ప్రకల్పితం
వెంకటాఖ్య పురంరమ్యం సవలక్షణ లక్ష్మితం
సహిరణ్యపయోధారపూర్వకం ద త్తవాన్ముదా.

ధారాపూర్వకముగ నొకగద్యాణమును తిమ్మాభట్టు
చేతవిడిచినాడు ప్రోలయ. తిమ్మాభట్టు మహాసంతోషముతో
తన స్థానమునబోయి కూర్చుండినాడు. తరువాత నగరి
విద్వాంసులు చతుర్వేది రామావీక్షితులు అష్టభాషాకవిత
కృష్ణావధానులు శాబ్దికపాండిత్యం వెంకటరామశాస్త్రులు
సహస్రావధాని ప్రభాకరశాస్త్రులు మొదలగు పండితులకు మఱి
యే డగ్రహారములను దానము జేసినాడు. అంతట షోడశ
మహాదానములు ముగిసినవి. బ్రాహ్మణులను భూరిదక్షిణల నిచ్చి
సంతృప్తులజేసి నగరికి మరలినాడు ప్రోలయ.

౪

జాముప్రా ద్దెక్కినది. ఎంతసేపటికిని మేల్కొనలేదు
ప్రోలయ. అతని భార్యలకు దిగులుపుట్టినది. మంచముచుట్టును

ముగ్గురును నిలిచి రెప్పవాల్చక యతనివైపు జూచుచుండిరి. విడిచిపెట్టి పోవుటకు గాళ్ళాడలేదు వారికి. ఏమి వింత నిద్రయో! సామాన్య నిద్రాపరవశునివలె నతని యూపిరి చక్కఁగ నాడుచున్నను, గుండె యథాప్రకారము క్రమము దప్పక కొట్టుకొనుచున్నను నది సాధారణ నిద్రయనుటకు వీలులేదు. కదలఁడు; కాలుసేతులనైన మెదల్పఁడు. ఇంటికిజేరి యప్పటి కొక్క యహోరాత్రము గడచిపోయెను. అంతకుముందెంతకాలమునుండి నిద్రించుచున్నాఁడో! చిత్రము! చింతించి చూడఁగా దత్పూర్వదినములయం దతని ప్రవర్తనయంతయు గూఢముగనే కానవచ్చినది. నగరుకొలుపు తీరినంతటనే ప్రతి దినమును ఇంటికి వచ్చువాఁడు రాక మాయమైపోయినాఁడు. ఎచటికిఁ బోయినాఁడో. రాయసింహాసన మెక్కినాఁడనియు దానధర్మములు జేసినాఁడనియు బట్టణమంతటను గుఱ్ఱిట్టిల్లుచుండు కింవదంతి మఱియు నాశ్చర్యము గలిగించినది. గొడుగు మోపరియేమి, రాయసింహాసనము నధిష్ఠించి దానధర్మములు సేయుటయేమి! అన్నిటికంటె నధికవిభ్రాంతిఁ గొలుపుచున్నది తలారి జంగమయ్య తెలిపిన వృత్తాంతము. మతంగవీరన్న గుడి పరిసరములనుండు చీకటిగుహ వాకిటఁ బడియుండఁగా దన యనుచరులచే మోముంచుకొని వచ్చినాడట! ఎక్కడి మతంగపర్వతము! రాయవీరము నెక్కి సామ్రాజ్యాధికారము నెఱపిన వైభవశాలి మఱికొన్ని గడియలకె యొంటరిగ దిక్కు

లేనివానివలె మతంగపర్వతశిఖరముమీఁది చీకటిగుహవాకిటఁ బడియుండు పెట్టుసంభవించెనో! ఆ చీకటిగుహ చొరంగి సిద్ధుని నివాసస్థానమని పెద్దలుచెప్పుదురు. తన నివాసస్థానముఁ జొచ్చి నందులకు గోపించి చొరంగి మంత్రప్రయోగముఁ జేసియుండు నా! ఇట్లు వారు మువ్వరును దలపోసికొనుచు జాలకాల ముండిరి. మధ్యాహ్న శంఖధ్వనులు వినవచ్చినవి. భోజనసమయమైనది. దాసివచ్చి మెల్లఁగ నడిగినది, 'వడ్డింపవచ్చునా?' అని. అప్పుడు పెద్ద భార్య నవతులనుఁ జూచి చెప్పినది, 'వీరిని ఒంటరిగ విడిచి మనమందర మొక్కసారి పోవుట యుక్తముఁ గాదు. నే నిచ్చటనే యుండెదను; మీ రిరువురుపోయి భోజనమును ముగించుకొనిరండు. నేను తరువాత పోయెదను' అని. కడపటిభార్య యన్నది: 'అక్కయ్యా, మీరు నిన్నమధ్యాహ్నమునుండియు నొకమెతుకైన దినలేదు. చిన్నక్కయ్యగారు రాత్రియంతయు గంటిమీఁద రెప్ప వేయలేదు. పెద్దవారు మీరుండఁగా నేను మీకుముందు భుజింపజాలను. మీరును చిన్నక్కయ్యగారును భుజించి రండు. తరువాత నేను పోయెదను.' అని.

వీరిట్లు మాటలాడుచుండఁగనే ప్రోలయ గట్టిగ నావులించెను. మాట లుడిగి సంభ్రమముతో మువ్వరును చేరఁబోయి యతనిముఖమువై పు వంగి నిరీక్షించి చూచుచు నిలిచిరి. కొన్నిక్షణములైన పిమ్మట నతఁడు కన్నులను దెఱచిచూచెను. కాని వారిని గుర్తుపట్టలేదు. మత్తెక్కినవాని కన్నులవలె నవి కాంతి

హీనములై బయలుజూచు చుండినవి. మనసింకను మాంద్యమును వీడినట్లు గానరాలేదు. కడపటిభార్య పెద్దభార్యతో నన్నది, 'అక్కయ్యా, వీరికి మనస్సింకను కలకలబాటినట్లే యున్నది. పన్నీట ముఖము గడిగిన గొంత తేలుకొనగలరని తోచుచున్నది.'

'చెల్లీ, అట్లేచేయుదము; అందువలన కీడేమియుఁ గలుగదు.'

అనిచెప్పి పెద్దభార్య దాసివైపు తిరిగి పరిమళద్రవ్యములపెట్టెనుఁ దెలిచి పన్నీటితిత్తిని దే నాజ్ఞాపించెను. దాసి పన్నీటితిత్తి నెత్తికొని శీఘ్రముగ మరలివచ్చి పెద్దభార్య చేతినిచ్చెను; ఆమె దానిని రెండవభార్యకిచ్చి 'చెల్లీ, పన్నీటిని యజమానులవారి ముఖముపై జలకరింపుము' అని కడగొట్టుభార్యవంక ముఖమై 'చిన్నచెల్లీ, నీపట్టురుమాలుతో వారిమోమున తడియొత్తుము' అని యాదేశించెను. వారిరువురును ఆమెచెప్పినట్లు చేసిరి. చల్లని హిమాంబు బిందువులు మొగముపై జిందగనే ప్రోలయకు మాంద్యము దోలఁగిపోయినది. కడపటిభార్య మృదుహస్తస్పర్శచే విద్యుచ్ఛక్తి ప్రవహించినట్లు దేహమున బ్రతిరక్తనాళముగుండను వర్ణనాతితమైన యానందఝరి యొకటి పాటుతెంచినది. ముఖము సంతోషముతో విరిసినది. లేచికూర్చుండి యవ్యాజప్రేమతో భార్యలను ముగ్గురిని రెండుచేతులను చేరదీసి యందఱినొక్క పర్యాయము కౌఁగిటఁజేర్చి గాఢాలింగనముజేసికొని వికసించిన

తామరపుష్పముల తావి నాఘాగ్రణించునట్లు వారి ఫాలతలములను ముద్దుగొని యడిగినాడు 'మీరేల నన్నిట్లు చుట్టుకొని యున్నాడు?' అని.

'మా దేహస్థానములకు దామే యధిపతులగుటవలన' నని జవాబుచెప్పినది పెద్దభార్య.

'నేడే కొత్తగ నధిపతి నైనా? ఏకారణముచే నైన నేమి? శ్రీగిరిజానరస్వతులను బోలిన మీ మువ్వరిముఖముల నుదయమున నొక్కచోట నేకకాలమునఁ జూడఁగలుగుట నాయదృష్టవిశేషము. ఈదిన మెంతటి సుదినము!'

'బ్రహ్మ విష్ణు పరమేశ్వర స్వరూపులైన తమకు శ్రీగిరిజానరస్వతులవంటి మేము భార్యలమగుట మా పూర్వజన్మ సుకృతఫలమే; కాని ఇది మధ్యాహ్నము, సూర్యోదయమై రెండుజాములైనదని మనవిసేయ సాహసించెదను' అని యుత్తరమిచ్చినది రెండవభార్య.

'మధ్యాహ్నమా? రెండుజాములుగడచినవా?'

'అవును దేవా. అవధారు, మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర ప్రోలయదేవ మహారాజులవారి కిది మజ్జనభోజనాదుల కవసరము' అని నవ్వినది కడగొట్టు భార్య.

'చక్కగ జ్ఞాపకముఁ జేసితివి, చెల్లీ. పాపము, భర్త గారు ఊద్యాధాపీడితులై యుండవలయును. వారు భుజించి యిప్పటి కెన్నిరోజు లాయెనో' యని వగచినది పెద్దభార్య.

‘లెండు, దేవా, లెండు’ అని దోమ తెఱ కట్టను చేబూని యెదుటనిలిచి ‘జతనా’ యని యుద్ఘోషించినది కడగొట్టుభార్య.

భార్యలందఱు దన్ను పరియాచకము సేయుచుండుటఁ జూచి సందేహము గలిగినది పోలయకు. తనతో వారెప్పు డును నిట్లు భాషించి యెఱుంగరు. ఇంతకుపూర్వము దా నాడు చుండిన రాయనాటకమున నిదియు నొక క్రొత్తరంగమా? తా నుండు తావెద్ది? స్వగృహముననా, వైజయంతీ భవనముననా? తనయొద్ద నిలిచి తన్ను గేలిచేయుచుండువారెవ్వరు? తనప్రియ భార్యలా? లేక వారి రూపమును వహించిన కైతవవ్యక్తులా? తాను కనుచున్నది కలయా, వాస్తవమా? అని ఇట్లు కొంత కాలము చింతించినాడు; కాని పోలయమనస్సునకు సమాధానము కుదురలేదు. నిజము నెట్లయిన దెలిసికొనవలయునని నిశ్చయించుకొని భార్యల నడిగినాడు.

‘నే నెచ్చట నున్నాను?’ అని.

‘జియ్యా,’ అని ముగ్గురును నైక్యకంఠముగ బక్కిరి.

కొంచెము కోపమువచ్చినది పోలయకు. గద్దించిపల్కి నాడు. ‘కొంటెతనమును, వెటకారపు మాటలను మానరా?’

‘చిత్రైసు, దేవా?’

‘ఈ నాటకమును గట్టిపెట్టరా?’

‘హసాదు. మన వెంకన్న శాశ్వతి స్వర్గప్రాప్తికి మీరు చేసిన దానధర్మములను నాకు దెలియనిచ్చిన నేనడ్డపడియెడనని తలచితిరా దేవా?’ అని యెత్తి పొడిచినది పెద్ద భార్య.

‘తాము వజ్రసింహాసనము నెక్కుటను మే మెఱిగిన మీ ప్రక్కను గూర్చుండఁ గోరెదమని యెంచితిరా, ప్రభూ’ అని దూఱనాడినది ద్వితీయ.

‘చొరంగి సిద్ధుడు తమ కుపదేశ మొనర్చిన పరకాయ ప్రవేశవిద్య మాకు నేర్పియుండిన మేము రాణులమై తమతో వైజయంతీ నదనమునకు గాపురము వత్తుమని సందియమందితిరా నాథా?’ యని యపహసించినది తృతీయ.

వారి వాచాలతవలన మఱింత క్రోధమువచ్చినది పోలయకు. ‘మీ ప్రేలడములఁ గట్టి పెట్టరా? ఏమిటి మీ గొడవ’ అని గదమాయించి పలికినాడు.

‘క్షమింపవలయును మా యపరాధమును. నిజమాడిన నిష్ఠురముగాదా? సామెత తప్పనా?’ అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చినది యగ్రమహిషి.

‘నిజమా ?’

‘కాదా ? సంశయముఁ గలిగిన రాయ పోగోహితులు రంగనాథశాస్త్రులవారి నడుగవచ్చును.’

‘రాయరాజ్యములోని మండలేశ్వరులను సామంతులను దొరలను అమరనాయకులను అడుగవచ్చును’ అని తోడు పల్కినది రెండవభార్య.

‘తలారి జంగమయ్యగారిని విచారించి తెలిసికొనవచ్చును’ అని జంకించినది మూడవసతి. వీరిట్లు సల్లాపించుచుండఁ గనే వినవచ్చినది వీధిమొగాళమునుండి పరుగెత్తి వచ్చుచుండు

గుట్టపు గొరిజల చప్పుడు. మఱి క్షణమునకు దాసి యొకతె లోనికివచ్చి 'దొరా, వాకిటి కావలి తిమ్మయ్యగారు వచ్చియు న్నారు' అని విన్నవించినది.

'తిమ్మయ్యగారా? తిమ్మయ్యగా రేలవచ్చిరి? కానీ, వేగముగ దోడ్కొనిరా.'

దాసి బయటికిఁబోయి మరలివచ్చినది తిమ్మయ్యగారి తో. వారు ప్రవేశింపఁగనే లేచి నిలిచినాఁడు పోలయ. భార్య లతని కిరుపార్శ్వములను నిల్చిరి. తిమ్మయ్య మందహాసముతో 'పోలయా ధన్యులయా మీరు' అనుచు ముందునకు వచ్చెను. 'ఏల నట్లనియెదరు?' అనుచు నతనివంక నొకటి రెండడుగులు పెట్టినాఁడు పోలయ.

'గాయ దేవుని మనసుకెక్కినవారు మీరుగాకపోయిన మఱి ధన్యులు కాగలవా రెవ్వరు? బయలు వెడలుఁడు వీని వారి యాజ్ఞయైనది '

'ఎచటికి? నగరికా?'

'అఁ. మొదట నగరికే.'

'ఆవల?'

'ఆవల తిరుమలక.'

'తిరుమలకా?'

'అవును. వేంకటేశ్వరపెరుమాళ్ళను సేవించుటకు వలిన వారు పయనము చాటింపించినారు. మిమ్ము వెంటనే కొలువు నకు రమ్మని యాజ్ఞయైనది.'

తిరుమల ప్రయాణవార్త వివరణ ప్రోలయ భార్యలకు మువ్వరకు వేంకటేశ్వరలను దర్శింప నభిలాషకల్గినది. ఒండాదులతో నొకక్షణము గుసగుసలాడిరి. అంతట ప్రోలయ వైపు ముఖమై యతని పెద్ద భార్య యడిగినది 'మాకు తిరుమలకు యాత్ర వెడలవలయునని యిచ్చ చిరకాలమునుండి కలదు; తమతోగూడ రా మాకనుజ్ఞమా?' అని.

'మీరు తేక నేను పోగలనా? ప్రాణములనునిడిచి బొందికి చలనమెక్కడిది?' అని యన్నాడు ప్రోలయ.

'సరసుడనయ్యా, ప్రోలయ్యా' యని నవ్వివాడు తిమ్మయ్య.

X

ప్రాతఃకాలము గడచిపోయినది. పగటివేళ గావచ్చు చుండెను. కళసాపురమునం నొక యారామిగ్నహంతరాళ మంటపమున నుయ్యల మంచముపై నుపవిష్టుండై తాళపత్ర గ్రంథమును జదువుచుండినాడు సర్వశిరఃప్రధాని సాళువ తిమ్మరసు. తనకాలమంతయు రాజ్యకార్య నిర్వహణమునందు సరి పోవుచున్నను సారస్వతాభిమానము దటచుగ నాని గ్రంథ రచనకుఁ బురికొల్పెడిది. అగస్త్యుని బాలభారత మతని కభిమానకావ్యము పలుచూరు పండితులఁ గోష్ఠి నాశం డా గ్రంథమును బఠించి యందలి విశేషాంశములను వారితో జర్పించు వాడు. దానియందలి గూఢార్థమును వివరించుటకొరకు

వ్యాఖ్య నొకటిరచింప నారంభించెను. ఆ యుదయ మొకకొత్త సర్గను మొదలుపెట్టినాడు. చుట్టుపట్ల ద్రాక్షతోటలలో నేతము ద్రొక్కు వారి దేశీతములను నా పాటలకు మృదం గములను వాయించునట్లు నీటమునుగూ భావకడవల శబ్దము లును తిమ్మరసునకు భావోద్రేకముఁ గలిగించెను. ఒక్కొక్కశ్లోకమును జదివి యందలి యర్థమును మననము జేయుచు గ్రొత్త తాటియాకుల సొపుటమున గంటముతో బిరిబిర వ్రాయుచుండెను. అన్వయక్లిప్తమైన యొక శ్లోకమును పలుకూడు వల్లించుచుఁ కవిహృదయమును గ్రహింప బ్రయత్నము సేయుచుండఁగా గట్టికవాడు ప్రవేశించి, 'జయము, జయము సర్వశిరః ప్రధానులవానికి, ఎవ్వరో కవీశ్వరుడట, పెద్దన్న గారలట. దర్శనార్థమువచ్చి హజారమునఁ గాచియున్నాడు' అని యుచ్చైస్వరమునఁ బలికెను.

'పెద్దనగారా?' అని దిగ్గనలేచి తిమ్మరుసు హజారము వైపు నడువనారంభించెను. ఆశ్చర్యచకితుడై వెండిబెత్తము వాడు ముందర గునగున బరుగులిడుచు 'చాగు బళా' యుచుఁ బోయి హజారమున నిలిచియుండిన మహాతేజశ్శాలియైన పురుషునితో 'స్వామీ, పీఠె సర్వశిరః ప్రధానులవాడు తమ్మెదుర్కొన వచ్చుచున్నాడు' అని వినయముతోఁ జెప్పెను. వాని మాటలు ముగిసియు ముగియకమునునే తిమ్మరసుగారు హజారమును బ్రవేశించి 'నమస్కారము మహాకవీ, నా మందిరము తమ రాకచే పావనమైనది. నేను తమరాకచే గృతార్థుడనై

తిని. దయసేయుడు' అని కై దండయొసఁగి తోడ్కొనిపోయి ఉయ్యల మంచముపై కూర్చుండఁబెట్టి తాను నాతని యెదుట కూర్చుండెను.

‘సర్వశిరఃప్రధానులవారికి గృతజ్ఞుడను. నేను మీ స్మరణయందుండుట చిత్రము. నాకొక పెద్దతన మిచ్చి నన్నెదుర్కొనుటకు తమవంటి మహాపురుషులు వచ్చుట కవిజనుల యందు తమకుఁగల వాత్సల్యము వలనఁగాక మాగొప్పతనము వలననా?’

‘నా వాత్సల్యమును నేజేయు గౌరవ సత్కారములును సత్కారములు. తమ సంసర్గమువలన నా కమరత్వము గలుగఁగలదు. తమ్ము మఱువఁగలనా? మరణాంతము నాచెవుల యందు మ్రోగ గలదు తమ యద్వితీయమైన కవిత్వధార. ఎవ్వరు విస్తరింపఁగలరు గండపెండేరమునుఁ గెల్చిన యుత్పలమాలికను?’

‘తమరు విద్యత్పక్షపాతమున నట్లనుచున్నారు.’

‘కావచ్చును; కాని మహాకవి, కవిత్వరచనకు సిరి సంపద లవసరమా? ‘హాలికులైన నేమి గహనాంతర సీమల గండమూలకౌడ్దాలికులైన నేమి?’ యను పోతనామాత్యుల వాక్యములు దా మెఱుంగనివా?’

‘ఆవిషయ ప్రస్తావన కిప్పుడవసరమేమి?’

ఈప్రశ్నకు జవాబుచెప్పటకు బదులు యెదుటి తాళ పత్రగ్రంథమునుండి యొక ఆకును విడదీసి చదువ నారంభించి నాడు తిమ్మరసు.

‘నిరుపహతిస్థలంబు, రమ
 ణీప్రియదూతిక తెచ్చియిచ్చుక
 ప్పరవిడె, మాత్మ కింపయిన
 భోజన, ముయ్యెలమంచ, మొప్పుత
 ప్పరయు రసజ్ఞు, లూహ తెలి
 యంగల లేఖక సారకోత్తముల్,
 దొరకినగాక యూరక కృ
 తుల్ రచియింపుమనంగ శత్రుమే’

పెద్దనగారేమొ జవాబుచెప్పఁ బోవుచుండిరి. ఇంతటనె ప్రవేశించినాఁడు మరల కట్టిక పాఁడు. వానిం జూడఁగ నే వానివంకఁ బఱపినాఁడు మంత్రి ప్రశ్నాత్మకమైన తీక్షణదృష్టిని. పాఁడు గమనించివాఁడో లేదో. కాని, యథావిధి ‘జయుము జయము సర్వ శిరః ప్రధానులవారికి. వాకిటఁ పెనుగొండదుర్గాధిపతి కొండమర సయ్యగారును ధర్మాసనం ధర్మయ్యగారును వచ్చియున్నారు. నీను అవసరముకాదని చెప్పినాను; కాని అత్యంతాగత్యమైన కార్యమని మనవిసేయుమన్నారు’ అని యద్దోషించినాఁడు.

‘ఊహూ, రమ్మను, ఇంక నెవ్వరికిని ప్రవేశము లేదు. తెలిసినదా?’

‘చిత్తము.’

మఱియొకక్షణమునకు కొండమరసయ్య ధర్మయ్యగార్లతో గట్టిక పాఁడు మరల ప్రవేశించి వారల గూర్చుండఁబెట్టి

వెడలిపోయినాడు. వాడు పోయినవెనుక తాము నివేదింప వచ్చిన విషయమునకు బీరిక వేయుటకొరకు కొండమరసు—

‘సర్వశిరఃప్రధానులవారి యేకాంతమును భంగపఱచి నందులకు తమింప బ్రార్థించుచున్నాము’ అని పేడెను.

‘కారణములేక తమవంటివారు విచ్చేయుదురా? ఊరక రాదు మహాత్ములు’

‘చిత్తము—’ అని యేమో చెప్పవచ్చి పెద్దనవైపు సంశయదృష్టిని బఱపినాడు.

అతని భావము గ్రహించి, ‘మహాకవి పెద్దనగారిని మీరెఱుంగరా?’ అని యడిగినాడు తిమ్మరసు.

ధర్మయ్య అందుకొని యన్నాడు, “తెలియకేమి? ‘పూత మెఱుంగుల’ నాశువుగాజెప్పి రాయలవారిచే కవిగండ పెండేరమును దొడిగించుకొన్న మహనీయుడు.”

‘కొండమరసుగారూ, సంశయింపఁబనిలేదు. తాము సెలవీయదలచిన యంశ మెద్ది?’

‘రాయలవారు నిరూప మంపినారు, పెనుగొండదళము లతో గదలి యుదయగిరిపై గూచి సేయమని.’

‘సరి, తమకిందు సంశయమున కవకాశమెద్ది?’

‘అదవాని రాయచూరు కందనవోలు గుత్తి దుర్గాధ్యక్షులకుఁగూడ నిట్టి నిరూపమే చేరినది.’

‘చేరి యుండవచ్చును.’

‘గజపతివారి పై న్యస్తామ మంతయు నుదయగిరియందున్నదట. మఱి మనము గడిదుర్గములలోని తాణ్యములను దరల్చుకొని దండువెళ్ళిన నేడలఖానుడు రాయరాజ్యముపై నెత్తివచ్చుట నిశ్చయము.’

‘క్షమింపుడు కొండమరగయ్యగారూ, రాయదేవేంద్రుడు కేవలము దళనాయకుడు మాత్రము గాడు; రాజ్యతంత్ర మర్హజ్ఞుడు, గహస్రాక్షుడే. విద్యానగరముననుండినను ఈ విశాల కర్ణాట సామ్రాజ్యమునను దత్పరిసర దేశమునను రాయలదేవుని దృక్పథమునం బడని యంశములేదు.’

‘చిత్తము. కాని—’

‘తమరు కమాలుఖానుని పేరు వినియున్నారా?’

‘చిత్తము. బిజాపుర ప్రధాన వజీరుడు.’

‘యూగువు ఏదులఖానుని మరణానంతరము బిజాపుర రాజ్యమునకు సర్వాధికారి. బిజాపురము నాక్రమించుకొనవలయు ననుదురాశ యతనికిఁ గలిగినది. మనసాయ మపేక్షించియున్నాడు. అతడు మనపై నెత్తివచ్చునా?’

‘చిత్తము. నాగుంశయముతీరినది. ఇంక దండు తరలించుకొని పోయెదను.’

‘తక్షణము బయలువెడలుడు. ఏలినవారు రేవు తిరుమలకు పయనము అచటినుండి ఉదయగిరికి పో నుద్దేశించియున్నారు. వారటకు చేరకముందే మీ రచటికిపోయి కోట

లగ్గులు బట్టకున్న స్వామివారి యాగ్రహమునకు, బాత్రులు కాగలరు.'

‘చిత్తము, చిత్తము’

ఈసంభాషణను వినఁగనే ధర్మయ్యకు కొంచెము జంకు గలిగినది. తాను మహాప్రధానులవారికి విన్నవింపవలసిన విషయమును జెప్పవచ్చునా యని. కాని రాయ దేవేంద్రుఁడు సర్వశిరఃప్రధానులవారు చెప్పినంతటి యసాధారణ ప్రతిభాశాలి కావచ్చును; కాని బ్రహ్మకుఁగూడ నొక్కరిమ్మ యుండునట్లు వారిచర్చలలో గొంత వెట్టితనము గానవచ్చుచున్నది. వారియాజ్ఞను నెఱవేర్చిన నవ్వుబాల్ల పాలగుట నిశ్చయము. ధర్మయ్య ఇంకను మనస్సు నిశ్చయించుకొనలేదు; ఇంతలోనే తిమ్మరసయ్య యతని నడిగినాఁడు. ధర్మయ్య గారూ, ఏదో గాఢముగ జింతించుచున్నట్లున్నదే?'

‘చిత్తము, చిత్తము. ఏమియులేదు. గొడుగు ప్రోలయ్య విషయము.'

‘గొడుగు ప్రోలయ్య విషయమా? అతని విషయమేమి?’

‘మొన్న నడచిన రాయనాటకమునందు.'

‘ఏమి నడచినది?'

‘అతఁ డెనిమిదిగ్రామములను సర్వసూన్యముగ దానము చేసినాఁడు.'

‘అవును.'

‘ఆ దానగ్రామములకుఁ దామ్ర శాసనములనుఁ బుట్టించి
యమలులోనికిఁ దేవలయునా యనుసంశయము గల్గినది.’

‘కారణము?’

‘దాపరికము లేక నామనస్సులో నున్నది యున్నట్లు
మనవిచేసికొనెదను. తమింపఁ బ్రార్థించు చున్నాను. ప్రోలయ్య
రాజపరిసారములో నల్పుడు. ఊడిగము వారిలో నొక్కడు.
వానిని రాయసింహాసనము నెక్కించి యెడ్డోలగమున నంద
టిచే మ్రొక్కించుట హాస్యాస్పదము రాయలవారు వినోద
మునే చూచిరి కాని రాయపద గౌరవ మెంత కొఱవడినదో
విచారింపకపోయిరి. ఈవేళ గొడుగు మోపరి రాయసింహాస
నము నెక్కిన రేపు పాదూవాహుని వంతు వచ్చును. గావున
రాయలవారు గొడుగుమోపరిచే వేడుకకై చేయించిన దాన
ములనుఁ బ్రకటించి రాయపదమునే కాక మత్త్రాంగమునుఁ
గూడ నవ్వలపాలు నేయుట యుక్తమా? మహాప్రధానులవా
రెట్లాజ్ఞాపించిన నల్లు చేయునును.’

ధర్మయ్యగారి యభిప్రాయమును విని నిట్టూర్చి యి
ట్లన్నాడు తిమ్మరసు ‘రాయ సంస్థానమునకుఁ మూలస్తంభ
ప్రాయము ముగ్గురు ప్రధానులము సంశయగ్రస్తులమై స్వామి
వారి యాజ్ఞ నాచరణమునకు దేవలయునా వలదా యని విత
ర్కించుటకు మన మిచట గూడినట్లున్నది. కొండమరసయ్య
గారికి రాయలదేవుని రాజ్యపరిపాలనసామర్థ్యమునను లమ్మరి
తనమునను నమ్మకములేదు; తమకు వారి యుక్తాయుక్త వివే

చనయందు నమ్మకములేదు ; నాకు వారి వైదుష్యమందును కవితారసగ్రహణపారీణతయందును నమ్మకములేదు. మనవంటి విశ్వాసరహితులగు మంత్రుల సాహాయ్యమునఁ సామ్రాజ్య పాలన సేయగడఁగిన యామహారాయ లెంతయుఁగృతార్థుడు.'

తిమ్మరసయ్యగారు తమ్ము తెగనాడుచున్నారని గ్రహించినారు కొండమరస ధర్మయ్యలు. ఆయనను సమాధాన పఱచుట మేలని యెంచి ధర్మయ్య ; నయముతో నడిగినాడు 'మహాశిరఃప్రధానులకు రాయలదేవునియందు నమ్మకము లేదని యెవ్వరు చెప్పఁగలరు?' అని. 'ఒకరు చెప్పవలయునా, ధర్మయ్యగారు. వినఁడు, చెప్పెదను. పెద్దనమహాకవిగారిని రాయలవారు ఒక కావ్యమును వ్రాయుడని యాదేశించిరి. కావ్యరచనకుఁ బూనుటకుఁ బదులు వారు తమకు మిదైలు మేడలు ప్రియదూతికలు నుయ్యలమంచములు మొదలగు సౌఖ్యము లెన్నియో కలిగినఁగాని యూరక కృతులు రచియింపఁజాలమని చెప్పినారు. స్వామివారందుమీఁద మహాకవిగారు కోరిన వసతులఁ నన్నిటిని గల్పించి యిమ్మనిఁ యుత్తరు వంపినారు. 'కూ' యన్న కోటానుకోట్లుగ బయిగిడుకపు లెందరో యుండఁగ పెద్దనగారియంగు స్వామివారి నాకర్షింపఁగల విశేషగుణ మెద్దికలదు? కావున రాయలవారి యాజ్ఞ నాచరణకుఁ దెచ్చుట యుక్తనూ కాదా యను సందిగ్ధావస్థయందున్నాను.'

‘మహాకవి పెద్దనగారి విషయమునఁ దమకు సంఘమున కవకాశము లేదు.’

‘సరే. గొడుగు ప్రోలయ్యగారి యెడ తమకుఁగూడ నట్టి సంశయమున కవకాశములేకు.’

ధర్మయ్యగారికిని కొండమరసయ్యగారికిని మనస్సున కొంత ఆయాసముఁ గల్గినది. ‘శివశివా! ప్రతిభాశాలియగు మహాకవి యెక్కడ, రాచయూగిగవు గొడుగుమోపరి యెక్కడ’ అని కక్కనముతో నొచ్చుకొన్నాఁడు కొండమరసు.

‘ఊళియమే - కొండ మరసయ్యగారూ ఊళియమే - కాదని యెవ రనిర? కాని ప్రోలయ శూరుఁడనియు స్వామిసేవ యందు ఆత్మత్యాగమునకు సైతము వెనుదీయని స్వామి భక్తిపరాయణుఁడనియు విన్నదింపవలదు.’

‘అతని ప్రతాపము నెవ్వ రెఱుఁగుదురు. శౌర్యము నెచ్చట బ్రకటించినాఁడు? రాయరాణువ యం దతని పేరు గూడ తెలియరాదు. నూట వరుసకు ప్రోలయ శూరుఁడేయని యొప్పుకొన్నను శూరుల పందటిని స్వామివాడు వజ్రసింహాసనము నెక్కించుచున్నారా? అంతస్తు ను సరించిగదా సత్కారమును ప్రసాదింపవలయును?’

‘రాయదేవుని వారికి ఉచితానుచిత వివేచన శక్తి లేదను ధర్మయ్యగారి యభిప్రాయముతో మీరును ఏకీభవించుచున్నారు. కాని అపూర్వమైన మనుష్యుల ససాధారణ రీతిగ సత్క

రింపవలయునన్న నీతివాక్యమును మనవంటి మంత్రులు పరిగణింపకపోయినను సింహాసనాధిపతులు మఱువరు.'

'గొడుగు ప్రోలయ అంతటి యపూర్వ పురుషుడా?'

'కాకేమి? అతని వృత్తాంతము మీకుఁ జెలియన ట్లున్నది. తెలిసియుండిన సంతదూరము రాయలదేవుని యుక్తాయుక్త వివేచన సామర్థ్యమును విమర్శించియుండరు.'

'చిత్తము, ప్రోలయ వృత్తాంతము మేము వినఁదగిన దేని సర్వశిరఃప్రధానలవారు సెల వీయవలయును.'

౬

రాత్రి సీశీధముఁ గడచిపోయినది. చుక్కబొడుపు సమయమైనది. కటికిచీకటి. విస్సృన వీచు కోండగాలి రోద తప్ప నదేమియులేదు. సర్వము మాటు మణియుండినది. ఆ యవేళప్రాద్దున చీకటికి గప్పువేయుచు నొకవ్యక్తి నిశ్శబ్దముగ గద్వాల రాయచూరుల మధ్య ఘటిగ్రామమున కుత్తిరమున దిగియుండు రాయరాణుని సొళై వైపు నక్కుచు తారుచు వచ్చుచుండెను. శిబిరపు టుత్తరద్వార సమీపమును జేరునరికి, 'జతనా, ఎవ్వరా వచ్చునది?' అను పహరాసిపాయి హెచ్చరిక వినవచ్చినది. వెంటనే సోదనదివియల వెలుతురు చీకటి గర్భమునుఁ జీర్చినది; ఆ దీపజ్వాలల వెలుగున గానవచ్చినాడొక జంగముదేవర. వానిని జూడఁగ నే పహరా సిపాయిలకు సం దేహముఁ గలిగినది. ఆ యవేళ వాడెచటికెబోవుచున్నాడు?

వేషమును గాంచిన భిక్షుటనకుఁ బోవునట్లున్నది. అప్పుడు వానికి భిక్షమువేయు వా రెవ్వరు? వాఁడు శత్రువులపక్షము సంచారమునేయుచున్న వేగులవాడు గావలయునని నిశ్చయించి మరల 'జతనా' యని హెచ్చరించిరి. దానికిఁబదులు వాఁడు 'మహాదేవ, మహాదేవ శివ గురు ధర్మభిక్ష' యని పలికెను. అప్రయత్నముగ కుడిచేయి గంటను వాయింప మొదలిడినది. పహరాజవానులు వాఁడు వేగుల వాఁడని నిశ్చయించి వాని పైఁబడి పెడరెక్కలు విఱచికట్టి ద్వారములోపల మొగాళముననుండు చిన్నగుఱారములోనికి నీడ్చుకొనిపోయిరి. మంచముపై తివాసిమీఁద గూర్చుండియుండినాఁడు వారినాయకుఁడు రామలింగ నాయఁడు. జంగముదేవరను చూడఁగనే గర్జించి నాడు రామలింగనాయఁడు, 'ఎవరు నీవు' అని.

'ఆప్తుఁడను' అని జవాబుచెప్పినాఁడు జంగముదేవర.

'ఆప్తుఁడవా?'

'అఁ'

'సంకేతము?'

'కలుబరిగ'

'ప్రతి సంకేతము?'

'గోదావరి'

'ఆప్తుఁడా, నీ పేరేమి?'

'నాపేరు సర్వశిరః ప్రధాని తిమ్మరసయ్యగా రెఱుగుదురు.'

‘నీ పేరడిగినాను గాని నీపే రెవరెఱుగుదురనికాదు ,

‘ నాపేరా ?’

‘ఆ, నీపేరే, ’

‘శివయ్య. ’

‘ఏ శివయ్య ?’

‘దోని శివయ్య.’

‘మంచిది. శివయ్యా. సమాచార మేమి ?’

‘ఉన్నది, అత్యంతాగత్యమైన సమాచారము.’

‘మఱి చెప్పరాదూ ?

‘సర్వశిరఃప్రధానుల వారికడకుఁ దోడ్కొనిపోండు.’

‘నాతోఁ జెప్పకూడదా ? సర్వశిరఃప్రధానులవారిచట

లేదు రాయచూరు దుర్గమునకుఁ బోయిరి.’

‘రాయల దేవుఁడు లేరా?’

‘ఉన్నారు’

‘వారిసన్నిధికిఁ బిలుచుకొని పొండు.’

‘నాతో చెప్పవా ?’

‘ఉత్తరపులేదు. ఆలస్యము సేయవలదు.’

‘రాయల దేవుఁడు నిద్రించుచున్నారు. ఇచ్చట విశ్రమింపుము. ఉదయమున ఏళికదర్శనము సేయవచ్చును.’

జాగుసేయవలదు. విషయ మగత్యమైనది. నాకు వెంటనే రాయలదర్శన మిప్పింపకుండిన ఆపద కలుగఁగలదు.’

‘ ఎవ్వరికి ఆపద ?’

‘ నీకు నాకు మన కందఱకు.’

‘ అబ్బ !’

‘ మఱి నన్ను రాయలదేవుని కడకు దోడ్కొనిపోవా ?’

‘ కానీ, స్వామివారు నిద్రపోవుచున్నారు.’

‘ నిద్రపోవుచున్న మేలు కొలుపుము.’

‘’

‘ నీనిట్లు జాగుచేసిన స్వామివారు ఇంక గడియ సేపటిలో—’

అతఁ డింకను మాటను ముగింపలేదు ; డేరావాకిటి తెరను తొలఁగద్రోసికొని లోనికివచ్చినాఁడు రాయలవారి యంగరక్షకుఁడు; వానిఁ జూడఁగనే రామలింగనాయఁడు లేచి న్నిలిచి యడిగినాఁడు. ‘ ఏలినవారి యీజ్జ యేమి ?’ అని.

‘ సర్వశిఃప్రధానులవారి కొఱ కెవ్వరును రాలేదా ?’

‘ ఎవ్వరును రాలేదు, ఈజంగము దేవరదప్ప’

అంతట నతఁడు జంగముదేవరవంక దిరిగి, ‘రావయ్యా, నా వెంట. రాయలదేవుఁడు నీకొఱకు గడియ రెండుగడియలుగ గనుపెట్టుకొనియున్నారు’ అని పిలిచెను. జంగముదేవరయు నతని వెంటనడచుచు రామలింగనాయని నుద్దేశించి చెప్పినాఁడు, ‘నా యాలస్యమువలన కీడుగలిగిన దానికి నాయనివారు కారణము. వారిచర్యకు రాయలదేవునికి వారు సమాధానము చెప్పు కొనవలసియున్నది’ అని.

2

ఆ నిశాసమయమున ఉన్నటులుండి మ్రోగినది ప్రయాణభేరి. నిశ్శబ్దముగనుండిన రాయస్కంధావారమున రేగినది కలకలము. ఆదమఱచి నిదురించుచుండిన సైనికులు భేరినినాదముచే మేల్కొలుపుటబడి యబ్బురపాటుతో నా ప్రయాణభేరికి గారణము నొండొరులతో వితర్కింపఁ గడగిరి. ముఖ్య దండనాయకు లిద్దఱుముగ్గురుదప్ప ఆరాత్రి కూచి నేయవలసియుండునని యెవ్వఱు నెఱుఁగరు. సైనికు లిట్లు మలగులారుపడుచుండఁగా పడవాండ్లు వచ్చినారు రాయల దేవుని యాజ్ఞను ప్రకటించుటకు. ఆయుధములను చేబట్టి రణగంగమున యుద్ధము నేయుభటులును, గూర్చపరికరములను రణభూమియందు వలసినప్పుడు దశమ లకు సరఫరాసేయు సైన్యపరివారమును, రణవైద్యులను శస్త్రనిపుణులు మొదలగువారు దక్క యన్యతెవ్వఱును సైన్యమునెంటఁ బోరాదని రాయలవారి యాజ్ఞ యట! ఏమిచోద్యము! ఎన్నఁడైన నేదశనాయకుడైన నిట్టి యాజ్ఞనిచ్చి యుండెనా! గాసిపడిన సైనికుల కుపచారము నేయుటకును, గాయపడినవారికిఁ గట్లుకట్టి ప్రోదసేయుటకును, డిల్ల వడినవారికి ధైర్యముఁ జెప్పి యాసచూపి యుద్ధమునకుఁ బురికొలుపుటకును విలాసినిజనముఁ గూడ రాకపోయిన యుద్ధము జయప్రదముగ నెట్లు సాగగలదు? రాయలవారి కింత మాత్రముఁ దెలియకపోయెనా? దండనాయకు లేమి చేయుచున్నారు? రాయలవారికిఁ దెలియకపోయిన అనుభవజ్ఞులైన

దండనాయకులు తెలుపరాదా ? కాని పరివారజనము నంతటిని గదల్చుకొని పోవుటకు వ్యవధి లేదనియు, తురకదండు కోవెల కొండనుండి కృష్ణవైపు తరలివచ్చుచున్నదనియు, గమ్యస్థానమును వారు చేరియుండేరకముందే అకస్మాత్తుగ వారిపైఁబడి నిర్మూలముగావించుట రాయలవారి యుద్దేశమగుటచే వాయువేగ మనోవేగమునఁ గూచిసేయుటకొఱకే వారట్టి యాజ్ఞ నిచ్చిరనియు గొండలు మర్కజ్జాలు జెప్పఁదొడఁగిరి.

సైన్యము కదలినది. సేనాముఖమున గుఱ్ఱపుఘోష మూడుతురుపులుగ నడచినది. తరువాత పాయదళము పడలిరువది. పుచ్చమున నేనుఁగుఘటలేబది. గజఘటలమధ్య పుష్పదంతమును సింహశద్వీపజముగు పెద్దపోతుటేచుఁగుపై కృష్ణదేవరాయలవారు కూర్చుండి దళముల వేగిరపెట్టుచు నడపించుచుండిరి. దారియందేయూటంకమును లేక పయనము సాగుచుండినది. చుక్కబాడిచినది. అప్పటికి మూడు నాలుగు పరుగుల దూరము కూచి నడచినది. కృష్ణుచేరుట కింకను రెండు మూడు పరుగులు పోవలసియుండెను. ఛటఛటఛటమని ప్రేలుతుపాకుల మ్రోతయు బాణసంచు పగులు శబ్దములును వినరానారంభించినవి. తా మింకను తురకదండును దారిసిల్లకమును పే పోట్లాట ప్రారంభమగుటకు సైనికు లచ్చెరువందిరి; కాని రాయలవారు ప్రతికళనాయకుని యొద్దకుఁ వేగ నడుపుడని మాటిమాటికిని పడవాళ్ళగు దళమును త్వరపెట్టగడఁగెను; కృష్ణాతట మింక నరకోసు దూరమున నుండెను. తూర్పున

మైల విడిచినది. సూర్యోదయకాల మాసన్న మగుచుండెను. హఠాతుగ ప్రజ్వరిల్లినది మిన్నుముట్టెడి యగ్నిజ్వాల యొక్కటి. కృష్ణాతీరమున తురక లేదో గ్రామమును పరశు రామ ప్రీతిగావించిరని యందఱును నిశ్చయించుకొనిరి.

నగార మ్రోగినది. మంత్ర బద్ధమైనట్లు సైన్యమాగినది. రాయలవారు వ్యూహారచనావిధానమును దండనాయకులకు దెలియజేయుటకు పడవాళ్ళను దఱుముచుండిరి. అర్థచంద్ర వ్యూహము. చంద్రవంక మధ్య రాయలవారి యాధిపత్యము క్రింద గజఘటలు. గజముల కిరుపార్శ్వముల రెండు పాయలుగ విభజింపఁబడిన పాయదళము. కుడివంక పాయకు నాయకుఁడు గని తివ్వనాయకు; ఎడమపాయ కధిపతి పెన్నుసాని రామ లింగనాయకుఁడు. పాయదళమున కిరుపక్షముల గుట్టపుఘోష చంద్రవంక రెండుకొమ్ములుగ నేర్పడవలయునని తెలియ పఱచిరి. రాయలవారి సూదేశము చొప్పున సేనాధిపతులు వ్యూహమును బన్నుచుండిరి. ఇంకెట నె రగులుకొనుచుండు ప్రదేశమునుండి జోడిన సేయుచు రాయ సైన్యమునువచ్చి చేరినా ఙ్గాకసవారు. రాయలవారి ఏనుగు చెంత నిలిచి ఉచ్చై స్వరముతో విన్నవించినాడు : ' దేవ అవధాను. ఏలినవారి యాజ్ఞప్రకారము మన మాయాస్కంధావారమును తురక దండును జేరనియక సంరక్షించుచున్నారము. వారిబలమంతయు నుత్తరపు వాకిలి పైఁబడినది. తురక గుట్టపుఘోష నాపుటకు సాధ్యము గాకున్నది. ఏలినవారి యాజ్ఞప్రకారము స్కంధా

వారము తూరుపువాకిలి తూరుపుమైల విడువంగనే నిప్పంటించి తిమి. పదుగురి కొక్కడే యడ్డునిలిచి పోరుచున్నాడు గొడుగు వెంకన్నగారు. ఇంక నెంతసేపు తురకలను నిలుపవలయునని ఏలినవారి యాజ్ఞ యో తెలిసికొని రమ్మని నన్ను పంపినారు.'

కృష్ణరాయల ముఖము మందహాసముతో వికసించినది. 'మజ్జారె, వెంకన్న, శూరుడవోయి!' అను ప్రశంసావాక్యము లప్రయత్నముగ వెలువడినవి రాయదేవుని దివ్యవాక్కునుండి.

'హసాదు, దేవా ధన్యుడను' అను మాటలు విన వచ్చినవి చౌడోలు వెనుక ప్రక్కనుండి. కాని కృష్ణరాయ లా మాటలను చెవిని బెట్టలేదు. ఆశ్వికుని కాజ్ఞాపించినాడు, "సత్వ రము దవుడుతీయుము. చెప్పము వెంకన్నతో మా మాటలను. 'ఇంక నచట నిలువరింప నవసరములేదు. నీ కార్యమును శక్తిసామర్థ్యములతో నెఱవేర్చినాడవు. తురకలను స్కంధా వారములోనికి విడువుము. ఇదే మేము నిన్ను జేరవచ్చుచున్నా రము' అని."

ఆమాట చెవులఁబడగనే యా సవారు గుఱ్ఱమును మరల్చుకొని దాడాయించినాడు.

౮

మాయా స్కంధావారమును బ్ర వేశించినది తురకదండు. యూసుఫ్ ఆదిల్ ఖానుని సేనాధ్యక్షుడు గజ్నాఫరీ అలీఖాను బిజాపుర గుఱ్ఱముతో నుత్తరద్వారముగుండ స్కంధావార

మును ప్ర వేశించెను; కాని యడుగడుగునకును విజయనగరపు
గడలఘోజు వారిని ముందుకు సాగనీయక అడ్డు పెట్టుచుండినది.
ఏదుపంది ముండ్లనలె నిక్కబొడుచుకొని ఈటె మొనలు గుట్ట
ములను గారించుచు విజయనగరభటుల దాపు సేరనీయక
ప్రతిబంధకములై నవి. గడలబారునకు నాయకుడు గొడుగు
వెంకన్న మొండి ధైర్యముతో మెండ్లోడ్డి పైపై వచ్చు తురక
రాతులను గుట్టములపైనుండి త్రెళ్ళద్రోయుచు క్రిందబడిన
వారి నల్ల పొడుచుచుండెను. అతని శౌర్యమునుజూచి
యుబ్బి యతనియనుచు లతని ననుసరించుటచేత, తురకదళ
ముల నడక పెండ్లి నడయైనది. గజ్జు ఫరీ అలీఖానునకు కోపము
వచ్చినది. అంతదనుక తురకపోటు రుచి యెఱుంగని యాకొత్త
రాయలను అనీరుచేసి తెచ్చెదనని నుల్తానుగారి నిండు దర్బారు
లో దా నాడిన ప్రగల్భ వాక్యములు వ్యర్థములై పోవునని
భయముగల్గెను. ఒక్కపైద దవాను తనవంటి గడిదేఱిన
శూరుని అడుగు ముందు పెట్టనీయక యడ్డగించిన తన పేరు
ప్రతిష్ఠ లేమి కాగలవు ? అని చింతించి సింగాణిరాతులకు సెల
విచ్చెను. విజయనగర భటులపై శరవర్షము గురియ నారం
భించినది. క్రమక్రమముగ వారు వెనుకకు జరుగ మొదలిడి
రి. దానిని జూచి తురక రాతు లుత్సాహముతో ముందున
కుఱుక ప్రయత్నించుచున్నను గజ్జు ఫరీ అలీకి తాను శత్రు
లాడ్డిన పలయందు దగుల్కొంటి ననుసం దేహము బొడమినది.
శత్రు పరిజన భరితముగ నుండవలసిన స్కంధావాంము సిశ్శబ్ద

ముగను నిర్మానుష్యముగఁ గానవచ్చుటయు, దన కొకచోట నిలిచి జగడము జూపక తిన్నగ ననుక్షణమును లోనికిఁ దన్నెల యించుకొని పోవుచుండు నా శత్రువీరుని ప్రవర్తనయు నతని యనుమానమునకు ముఖ్యకారణములు.

శత్రుమర్తమును సత్వరము గనుఁగొనుట యుక్తమని నిశ్చయించి, సింఘాణి రాతులకుఁ జేయి వీచి, తుపానునందు దగుల్కొనిన పడవపైఁబడు మగయలనలె గడ్డ ఫర్ అలీ యొక్క హుర్మత్తున వెంకన్నపై నుఱికింతు. ఆ క్షణమున నె విసవచ్చినది, యతనిఁ పింగలినుండి 'హరహర మహాదేవ' యను విజయనగర సింహనాదము. ఆ సింహనాదము శత్రుగర్భ నిర్భేదకమైనను వెంకన్నకు మృత్యుప్రాయమైనది. తన కార్యము జయప్రదముగ నెఱవేరె గదా యని జాగరూకత నొక క్షణము మఱచి వెనుదింగినాడు. వచ్చి గాడినది సింఘాణి కోలహృదయమున. గ్రుక్కుమిక్కునక నేలఁగూలి రణశయ్య నలంకరించెను.

వెంకన్న స్వర్గారోహణమును గృష్ణరాయలు కన్నులఁ గాంచెను. రాయలవెనుక శ్వేతచ్ఛత్రిమును చేబట్టి నిలిచి యుండిన వెంకన్నతండ్రి గొడుగు ప్రోలయ్యయు గనుఁగొనెను. ఏకపుత్రుడు, విద్యాధి, శూరుడు, ప్రాణప్రియుడు వెంకన్న. అతని మరణము ప్రోలయ గుండెను చీల్చినది; వెంకన్నతోగూడ ప్రోలయప్రాణము స్వర్గసీమ కెగసినది ప్రోలయ చౌడోలునందు రాయలవెనుక మలచిపెట్టిన తాతివిగ్రమువలె నిశ్చలుడై

నిలిచియుండెను; కదలలేదు; కంటఁ దడి పెట్టలేదు; ఊర్పలేదు; చైతన్యచిహ్నములే కానరాలేదు. దుఃఖముచే స్తబ్ధుఁడై శిలా సదృశుఁడై పోయినాఁడు; కాని యశనిపాతమునుఁబోలి పైకొని వచ్చుచుండిన విపత్తోక్కటి యతని స్తంభనమును తుణ మాత్రము దొలఁగించి చైతన్య స్ఫూర్తి గలిగించినది. నిర్జీవ ప్రతిమవలె నున్నవాఁడు గ్రమార్థమై వెలుగొందినాఁడు. ఈ మార్పుకు గారకుఁడు గజ్జుఫర్ అలీఖానుఁడు. రాయలు సైన్యముతో బ్రత్యక్షమైసంతటనె యతఁడు శత్రువుల మోసమును గ్రహించినాఁడు. తమ్ము భ్రమపెట్టి వంచించుటకొఱకు దాము వచ్చు మార్గమున నొక కైతవస్కంధావారము శత్రువులు నిర్మించినారు. అది రాయలవాస్తవశిబిరముగాదు; తమ్మెలయించుటకై తయారుచేసిన దీము. వంచన నెఱుంగక తాము మాయశిబిరమును లూటించేయఁ బోవుచుంటిమని యుప్పొంగుచుండఁగా మాటున దాగియుండు వేటకానివలె సమయము వేచియుండి రాయలు మార్కొన్నాఁడు. బలీ! రాయలలష్కరీతనము మెచ్చఁదగినదే. తాము అడకొత్తులోని పోకవలె శత్రువుమధ్య జిక్కికొనిరి. తమకు రణమరణమో శత్రువులచే బండికరణమో ధ్రువమని తెలిసికొన్నాఁడు; కాని గజ్జుఫర్ అలీ ధైర్యమును గోలుపోలేదు. శత్రువులకుఁ దన ప్రాణమును నయముగ నమ్మదలపెట్టలేదు; సాహసమున కతఁడు పెట్టినది పేరు; తనకు రణమరణము దప్పనియెడల దనపేరును మహమ్మదీయ ప్రపంచము నందంతటను మారుమ్రోగింపఁబాలిన యసా

ధారణ నాహసకృత్యమును నెఱవేర్చి యనువుల నల్లా కోప్ప జెప్పవలయునని నిశ్చయించుకొనెను. వెంకన్న చావువలన ధైర్యముచెడి విజయనగర పుగడల ఘోష విఱిగి నలుగడల చెదరి నది. రాయడిశములందు కొంతకళవళముఁ గలిగినది. అది సందుచేసికొని గజ్జుఫర్ అలీ తనగుఱ్ఱమును ముందునకు నూకి నాడు. అతనియంద్వేళ మిట్టదని ఇతరు లూహించుటకు ముందె గుఱ్ఱముపై నుండి లంఘించినాడు. రాయ లెక్కియుండు పుష్ప దంతగజము తొండమును బట్టకొని బిరిబిర పై కెగబ్రాకిపోయి రెండుదంతములపై గాల్చుని నిలిచి యొఱుకొని ఖడ్గమునుదూసి యొక్క వ్రేటున మావటిని దగనటికి క్రిందద్రోసి కుంభస్థలము పై నెక్కి నిలిచినాడు. ఎడమచేత చౌచోలుచట్టమునుఁ బట్టు కొని రాయల శిరమును వ్రేయ కుడిచేత ఖడ్గమును పై కెత్తి నాడు. క్షణములోపల కత్తి రాయలపై వాలునట్లుండెను. రాయలవారుగాక మఱియొక్కరుగూరు లాచౌచోలునందుండిరి. హఠాత్తుగ ప్రత్యక్ష మృత్యు దేవతవలె బొడసూపిన గజ్జు ఫర్ అలీని జూడఁగనే వారు దిగ్భ్రమజెందిరి. బీరమునకు వీడికోలిచ్చి యాత్మసంరక్షణయె పరమావధిగ నెంచి వారార్గురును క్రిందికి దూకిరి. రాయల దేవుఁ డప్పడేమి తలఁచెనో చెప్పటకు నాధ్యముగాదు; అతని శిరముపై విద్యుల్లతవలె గజ్జుఫర్ అలీఖడ్గము వ్రాలుచుండినది. ఇక తేప్పపాటు కాలమున నతని చరిత్ర సమా ప్తియగునట్లు తోచినది. ఈ ఘోరదృశ్యము దుఃఖముచే సొమ్మసిల్లియుండిన ప్రాంత

యాత్మకు చైతన్యము గలిగించినది రాయలనిపత్తును గ్రహించి నాడు. కుడిచేతనుండినదే నేజా. చేయి వెనుక కెత్తి గళ్ళువ కొలదియు గుమ్మినాడు గజ్జ ఫర్ అలీ తొమ్ముమీడు. నిశ్చలుండై యుండిన గొడుగు మోపరివలన నెట్టి యపాయము గలుగునని శంకింపకుండుటచే గజ్జ ఫర్ అలీ తప్పించుకొనుటకే ప్రయత్నము సేయలేదు. అశనిఘాతవలె దాకిన నేజాయరు వడికి నిలువంపజాలక కుంభస్థలముననుండి క్రిందికి దొర్లెను. ప్రోలయ మొదలుపెట్టిన కార్యమును ముగింప దలకొన్నట్లు పువ్వుదంతము క్రిందబడిన గజ్జ ఫర్ అలీ శరీరమును చొండముచే గబళించి మీదికెత్తి నేలనఱచి యతనితొమ్ముపై గాలిడి చిరుగద్రొక్కెను. తక్షణమే మ్రోగినది జయభేరి. మావటి వాడులేని యేనుగునుండి రాయలవారు క్రిందికి దూకిరి. ప్రోలయయు చక్రవర్తి ననుసరించి దిగెను.

గజ్జ ఫర్ అలీ మరణమందినను యధమాగలేదు. అతనిక్రింది సర్దారుడు నాయకత్వమువహించి తురకరాణులను గయ్యమునకు బురికొల్పెను. కాని వారు మునుపటివలె గుండె దిటవుగలిగి పోరలేదు. అప్పటికి రాయసైన్యమూ కైతవస్కం ధావారమును జొట్టుకొనెను. క్రమక్రమముగ సగ్ధచంద్రుని శృంగములు రెండును నిడుదలై యొండొంటిని సమీపించగడగినవి. తురకరాతు లటమీడు పోరుట వ్యర్థమని యెఱిగి యాయధములను దిగవిడిచి తలసాగల నూడ్చి మెడలచుట్టు దండలుగ వేసికొని శరణువేడిరి. రాయలవారి యాజ్ఞచొప్పున రణవాద్యాధ్యక్షుడు ధర్మదారను బట్టెను.

యుద్ధకార్యము ముగిసినది. నిజసైనికుల స్థితిగతుల స్వయముగ బరిశీలించి కనుగొనుటకు కృష్ణదేవమహారాయల వారొక్కపర్యాయము పాలికలను కలయజూచిరి. విశేషము నష్టముగాలేదు. దాదాపు రెండు వేలమంది మడిసిరి. వారియందు జాలభాగము గడలవారే. వెంకన్న యొక్కడుదక్క పేరుగల నాయకుఁ డెవ్వఁడును ప్రాణముల గోల్పోలేదు. రక్తసిక్తమైన యతని దేహమును జూడఁగనే రాయలవారికి జాలి గలిగినది. పసివాఁడు. ఇంకను జక్కగా నిలువదియేండ్లు చాటలేదు కాని ఎట్టి పరాక్రమశాలి! పెద్దవాఁడగునంతవఱకు దేవుఁడు కన్నులు మూసికొనియుండిన సమకాలిక దళనాయకులలో సగ్రస్థానము ను నహింపఁదగినవాఁడు. అంతటి చిన్నతనముననే స్వర్గ కాంత లతని నాచిఁకొనిపోవుట శోచనీయము. అని చింతించి యతని యంత్యసంస్కారమునేయుటకును సతనీకీర్తిని ప్రకటించు వీర శిలను నిలుపుటకు దగు శీర్షాటలనుఁ గావించెను; గాయపడిన వారినిఁ గని వారి శౌర్యమును బ్రశంసించి, వారిని కట్లుకట్టి చికిత్సనేయుటకు ప్రణవైద్యుల కడ కంపెను. వారి నందఱిని రణభూమినుండి స్కంధావారపు టానోగ్యశాలకుఁ గొనిపోవు వఱకును నచటనేయుండి యటుపిమ్మట తన విడిదలకుఁ జేరెను.

*

*

*

*

మధ్యాహ్నమైనది. మజ్జన భోజనాగల కవసరమని వేత్రహస్తులు విన్నవించిరి. మజ్జన భోజనాదు లై నపిమ్మట రాయలవారభ్యంతర గుడారమున నించుక విశ్రమించిరి.

సాయంసమయమున వెలిగుడారమునఁ గొలువు దీరిరి. యథా
ప్రకారము రాజచిహ్నధారులైన యూడిగమువారు రాయ
వీరమును బొదివి నిలిచియుండిరి. ప్రోలయ వారియందు కాన
రాలేదు. అతనిస్థానమున యువకుఁడొక్కఁడు శ్వేతచ్ఛత్రమును
బట్టుకొనియుండెను. రాయలవా రామార్పును గమనించినట్లు
లేదు. వీరమునై నానీనుఁడైన వెంటనే రాయగుఁడువారు తెచ్చి
సముఖమున నుంచిన జయలేఖల ముదల (డ్రాఫ్ట్) లందు
నూతనాంశములను జేర్చి యొప్పములులిఖించి యేయేరాజులకు,
సామంతులకు, నాయకులకు, దుర్గాధిపతులకు వానినిఁ బంపవల
యునో తెలియఁజేసెను. రాయలవారి విజయమును విని తమ
యభినందనమును తెలుపుటకు సమీపస్థులగు మన్నె దొరల
మంత్రులతో నుచితరీతిని సంభాషించి వారి యంతస్తులకుఁ దగిన
రీతిని సత్కరించెను. అవసరముల వారడుగడుగునకుఁ బ్రవేశించి
రాయదర్శనార్థము వచ్చిన వారి కవసరము కలదేమో విచారిం
చుచుండిరి. నింహోలగమున కొలువుదీరి కార్యనిమగ్నుఁడై యుం
డినను మాటిమాటికిని రాయదేవుని దృష్టి ద్వారము వైపు
పాటుచుండినది. రెండుగడియల కాలముఁ గడచిపోయినది.
కొలువు లేచు సమయమైనది. ప్రవేశించినాఁడు కట్టియము
వాడు. 'అవధారు మహారాయా, ఆదెప్పుడండనాయకునిఁ శిబి
రమునుండి హరకారవచ్చి హజారమున నిలిచియున్నాఁడు.
ఏలినవారి యాజ్ఞ యొనఁ దోడ్కొనివచ్చెదను' అని నివేదించెను.
'తక్షణము బ్రవేశపెట్టము' అని రాయల దేవుఁ డాజ్ఞాపించెను.

‘చిత్రేను, దేవా’ యని కట్టికమువాడు ద్వారమునకుఁబోయి హరకారతో మరలివచ్చెను. హరకారా రాయలవారి పీఠము ముందు సాష్టాంగపడి లేచి చెప్పఁదొడఁగినాడు, “రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరా, పరాకు. రాయలదేవుని యానతి చొప్పున సర్వశిరః ప్రధాన తిమ్మరసయ్యగారి ముదలను ఆదెప్పదండ నాయకులవారు త్రియంబకరావు, రాచిరాజు తిమ్మయ, మట్టి వరదరాజు, నంద్యాల నారపరాజు, అవుకు తిమ్మరాజు మొదలగు దొరలతోఁగూడ రాత్రికిరాతిరే కూచిచేసివచ్చి కృష్ణ కవ్వలి యొడ్డునఁ జిదిసియుండిన బెడదకోట దండుపైఁబడి నటికి నిర్మూలముఁగావించినారు. హత శేషులు యథాయథలై పాటిపోయినారు. తురకల శిబిరమును వస్తుసామగ్రి సర్వమును స్వాధీనమైనది. ఏలినవారి యజ్ఞకొఱకు వేచియున్నారు” అని.

కృష్ణరాయల కీసందేశ మపరిమితానందముఁ గలిగించినది ఇది తురకలపై రాయలవారి తొలివిజయము. వారినంతటితో వదలిపెట్టి వెనుదిరుగుట కాయన కిష్టములేదు. కావున హరకారానుఁజూచి యాజ్ఞాపించినాడు: ‘తడవునేయక సైన్యముతోఁగూడ పాటిపోవుమండు తురకలను వెంబడింపుమని మాయాజ్ఞ. రేవు సర్వదళములతో మేమువచ్చి కలసికొని యెదము’ అని. హరకారా వెంటనే బయలువెడలి పోయినాడు.

రాయలవారు ఆనతిచ్చినారు. ‘మనజైత్రయాత్ర శుభముహూర్తమున ప్రారంభమైనది. రెండుజయము లేక కాలమున

జేకూడినవి. ప్రాణాపాయము దైవికముగఁ దొలఁగిపోయినది. శూరరత్నము నొక్కనిఁ గోలుపోతిమి. ఒరగల్లు ఇత్తడి బంగా రముల భేదమును దెలియఁబఱచినట్లు శూరమానులకును శూరులకునుఁ గల వ్యత్యాస మందువలన విశదపడినది. ఆయు ధోపజీవుల కివిసామాన్యమైన యనుభవములు. రేపటి యుషః కాలమున బెడదకోటపై కూచిసేయవలసియున్నది. నాయకులు దొరలు మున్నగువారు తమతమ మందితోఁ బయనమునకుఁ సిద్ధపడవలయును. మనకిది జయకాలము. శుభశకునము లెన్ని యేనియు గానవచ్చుచున్నవి.'

రాయలవా రంతట కొలువుచాలించి శిబిరాభ్యంతర మంటపమునకు పోయిరి. దండనాథ సామంతమాండలికాది సేనాప్రముఖు లెవ్వరెవ్వరి విడిదలకు వారు తరలిరి.

శిబిరాంతర్భాగమున తివాసిపై నొరుగుబిళ్ళలమీఁదఁ జేరగిలి యోచనాపరుడై యెంటరిగఁ గూర్చుండి యుండి నాఁడు శృష్ట దేవరాయలు. అంగరక్షకు డొక్కఁడు ప్రవేశించి రాయలవారు పరధ్యానముగ నుండుటనుఁజూచి యొక క్షణ మాగెను. రాయ లంతట మొగమెత్తి చూచెను. వెంటనే వాఁడు 'దేవా! అవధారు. ప్రోలయ్యగారు ఆరోగ్యశాల యందున్నారు. ఏలినవారి యాజ్ఞప్రకారము వచ్చి తమ దర్శనముఁ జేసికొనగల స్థితియందు లేరని చెప్పినారు వైద్యులు.'

'ఆరోగ్యశాలయందున్నాఁడా? జాడ్యమేమి?'

‘చిత్రము, యుద్ధమునుండి జ్వరపీడితులై మరలివచ్చి నారఁట. ప్రజ్ఞ స్వాధీనమునలేడట. నోటికి వచ్చినట్లు వదరు చున్నారఁట.’

౯

అస్తమయమయి కొంతసేపయినది. స్కంధావారమున సద్దణిగినది. అచ్చటచ్చట వెలుగుచుండిన వెలుతురు కట్టెల జ్వాలలు చుట్టుపట్ల చీకటిని సాంద్రతరము నేయుచుండినవి. గస్తీ తిరుగుపహరా సిపాయీలు దప్ప తక్కిన వారందఱును చలిగాలి తాకునకు తాళజాలక డేరాలలోపలను గుడిసెల యందును నెగిడుల చుట్టును ముడుగుకొని కూర్చుండి యుద్ధ వృత్తాంతమును, శూరుల సాహసకృత్యములను, దమ ప్రియు రాండ్ర ప్రేమాతిశయములను దలపోసికొనుచుండిరి. ఆ చీకటి యందు కృష్ణరాయలు శిబిరమును వదలి యొంటరిగ స్కంధా వారమును పరిశోధించి చూచుటకు వెలువడిరి. అలికిడి గలుగ నీయక మెల్లఁగ నడచుచు పహరావారు సమీపమునకు వచ్చు నప్పుడు గుడిసెల నీడలను డేరాలచాటునను డాగుచు స్కంధా వారమునం దాయపట్లను బరిశీలించిచూచి తుడ కారోగ్యశాల కడకువచ్చిరి. వాకిట మండుచుండిన వెలుతురుకట్టె తెగ గాలి మలిగిపోయియుండినది. వాకిటఁ గావలియుండిన కావలి వాఁడు నేజా మొనను నేలనాటి గడను గడ్డము క్రింద నూను కొని నిలిచి యట్లే నిదురించుచుండెను. రాయలవారు చప్పుడు

నేయక ఆరోగ్యశాలయందు ప్రవేశించిరి. అది విశాలమైన బందారాకుల పర్ణశాల. దాని మధ్య వెలుగుచుండిన పంజు మంట గాలియం దల్లలనాడుచు నీడలచే నాశాలయందు బొమ్మ లాట నాడించుచుండినది. రోగులు కొందఱు నిద్రించుచుండిరి. వ్రణితులు గాయముల శాధను సహింపజాలక అడుగడుగునకు తలిదొడ్చులను స్పర్శించుచు మూల్గుచుండిరి. ఒకమూలనుండి యెవ్వఁడో తనలో దాసు మాటలాడుకొనుశబ్దము వినవచ్చు చుండినది. రాయలవారు తిన్నగ మాటలనడి ననుసరించి మాట లాడుచుండిన వ్యక్తిని వెదకుకొనిపోయిరి. ఒకమూల క్రింద పఱచిన కంబళిపైబడి పొరలుచు పనవుచుండినాఁడొకరోగి. 'నాయనా, వెంకన్నా, పోయినావటయ్యా స్వర్గమునకు మమ్మందఱిని వదలి. మీయమ్మ వెంకన్న యేడి యని యడి గిన నేమి జవాబుచెప్పగలనయ్యా. నా వెంకన్నా, పోయినా వటయ్యా స్వర్గమునకు. ఎల్లవుడును చిరునగవుతో వికసించి యుండు నీ చిన్నిమోము వుడిసెడు బూడియైపోయినదా' యని వెక్కిరియింపి యేడ్వదొడఁగెను. రాయలవారు గుర్తించి నారు అతఁడు ప్రోలయ్యయని. ఓదార్పవలయునని నోరు దెరచి నారు. మాట నోటనుండి ఇంకను వెలువడలేదు. ఇంతటనె, వికటమైననవ్వు నవ్వినాడు ప్రోలయ: 'ఏమేయ్, రా, రా' నాప్రక్కగూర్చుండుము. నేను పొరపడినాడను. మనవెంకన్న. మనవెంకన్నే. విన్నావా? మృతినందలేదు. బ్రతికియే యున్నాఁడే. వాడుగోనే వచ్చుచున్నాడు చూడు' అని సగము

లేచి చేతులను జోచి చూచి, మరల పడక వైబడి, 'రావోయి, నాయనా, రా. నీవు చచ్చితివని చాలవ్యథపడితి నయ్యా. ఆ తురకవాని నెంతచక్కగ నాట్యమాడించితి వయ్యా. రాయ దేవుడు మెచ్చుకొన్నాడయ్యా. అయ్యో, దాహము, దాహము. బొడ్డుదగ్గరికి యీడ్చుకొని పోవుచున్నదినాలుక. దాహమే దాహము ఎవ్వరును లేరా?' యని యాక్రందనము సేయఁ గడగినాడు. రాయలవారికి జాలిపుట్టినది; స్త్రీలైచట నేనికలవాయని పాటజూచినారు, ఎక్కడనుకానరాలేదు. కోపము వచ్చినది రాయలవారికి. ఒకయడుగు పెట్టినారు ద్వారమునకుఁ బోయి పహరావానిని నీరు దే బంపుటకు. అడుగుల నడి వినవచ్చినది. రాయలవారు పడుకవైపు దృష్టిని మరల్చినారు, రోగియే లేచిపోవుచున్నాడేమో చూచుటకు. రోగికాదు, పదిహేను పదహారేండ్ల కుఱ్ఱవాడు చేతి మ్రానిముంతలోని తీర్థము గొంచెంగొంచెముగ ప్రోలయనోటఁ బోయుచుండినాడు. వాని దృష్టియంతయు రోగియందు లగ్నమై యుండినందువలన నగము చీకటియందు నిలిచియుండిన రాయలవారిని వాడు చూడలేదు. రాయలవారును వానిని హెచ్చరించుకొన లేదు, ప్రోలయకు దాహము తీరినది. చేతితో మ్రానిముంతను దొలఁగద్రోసినాడు. అంతట నాకుఱ్ఱవాడు ప్రోలయ తొమ్ముమీఁద జేయివెట్టి చూచినాడు; తరువాత కుడిచేతినిబట్టుకొని ధాతువు పరీక్షించి తల యూచినాడు. పిమ్మట మ్రానిముంత నెత్తుకొని మరలిపోవుటకు బ్రయత్నపడుచుండఁగా రాయలవారిడిగినారు.

‘అబ్బాయీ, ఇతఁ డేస్థితియందున్నాఁడు.’ అని. చీకటిలో నుండి తటాలున వినవచ్చిన వాక్కు చెవిసోకఁగనే వాఁడు తెల్ల వోయి బిత్తరపుఁజూపుల నలుగడల జూచినాఁడు. మనకచీకటి యందు నిలిచియుండిన రాయలవారిపై వానిదృష్టి పాఱఁగనే, ‘రాయ దేవుఁడు, రాయ దేవుఁడు’ అని యఱచుచు బరువిడఁ బూనెను. కాని, జ్వరతాపముచే నవ్యవస్థచిత్తుడై యుండిన ప్రోలయ ‘వెంకన్నా, వెంకన్నయ్యా, నన్ను విడిచిపెట్టిపోవలదు, పోవలదు. నాయనా, పోవలదు. నాప్రక్క గూర్చుండు మయ్యా’ అని బతిమాలుచు చేయిపట్టుకొని కదలనీయక నిలువఁబెట్టెను. కాని రోగుల మనస్తత్వము నెఱుఁగజాలని యా బాలుఁడు. ‘నేను నీ వెంకన్నను గానయ్యా, నన్ను వదలిపెట్టు. నేను ప్రాణాచార్య లక్ష్మణ పండితుల శిష్యుఁడను. నీకు మంచి తీర్థమును ద్రాగఁబెట్టి నీస్థితిని కనుగొని రమ్మని పంపినాడు. నేనుపోయి నీస్థితిని వారికిఁ దెలియజేయవలయును’ అని పట్టు వదల్చుకొన బ్రయత్నము జేసినాఁడు; కాని ప్రోలయ వాని మఱింత దృఢముగ బట్టుకొని యడిగినాఁడు.

‘నీవు నావెంకన్నవుగావురా! ఎందుకూ ఈకల్ల బొల్లు మాటలు? నీవుగాకపోయిన నావెంకన్న ఏమయిపోయినాఁడు?’

‘నీ వెంకన్న ఈ యుద్ధయములో జనిపోయి యుండ లేదటయ్యా?’

యుద్ధపుమాట చెవిసోకఁగనే ప్రోలయ బుద్ధి వేఱు మార్గమునఁ బడినది. రణదృశ్యము కన్నులముందు పొడకట్టి

నది. తాను కన్నులఁగాంచిన దానిని మాటలచే విశదీకరించు నట్లు పనవనారంభించినాఁడు మరల. 'అవునవును, నిజమే. అడుగో, గడలఘాఁజు మొన నిలిచి తురకరాతులను దకపిక లాడించుచున్నాఁడు. ఓయ్, వెంకన్నా, వెంకన్నా, సింగాణి కోల, సింగాణికోల జాగ్రత్త. అయ్యయ్యో నాటినది సింగాణి కోల గుండెపై. కూలినాఁడు నా వెంకన్న కూలినాఁడు. అయ్యో, అయ్యో.....' అని బిగ్గరగ నేడువగడఁగినాఁడు. ఏడ్చియేడ్చి సొమ్మసిలి పడకమీఁద నిశ్చేష్టితుండై వ్రాలినాఁడు. ఈసంరంభముతో పట్టును వదలినాఁడు ప్రోలయ. అదియే సమయమని ప్రాణాచార్యుల శిష్యుఁడు తొలఁగి దూరముగ నిలిచి, 'రాయదేవా. పరాకు, ఇతనికి జన్ని యతిశయముగు చున్నట్లున్నది. మాగురుదేవులతో విన్నవించి వారిని తోడ్కొని వచ్చెదను' అని విన్నవించెను.

'వేగిరమే తోడ్కొని రమ్ము' అని రాయలవారు సెల విచ్చిరి.

ఆ బాలుఁడు ఆగోగ్యశాలనుండి వెడలిపోయినాఁడు. కొన్ని క్షణములైనవి. ప్రాణాచార్యుఁడుగాని యతని శిష్యుఁడు గాని ఇంకను మరలిరాలేదు. మరల నారంభించినాఁడు ప్రోలయ. పలవరించుటకు: 'ఛీ. తురకఛండాలుడా! రాయదేవునిమీఁద నట్లా కత్తిని దూసెదవు? ఇదుగోరా, ఇదుగో, నానేజాపోటు హూఁ'యని యావచ్చు క్తిని వినియోగించి హుంకరించినాఁడు. ఆ హుంకారము ప్రోలయ సత్వమునంతటిని హరించినది.

మూర్ఖులైనాడు; కాని క్షణమాత్రమున దెప్పిరిలి, నాయనా, అబ్బాయి' అని పిలిచినాడు. జవాబులేదు. 'పూ, కపూ, ఓయ్ ప్రాణాచార్యుల శిష్యుడా, నిన్నే నోయి' అని కేక వసినాడు. రాయలవారు అతని సమీపించి అడిగినారు ' ఏమి ప్రోలా, ఏమి కావలయును ?' అని.

'ఏమియులేదు. నేను చనిపోవుచున్నాను.'

'మాట్లాడవలదు. నీవు చావవు నీకు భయములేదు.'

'నన్నెందు క బ్బాయి మాయజేస్తావు? విను. నాకోక కోరికపుట్టినది. అది తీరని కోరిక.'

'చెప్పుము.'

'ఎవ్వరె నను వినిన తలపోవుకోరిక.'

'అంతటి చెడుకోరికయా?'

'అవును. కాని చావబోవు వానికి నాకేమి భయము?'

'అవును. నిశ్చయముగఁ జావబోవుచున్న భయపడవలసిన యవసరములేదు.

'కాని నేను చెప్పిననేమి లాభము?'

'చెప్పినందువలన లాభమునులేదు ; చెప్పకపోయిన నష్టమును లేదు '

'అట్లనవలదు. చెప్పినందువలన మనసులోని బరువు తగ్గ గలదు. ఆత్మసంతృప్తియు గలుగును.'

'అయిన చెప్పుము.'

'దగ్గరకు రా. నాకు ఒకపూట రాయసింహాసనము నెక్కవో యనని యున్నది.'

రాయలవారికిని ప్రోలయకను ఈ సంభాషణ జరుగుచుండఁగా ప్రాణాచార్యులవారు శిష్యునితోఁగూడ నచటికి

వచ్చిరి. అత్యంతశ్రద్ధతో ప్రోలయ మాటల నాలకించుచుండి నందువలన రాయలవారు వారిరాకను గమనింపరాదు. ఏలినవారి యేకాంతమునకు భంగము గలిగింపరాదని వారును నిశ్శబ్దముగ రెండుమూడుజారల దూరమున నాగి యుండిరి. కాని ప్రోలయ కోరికను విన్నంతనే, ప్రాణాచార్యుల నోటినుండి వెలువడినవి, 'దేవా, అతనిమాటలు వినవలదు. జ్వరతాపము వలన నతనిచిత్తము స్వాధీనముఁ దప్పి పరుగులిడుచున్నది. వ్యాధిపీడితుఁడు వెట్టివాఁడు' అను మాటలు. హఠాత్తుగ విన వచ్చిన ప్రాణాచార్యులమాటలు రాయలవారికిఁ గొంచెము గగురుపాటుచు ఆయాసమును గలిగించినవి. ప్రోలయ సంభాషణను చాలించివాడు. పలుకలేదు. అతని హృదయము నెఱుంగ గోరి మరల నడిగినారు, 'ఏల నీ కీ విపరీతపు కోరికఁ గలిగినది.' అని. జవాబులేదు.

'చెప్పవూ ?'

'జవాబులేదు.'

'ఏమి ప్రోలా, చెప్పరాదూ ?'

'అబ్బాయీ, నాకు దాహమెత్తుచున్నది.'

ఇక నతనినిఁ గ్రుచ్చి యడిగిన లాభములేదని గ్రహించి నారు రాయలవారు. కాని యప్పుడే వారి మనస్సున బొటమ రించినది, అతఁడేల వజ్రసింహాసనము నెక్కఁగోరినాఁడో కనుఁ గొనవలయునను ఇచ్చు. సాధారణముగ మునస్సున నితీ ప్తములై దాగియుండు విషయములు జన్నివలనగలుగు చిత్తవైపరీత్య స్థితియందు విశ్మయముగ వెలువడుచుండునని వారెఱుఁగుదురు కావున నే మార్గముననై నను వాని రహస్యమును గనుఁగొన వలయునని నిశ్చయించి ప్రాణాచార్యుల వంకదిరిగి,

‘ఇతఁడు మాకు నమ్మినబంటు; ఆచార్యులవారు యావచ్చుకీని వినియోగించి యితని ప్రాణమును సంరక్షింపవలయును’ అని యాదేశించి యారోగ్యశాలనుండి వెడలిపోయెను.

*

*

*

ప్రొలయకు నాలుగైదురోజులపర్యంతము జాడ్యము తిరుగలేదు. జ్వరవిముక్తుడై పథ్యము సేవించుటకు పక్షిము దినములు పట్టినవి. ఆ నెలలోపల పెక్కు ఘనకార్యములు నడిచినవి. కృష్ణదేవరాయలు స్వయముగ దండు నడపించు కొని తురకలను వెన్నంటి తఱుముచు కోవెలకొండ పర్యంతము బోయిరి. కోవెలకొండ కనతిదూరమున దొమ్మియద్దము జరిగెను; రాయలవారికి మరల జయము చేకూరెను; తురక దునేదారులలో మేటి, బిజాపురాధిపతి, యూసుఫ్ ఆదిల్షానుఁడు మడిసెను; రాయలవా రలుపిమ్మట తన యమీరులచే బాదీ కృతుఁడైన బహమనీ సుల్తానుని యతని పదమున పునఃప్రతిష్ఠితుని సేయుటకు కలుబరిగెప్పెఁ దాడివెడలెను. ఒకనాఁడు కోవెలకొండ రణక్షేత్రమున వ్రణితులఁ దోడ్కొని లక్ష్మణ పండితులవారు స్కంధావారమునకు వచ్చిరి. వారికి తావు సేయుటకై గ్వస్తతనొందిన రోగుల స్థితిగతుల నరసి యారోగ్య శాలనుండి వీడికోలిచ్చి యుగపవలసివచ్చెను. కొండటికింకను విశ్రాంతి యవసరమనియు, వారు తమ నెలవులకుఁబోయి యచట గొన్నాళ్ళుండి యావల దుడును గలిసిపోవుట యుక్తమనియు జెప్పిరి. మఱికొండఱను వారు వెంటనే సైన్యమును పోయి చేరవచ్చునని చెప్పి పంపిరి. అందఱును ఆరోగ్యశాల నుండి వెలువడినపిమ్మట ప్రాణాచార్యులు ప్రొలయస్థితిని విచారింపఁ గడఁగెను, ‘ఏమి ప్రొలయా, ఆరోగ్యమెట్లున్నది?’ అని.

‘అచార్య స్వాములవారి ఋణమును నేనెట్లు తీర్చుకొనఁ గలనో? నాపాలిటి బ్రహ్మలై స్వామివారు నాకు ప్రాణదానముఁ జేసి పునర్జన్మముఁ గలిగించినారు’

‘నాదేమున్నది, నాయరా? దేవుడిచ్చిన గోఁబడంత ఆయువు గట్టిగనుండిన వైద్యుడనదయెనను నేర్పరికాగలడు. ఆ యాయువు లేకపోయిన నెట్టిఘనవైద్యుడైనను నుపయోగ హీనుడగును. కాని నీ పషయమున నాపని ‘యద తౌక యెత్తును నగస్త్వం డౌక యెత్తు’ ననినట్లయినది.

‘స్వామివారు నెలవిచ్చినట్లు నాస్థితి బహుదు స్థరమై యుండెనని తోడి రోగుల మాటలవలన దెలిసికొంటిని ; కాని నేనట్లే మృతినందఁగఁబోవుట శోచనీయము.’

‘నిన్యాధి దు స్థరమైచే; కాని నేనన్నది వ్యాధిని గూర్చికాదు. ఏలినవారి యాజ్ఞయెనది నీ ప్రాణము నెట్లయిన సంరక్షింపవలయునని. నా వైద్యము వ్యర్థమైన ఏలినవా రే మనుకొనెదరో యను భయ మెప్పుడును నన్ను తనాతహాపెట్టు చుండెడిది. భగవత్కృపవలన నీకు స్వస్థతగలిగినది. ఏలినవారి యాజ్ఞ నెఱవేర్చుకొనినందులకు సంతసిలుచున్నాడను.

‘అల్పుడగు నీ యూళియముపై నేలినవారి కంతటి యనుగ్రహముఁ గలిగినదా? ధన్యాత్ముడను.’

‘ధన్యాత్ముడవే ప్రాలయా నిపు; కాకున్న స్వామివారు స్వయముగ నెవ్వరి యారోగ్యస్థితి నరయుటకైన నారోగ్య శాలకు విచ్చేసియున్నారా? వచ్చి యసంబద్ధప్రలాపములను వినియు నైచియున్నారా?’

‘అసంబద్ధప్రలాపములా స్వామీ! నా నోటినుండి వెలు వడినవా?’

‘అఫను. లేనిది చెప్పదునా ?’

‘మన్నింపవలయును స్వామీ. నే నేమంటిని? వలినవారెప్పుడు విచ్చేసిరి? నా కీనిపయ మేమియు తెలియదు. నా కెవ్వరును దెలుపలేదే ?’

‘ఎవ్వఱు నెఱుంగరు. రాత్రి నిశీథము గావచ్చుచుండినది. నీకు ఆరాత్రి జన్ని ప్రారంభమైనది. నోటికివచ్చినట్లు వదరుచుంటివి. విపరీత వాక్యముల నాడుచుంటివి.’

‘ఏమంటిని స్వామీ ?’

‘రాయసింహాసనము నెక్కగోఁతివి.’

‘నిజమా స్వామీ ?’

‘రాయల దేవుఁడు సాక్షి.’

‘అయ్యో. యెంతటి యపరాధము, ఎంతటి యపరాధము ! వలినవారి యాగ్రహమునకు పాలైతిని. ఒడలెఱుంగకపోయినది.’

‘మఱి నీ కా కోరిక ఏల కలిగినది ?’

‘ఎట్లుచెప్పఁగలను స్వామీ ? రాయదేవుని సముఖమున కెట్లు పోగలను? అయ్యో ఎంతటియపరాధమొనర్చితిని!’

‘భయమువలదు. రాయల దేవుఁడు వెట్టిమాటలని నవ్వుకొనిరి.’

‘వాస్తవమా స్వామీ, వాస్తవమా? వలినవారి పాదములఁబడి క్షమింప నేడకొనియెదను. నాకనుజ్ఞదయ చేయఁడు.’

‘వేగిరపడవలదు. విషయనగరమునకుఁ బోవలయు నని స్వామివారి యాజ్ఞ.’

‘సముఖమునకు రాకూడదని వలినవారి యభిప్రాయముఁ గాఁబోలు.’

‘కాదు ప్రోలయా. ఇంటిపట్టున గొన్నాళ్లు విశ్రాంతిని పొందవలయునని.’

౧౦

‘విశదమైనదా కొండమరసయ్యగారూ, గొడుగు మోపరిశూరుడని’ అని అడిగినారు సర్వశిరః ప్రధాని తిమ్మ రసయ్యగారు.

‘చిత్తము.’

‘రాయదేవులవారి ఉచితజ్ఞతను గూర్చి మీకింకను సంశయము గలదా?’

‘విషయ మెఱుంగక సంశయమందితిని, గొడుగుమోపరి ఇట్టి దిట్టయని తెలియక అతడు కొంచెగాడనకొంటిని. రాయదేవులు అర్హత నెఱిగియే సత్కరించినారు.’ ధర్మయ్యగారు రందుకొని చెప్పినాడు: ‘సర్వశిరః ప్రధానులవారు విశదమైన చిన ప్రోలని పరాక్రమ గాఢవలన నతడు శూరుడనుట తెల్లమగుచున్నది. కాని—’

‘కాని?’

‘అల్పభృత్యుని రాయపీఠ మెక్కించుట నాకు నీతియని తోచెను.’

అంతవఱకు మాటలాడక విసుచుండిన పెద్దనగారు “రాయలదేవుని కృత్యము నీతి బాహ్యమని చెప్పరాదు. ‘అనఁ ఘానీ ప్రస్తవమున ను నీల్గిన పీంభటుల యను పోష్యుల బ్రోత?’ యను నారదులవారి వాక్యమును విసలేదా? ప్రోలయకుమారుడు వెంకన్న రాయలవారి ప్రస్తవమున మృతినం దెనుకదా. ప్రోలయ రాయలవారి ప్రాణమును సంరక్షించి

నాడు. ప్రాణదాత కీరాని యుక్త మేదికలదు? కావున రాయల వారి సత్కారము నీతి సమృద్ధి మగునుగాని విఠ్ఠముగాదు' అని వచించెను.

'బాగు, బాగు; మహాకవీ, చక్కగబట్కితిరి' అని తిమ్మ రసయ్యగారు ప్రశంసించి ధర్మయ్యగారి నడిగినారు, 'భృత్యులొనర్చిన సేవకు మెచ్చుకొని సత్కరించువేళ వారి కులగోత్రములను వీలినవారు బరిగణింపవలయునని తమ యభిప్రాయమా ధర్మయ్యగారూ? రాయసీతము వెక్కిరివారికి గొంచెపు బుద్ధి వుట్టెను. అది విక్రమార్కుని పీత మను విషయము మరచితిరా? ఎట్టి యల్పులెక్కినను మహాదారిగుణము వారి హృదయమునం దంకురించును.'

'నాయభిప్రాయ మదికాదు. అంతస్తునకుఁ దగినట్లు భృత్యులను సత్కరించుట యుక్తమని యెఱిఁగితిని; కాని మహాకవి పెద్దసగారి వాక్యములవలన నాసంశయము బాసినది. సర్వశిరఃప్రధానులవారి యుజ్జయైన ధర్మశాసనములను వ్రాయించెదను.'

'ఒకక్షణ మాగుఱు, మఱియొక కార్యము గలదు.'

'చిత్తము.'

'మహాకవీ, తను యిచ్చ మేమి?'

'చిత్తము. సర్వశిరః ప్రధానులవారి యభిప్రాయము దురూహ్యముగ నన్నది.'

'రాయలవారి యాజ్ఞయైనది, నిరుపహతిస్థలాదులను తమకు కోరినరీతి నేర్పాటునీయవలయునని.'

'కూ - యనిన కోటికవు న వత్తుని య టిరే? ఆ కోటిలోని సామాన్యుని కీ గౌరవ మేల?'

‘తమరు సామాన్యులని యెవ్వరనిరి? రాయలవారి గుణ గ్రహణపారీక్షిత యసాధారణ మైనదని విశదపఱచుట కట్లంటిని. గాజుపూసయు జాతిరత్నమును సామాన్యుల దృష్టి కొక్కరీతిని గానవచ్చినను రత్నపరీక్షకుఁడు వానిభేదమును గుర్తింప గలిగినట్లు రాయలవారు మముబోంట్లవలెగాక తమయతిశయమును గ్రహింపఁగలిగిరి.’

‘చిత్తము.’

‘మఱి తమ ఇచ్చ?’

‘గ్రాసవాసంబులకుఁ వసతి గలిగించినఁ జాలును.’

‘తమ యభీష్టమును దెల్లముసేయుఁడు.’

‘చిత్తము. పినాకీరమున మహారమణీయమైన కోకటమును...’

‘ధర్మయ్యగారూ, కోకటగ్రామమును రాయలదేవుఁడు మహాకవి పెద్దనగారికి సర్వసూన్యముగా నగ్రహరీకరించి ప్రసాదించి నట్లొక తామ్రశాసనము తయారుసేయుంపుడు.’

‘మఱి?’

‘హాలికులైన నేమి యని యడిగితిరే?’

‘అవునవును. తమ కిష్టముగలదేని కోకటమున దామును హాలికులగుటకు ఆటంకము డదు.’

అందఱు నవ్వెరి. ధర్మయ్యకొండమరసయ్యలు వెడలిపోయిరి. తిన్నరసయ్య పెద్దనగారిని కొంతదూరము సాగనంపి వెనుదిరిగిరి.

టిప్పుణము

ఆకల్ = తెలివి

అఖర్ = నక్షత్రము.

అఖర్షుమార్ = నక్షత్రములను లెక్కించువాడు, జోస్యుడు.

అగాడీపీఛాడీ = గుఱ్ఱము ముందటికాళ్లకును వెనుకకాళ్లకును కట్ట

త్రాళ్లు.

అజీమత్ = రశపడు.

అనుగు = మిత్రుడు. రాజపరివారములో నొక తరగతి సేనకుడు.

అయే! పరి, నామెషుమారా చీన్తై? = ఓ, పరి (fairy) నీపేరేమి?

అఱగొండెతనము = దుండగము.

అసీరుచేయు = చెఱపట్టుకొను, బండిచేయు.

అషర్ (ఇస్లా) = భోగము.

ఆఫీత్ = పికాచము.

అయియే, జానేజాకారా, నా ప్రాణస్మియా.

ఆస్తానీచహ్ = ఆకాశముపై ఖరి అనగా నక్షత్రములతీరు.

ఉచుపనిచ్చెన = ఉడుములకు గట్టిన త్రాటినచ్చెనలు.

ఉర్దూ = సైన్యము.

ఎక్ = ఒకటి,

ఎకాకాఫిర్ బౌరత్కి చార్ పాంచ్ కాఫిర్ మైతాస్లక్ పకల్దేవుచేసి
తెచ్చిన్యాక ఒక హిందూస్త్రీని, నాలుగుగురు హిందూపికాచములను
పట్టితెచ్చినాను.

ఒరగు = ఒరగుదిండు.

ఒగువ = చగువునట్టి; చదివి వినిపించుటకు నియుక్తమైనట్టి.

కణజము = ధాన్యపుకొట్టు.

కన్నాకు = అగ్రేసరుడు.

కమ్మర్ బండ్ = మొలకుగట్టు పటకా.

కాఫిరాక్ = నాస్తికులు (హిందువులు).

కాణానా = కర్మాగారము.

కిల్లా = కోట.

కుమదగీ = పట్టుకొనుట.

కుచిసేయు = దండుతో ప్రయాణము సేయు.

కోజేవాకిలి = అంతఃపురములోనికి ప్రవేశించువాకిలి.

ఖత్ = జాబు.

ఖతల్ (క్కతల్) = చంపుట.

ఖత్కర్ = స్కంధావారసంగ్రహకు చుట్ట కొయ్యలతో కట్టిన
కంచె.

ఖబర్ = సమాచారము.

ఖయాల్బాను = చిన్నప్పటి నితకడలేనివాడు.

ఖలీనిజాదు = ఖలీఫా సంఘాతుడు.

ఖురాసాని = ఖురాసాన్ దేశజుడు.

ఖుల్ తరస్తు = బహు బాగుగ వన్నది.

ఖొజ్జా (కొజ్జా) = వండుడు; అంతఃపురము కావలివాడు.

గండ పెండేరిము = కూరులు కవులు మొదలగువారు కాలసుధరించు
బిరుదంబె.

గడిప్రదేశము = సరిహద్దు.

గస్తీ = కావలితిరుగుట.

గిరిప్తుకాలేదు = పట్టుబడలేదు.

గులాం = దాసుడు, బానిస.

ఘట = పదియేనుగుల తండము.

ఘస్సాఁ కోపము.

చార్పాయి : నాలుగు కాళ్లుగలది, మంచము.

చార్పాయి జాన్వర్ = చతుష్పదజంతువు.

చే మీగూయా? = ఏమిచెప్పచున్నావు ?

చారంగి = నవ నాథులలో నొక్కఁడు.

జక్ = స్త్రీ.

జంగ్ = యుద్ధము.

జతనము = జాగ్రత్త.

జబాని పార్సీ నదానీ? = పార్సీభాష తెలియదా?

జమేదార్ జమాదారు = దండఁదో నొక చిన్న నాయకుఁడు.

జగనిక = చర్మ వాద్యవిశేషము.

జహాంపనా జగత్సోపకుఁడా.

జానూరులు = వేగువాండ్లు.

జిక్ = దయ్యము.

డంగురా = తప్పెటకంటి చర్మ వాద్యవిశేషము.

డాకోచాకీ = తిపాలుచావడి.

తల్లు = గడ్డ.

తర్జుమాను = భాషాంతరీకరణము నేయువాఁడు.

తలారిగట్టు = నిజయనగరపట్టణములో మాత్ర్యవంతమునండి అనె

గాండికిపోవుమార్గమం దొక్కటియు పేరు.

తీగనవ్వు = తీగవలె దీర్ఘముగ సాగునవ్వు.

దంచనము = తోటలయందు శత్రువులపై బండలను విసరుటకై నిర్మిం

పఁబడిన యంత్రము.

దక్కనీ = పూర్వకాలమున దక్కను మహమ్మదీయులు మాటాడు

చుండిన ఉర్దవంటిభాష.

దసుస్కను=సిరియాదేశ ముఖ్యపట్టణము. అచటినుండి పూర్వము
దిగుమతియగుచుండిన ఒకవిధపు నాణ్యమైన వస్త్రము.

దర్జబాని తిలింగ్ గూయి = తెలుగుభాషలో చెప్పము.

దర్వాక్ = వాకిటి కావలివాడు.

దివానా = పిచ్చివాడు.

దిస్సువారు = దిస్సుమనుశబ్దముతోగూడిన,

దుండగము = దౌప్యము.

దుమ్మక్ = శత్రువు, పగవాడు.

దోస్తు = మిత్రుడు.

ధర్మదార = యుద్ధము నాపుటకు ఊదాడు తుతార.

ధర్మాసనము = న్యాయమును తీర్పుస్థానము.

నమ్మకో = ఉప్పు.

నాయకులు = విజయనగరరామలికడ భూమిగొని కప్పముకట్టుచు
వలసినపుడు తమ దళములతో యుద్ధమునకు నడచుదొరలు.

నికా (నికాహ) పెండ్లి.

నికాకట్టు = పెండ్లాడు.

నుకొస్కో (లుకొస్కో) = నష్టము.

పంజా వెలుగులు = దివిటీ వెలుగులు.

పరానీ = పరానుజాతివాడు.

పన్నాగము = వాహనములపై నుఖముగ గూర్చుండుట కమర్చు నుప
కరణము.

పర్సంగు = మైలులో నొక భాగము. ఇంచుమించుగ ఘర్లాంగుకు సరి
పోవచ్చును.

పశుమలి = మధురకు దక్షిణమున తిరునెల్వేలికి పోవుమార్గమున
నుండు కొండ.

పాక్షనుపారీబజారు ఆకువక్రము అంగడిపీథి, విజయనగరపట్టణములో నొక పెద్ద అంగడిపీథి పేరు.

పాదుకాహి = డిల్లీ మహమ్మదీయచక్రవర్తి. మహమ్మదీయసామ్రాటు.

పాదూవాహుడు = చెప్పలనుమోయువాడు.

పాపోసు = పాదరత్న.

పాబూసు = పాదమును ముద్దిడుకొనుట.

పాయదళము = కల్పలము.

పాశై గాంధు = దేశకౌవలికి రాయలయుగమున నచటనచట నియోగింపబడిన కౌవలివారు.

పిల్లి కూటము = (పిల్ల కూటము) చిన్నహాలు.

పీల్తనుడు = ఏనుగువంటి శరీరముగలవాడు, బలవంతుడు.

పుట్టకోట = మట్టితోకట్టిన కోట.

పెటికె = పెద్ద లోనగువానిమీద వేసే మోయించెడి గోసెముట.

పైదజవాను = కాలిబంటు.

పోతుటల = మగయల.

ప్యాలా = చిన్న పానపాత్ర, టంబురు.

ప్రోడ = సమరుడు.

ఫౌజు = దండు.

బంజారులు = సైన్యములతోగూడ నెడ్లమీదను గాడిదలమీదను ఆహారపదార్థములను గొనిపోయి సరఫరాసేయు నొకజాతివారు.

బద్ గుమాకా = సంశయము.

బద్ బఖు = అదృష్టహీనుడు.

బర్ ఖాస్తు = శేచుట, ముగించుట.

బాజ్ గస్తు = మరలుట.

బాహిర్ చలో = వెలుపలికిపో.

బీబీ = స్త్రీ, భార్య.

బీమారీ = జబ్బు.

బుజుర్ గ్ వార్ = పెద్ద.

బుత్తాన = దేవాలయము

బెడదకోట = బీడరు.

బేఆకల్ = తెలివిమాలినవాడు.

భోత్ ఘుబ్ = బహుకోపము.

మంజనీక్ = బండలను శత్రువులపై రువ్వు దంచనమువంటి యంత్ర
విశేషము.

మండి = అంగడి,

ముఖుమాబహాక్ = సుల్తానువారిభార్య.

మతంగవీరన్న = విజయనగరమున మతంగపర్వతముపై నెలకొనియుం
డు వీరభద్రస్వామి.

మరవ = దక్షిణ తమిళ నాటిలో నివసించు ఒక జాతి జనులపేరు.

మలడిక్ = కాపాడ్డుడు, పాపి, సంఘబహిష్కృతుడు, దైవోప
హతుడు.

మాంజిస్త తెర = ఎఱుపుమించిన పసుపువర్ణపు దోమతెర.

మాగువు = ప్రాసాదము.

మారియాత్తా = మారమ్మ.

ముదల = ఆజ్ఞ.

ముద్దే = చావు.

ముస్కిల్ = కష్టము.

ముహాస్సిర్ = ముట్టడి.

యవనాగ్నిజ్వాల = మంగు రగులుకొనుటవలన కలిగెడు మంట.
మొదట యవనులు వాడుకలోనికి తెచ్చుటవలన దీని కీకేయికచ్చినది.

రాస్తీజవాబ్ = సరియైన ప్రత్యుత్తరము.

అగ్గఁ=కోటగోడల వైకెగఁబ్రాకుట.

అడాయి=యుద్ధము.

అమ్మర్=దండ.

వకీల్ ఎ దర్=నగరి పారుపత్యకాఁడు.

వరాహముద్ర=విజయనగర రాయలొంఘనమగు వరాహముయొక్క

ముద్ర.

వాపన్=మరటట.

వీరశృంఖలము=వీరులు తమ పరాక్రమచిహ్నముగ ధరించుగొలుసు.

శంభళీస్త్రీ=మాతెత.

వరతు=ఒడంబడిక.

వరాహ=చుద్యము.

పాషర్=కవి.

పాదీ=పెండ్లి.

షికారు=వేట.

షిన్ ప్యారకో...ఇక్ సానమ్. బల్క్ పాషరమ్=వినుకోకిలా...

నేను మృతజాడను. ఇంకను కవిని.

షీషా=గాజుబుడ్డి.

ఘండర్ బండి=సుందరపాండ్యకాఁడు.

షైతాక్=సైతాను.

సకీనలమంచము = తాకిన కీచుకీచను కృత్రిమపక్షుల ప్రతిమలతో

గూడిన మంచము.

సరంజామ్=సిద్ధము.

సరాసర్=మొత్తముమీద.

సాకీ=మధువును పానపాత్రయందుబోయు పనివాఁడు.

సాత్ ఆట్ మాహ్=ఏదెనిమిది మాసములు.

సింగాణిరాతులు = కొమ్ముతోజేసిన విండ్రనుదాల్చి యుద్ధమునేయు నాశ్వికులు.

సిపుర్దుచేయు = వశపఱచు, ఒప్పుజెప్ప.

సిరందీలు = సింహళము.

సిలెహారు = కవచమును మోయువాడు.

సిళ్లుమాపు = (బరిగొలిచే నేనుగను పొడిచి యుద్ధమునకు) పురికొల్పు

సుబ్బనల్లా ! బౌరత్కి పకల్దేవ్ చేసి న్యావ్? = అల్లా సంస్తవ నీయుండొగాక, స్త్రీని పట్టుకొంటివా?

సుల్తాన్ జాద = సుల్తానుకుమారుడు.

మూల్తై బజారు = విజయనగరమున వారకొంతలు విడిసించు వీధిపేరు.

సోదనదివియ = చీకటిలో దాగియుండు శత్రువులను వెదకి కనుగొనుట కుపయోగించు దివిటీ.

స్కంధావారము = సేనలు విడిసియుండు స్థలము.

హజార రామస్వామిగుడి = విజయనగర రామాలయగరి హజారమున నుండు శ్రీరాముని దేవాలయము.

హఫ్త్ = వారము.

హషం = సైన్యము.

హుకుం = ఉత్తరువు.

హుజూరు = సముఖము.

హుర్తు = ఊరపు, పెట్టు (ఒక ఊరపున, ఒక పెట్టున ఇత్యాది).

హొగ్గడికల్తై = అంతఃపురపు కావలికల్తై.

